Halil Berktay

Özgürlük Dersleri

Taraf Yazıları 2

Temmuz 2008 – Mart 2009

Kitap Yayınevi

Özgürlük Dersleri

ÖZGÜRLÜK DERSLERİ
TARAF YAZILARI 2, TEMMUZ 2008-MART 2009

KİTAP YAYINEVİ – 198
İNSAN VE TOPLUM DİZİSİ – 40

ÖZGÜRLÜK DERSLERİ
TARAF YAZILARI 2, TEMMUZ 2008-MART 2009 / HALİL BERKTAY

DÜZELTİ
FEYZİ GÖLOĞLU

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR

KAPAK TASARIMI
UMUT SÜDÜAK

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK
KAPAK RESMİ
JOAN MIRO, GÜVERCİNLİ KADIN, 1969, LİTOGRAFİ

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK A.Ş.
KÂĞITHANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KÂĞITHANE, İSTANBUL
SERTİFİKA NO. 12055
T: 0212 294 10 00 F: 0212 294 90 80
E: info@masmat.com.tr

1. BASIM
Ocak 2010, İSTANBUL
2. BASIM
Mart 2010, İSTANBUL

ISBN 978-605-105-046-1

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂĞITHANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A
34408 KAĞITHANE İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 12348
T: 0212 294 65 55 F: 0212 294 65 56
E: kitap@kitapyayinevi.com
W: www.kitapyayinevi.com

Özgürlük Dersleri

Taraf Yazıları 2, Temmuz 2008-Mart 2009

Halil Berktay

Kitap YAYINEVİ

her hali, duruşu,
bütün var oluşuyla
özgürlüğe bağlılığı yaşayan
(ama bunu bile telaffuz etmeyen)
Tosun Terzioğlu'na

İçindekiler

Önsöz Yerine

Weimar *Türkiyesi*'nin Önsöz'ünü 1 Ocak 2009'da çiziktirmişim, yani sekiz küsur ay olmuş. Tesadüf; bu satırları da bir başka "önemli gün"de, bu sefer 12 Eylül'ün 29. yıldönümünde kaleme almaya başlıyorum. O zamanlar Ankara'da, annemle birlikte oturduğumuz Aşağı Ayrancı'daki evde, sabaha karşı banyoya giderken duyduğum helikopter seslerinden işkillenip açmıştım radyoyu. Loş salonda tek başıma dikildiğim o anı unutamıyorum. 33'tüm, 62 oldum. Henüz iki buçuk aylık olan büyük kızım, yabancı diyarlarda doktora yapıyor. Küçüğü yakında 16'sına girecek. Demek, 1980'den sayacak olursak ömrümün neredeyse yarısı, 12 Mart 1971'den sayacak olursak yüzde altmışı, peşpeşe gelen iki askeri rejim altında, özellikle de ikincisinin habire uzayan gölgesinde geçmiş. Karaltısı hâlâ duvarlara vuruyor. Kimbilir kaç milyon insanla paylaşıyorum bu duyguyu. Ben o horlanmış, hırpalanmış, zulüm görmüş, katledilmiş, zihnen ve bedenen sakat bırakılmış genç nesillerin her nasılsa hayatta kalmış, hayata tutunabilmiş küçük bir azınlığına mensubum. Galiba üç defa yokuş yukarı tırmandım ve her seferinde kayıp geri düştüm. Dördüncüsünde çıkıp sağlam zemine basabildim. Çok şanslıymışım. Tesadüfen yaşadığım hissi hiç içimden çıkmıyor.

* * *

Yukarıdaki paragrafı 12.9.09'da yazmış ve öyle bırakmışım, arkasını getiremeden. İki ay geçmiş; şimdi "matbaa bekliyor" uyarısıyla bitirmeye davranıyorum. Ve bugün 15 Kasım, yani *Taraf*'ın ikinci yıldönümü! Hayır, hiç böyle planlamadım; sadece denk geldi. Ama yani. Bir düşünür müsünüz : 12 Eylül diktatörlüğünün kurulması ile *Taraf*'ın yayın hayatına başlaması. Bu iki olay bütün bir tarihi çerçeveliyor. Yaşadığımız, sevdiğimiz, vatan dediğimiz şu ülkenin olanca kötülüğü ve iyiliği; geçmişi ve geleceği; potansiyeli ve taşımak zorunda bırakıldığı kamburlar; Nâzım'ın deyişiyle cehennemi ve cenneti (cennet *olabilirliği*), bu iki olayda somutlanıyor.

Bu iki olay, hem "ileri Türkiye"nin demokrasi özlemini, hem de "geri Türkiye"nin bağrında taşıdığı korkunç demokrasi düşmanlığını özetliyor, damıtıyor, açığa vuruyor.

Demokrasi ile diktatörlük (veya vesayet, veya "diktatörlüğün manevi evreni") arasındaki, 20. yüzyılın ikinci yarısı boyunca zigzaglı, inişli çıkışlı biçimde süren mücadele, son yirmi yılda Soğuk Savaşın etkisinden sıyrılıp yeni bir çehreye büründü. Artık "komünizm tehlikesi"ne uyarlanmayan, hayli değişik bir mevzilenme, 2002-2004, sonra 2004-2007 arasında ve 22 Temmuz 2007 seçimlerinden bugüne giderek keskinleşti, netlik kazandı. Bu eksen etrafında, hemen bütün toplumsal güç ve dinamikler yer değiştirdi. Amartya Sen'in, bütün o Faşizm, Nazizm ve diğer totalitarizm facialarından sonra, 2000'lere gelirken artık demokrasinin tartışılmazlık kazandığı ve insanlığın ortak değeri konumuna yükseldiği şeklinde özetleyebileceğimiz iyimserliğine karşın, Türkiye'de ters bir rüzgâr esmeye başladı. Cumhuriyetin kuruluşu sürecinde ezilen-dışlanan kesim ve kimliklerin tanınma ve temsil edilme taleplerine karşı, siyaset sahnesinin açılmasını, demokrasinin genişlemesini, ulus-devletin şeffaflaşmasını istemeyen askeri-bürokratik kompleks, kendi zihninde 1900-1925 arasına geri döndüğü gibi, bu fanteziyi topluma da dayattı. Kendi halkına, vatandaş kitlesine karşı büyük bir psikolojik harekâta, dezenformasyon seferberliğine girişti. Basını ve basın aracılığıyla kamuoyunu, Türkiye'nin tekrar bir düşmanlık çemberi içine alındığı; AKP'nin şeriat getirmek, Batının ise Sevr'i hortlatmak istediği; üstelik hepsinin, CIA-Soros finansmanıyla beslenen büyük bir komplo içinde yer aldığı masalının peşinden sürükledi. Buna karşı, seksen küsur yıldır bitmediği, bitemediği, bitmemesi gerektiği anlaşılan Kemalist Devrimi "sürdürmek ve kazanımlarını korumak" psikozu yaratıldı. Cumhuriyet ile demokrasi karşı karşıya getirildi, birbirine alternatif gösterilmek istendi. Cumhuriyeti kurtarmak için gerekirse demokrasinin feda edilebileceği fikri yoğun olarak işlendi. Bu bağlamda Atatürkçülük de budandı : evrenselci, modernleşmeci, "muasır medeniyet" yanlısı boyutlarından tümüyle arındırılıp, salt Batı düşmanlığına, ya da ezeli ve ebedi bir anti-emperyalizme indirgendi. Böyle bir fikri zeminden hareketle, "ulusalcılık" adı verilen neo-nasyonalist seferberlik örgütlendi ve tırmandırıldı. Darbelerin acıları unutturuldu. Demokrasinin "kirli"liğine karşı bir kere daha ordu müdahaleye çağırıldı.

2002'den günümüze, "tahsilli orta sınıf"ların neo-faşist eğilimleri demokrat aydınları ve yayın organlarını da sistematik biçimde hedef aldı.

301. madde işletildi. Tehditler yağdırıldı. Saldırılar düzenlendi. Hrant Dink öldürüldü. Başka cinayetler de işlendi. Bugün bu kampanya, aydınlara her türlü hakareti serbest bırakan tuhaf yargı kararları biçiminde sürdürülüyor.

Arthur Miller'ın, 1692-1693 yıllarının Salem cadı yargılamaları ile 1940'ların sonu ve 1950'lerin başlarının McCarthyciliği arasında paralellik kuran ünlü *Cadı Kazanı* (*The Crucible*, 1953) alegorisi geliyor aklıma. Ulusalcılığın Türkiye'ye özgü McCarthyciliğinden, çıktığı andan itibaren *Taraf* da nasibini aldı. Bir vakitler Enver Hoca, rakiplerini ve bu arada 35 yıllık başbakanı Mehmet Şehu'yu dahi, aynı anda hem ABD, hem İngiltere, hem Sovyetler Birliği, hem Çin gizli servislerinin ajanı olmakla suçlardı. Onun gibi, 2007 sonlarından bu yana *Taraf* hakkında da uydurulmadık iftira kalmadı. Ama dayandı ve hâlâ yakasını bırakmayan onca yoksulluk içinde, sırf akıl, namus, cesaret ve çalışkanlıkla bugünlere ulaştı.

Taraf, sadece demokrasinin güdüklüğüne, askeri vesayet rejimine, darbeciliğe, resmi ideolojiye, diktatörlük heveslerine, her çeşit yekparelik veya "tek yol" nostaljisine, *Ein Volk, Ein Reich, Ein Führer* fikriyatının 21. yüzyıl başı Türkiye'sindeki izdüşümlerine karşı mücadele etmekle kalmadı. Bunu yaparken, esaslı bir gazetecilik dersi verdiği gibi bir solculuk dersi de verdi. Neyin, nelerin *mümkün* olduğunu gösterdi. Zekâyla, yaratıcılıkla, kıvraklıkla, tabusuz ve dogmasız düşünebilmesiyle, sorulmayan soruları sorabilmesi ve sorduğu anda cevaplarını da bulabilmesiyle, başlı başına *bir mücadele sanatı, bir politika sanatı* sergiledi. Yeni, demokratik sol anlayışları ve okuyucuyu kendinde topladı. Bu dönemde, *Türkiye'nin gerçek solu* oldu.

Kendine hâlâ sol diyen ama artık sol olmayan bir "sol"un kıskançlığı ve kötülemeleri de buradan kaynaklanıyor. Bu tür örgütlere ve yayınlara bakıyorsunuz; geçmişe yönelik hiçbir ciddi değerlendirme yok, ne genel olarak Marksizm (veya Marksizm-Leninizm, veya komünizm), ne de özel olarak Türkiye Solu hakkında. "12 Eylül saldırdı, böyle oldu." Öncesi sanki güllük gülistanlık. Sanki Solun hiç payı yok, kendinin ve ülkenin başına gelenlerde. Bazı tarihsel şefler düpedüz faşist olmuş. Bazı tarihsel şefler ise kendi küçük mahfilinden hoşnut; aslında emekli olmuş ama "devrimci"liği de bir türlü elden bırakmıyor; daha doğrusu, emekliliğini "devrimci lafazanlık"la gizliyor (*revolutionist phraseology*); onun için, kendi donukluğu ve

hareketsizliğiyle tezat oluşturan her gerçek mücadeleye kara çalmaya bakıyor. "Yiyin birbirinizi" mantığıyla aşağılamaya yelteniyor demokrasi mücadelesini. "Liberalizm" olarak görüyor. Kendi dışındaki herkese "liberal" yaftasını asıyor, pejoratif anlamda. Biz, diyor, şimdi sokağı ve emekçileri örgütlüyoruz ?!? Ve eleştiriyi biraz derinleştirirseniz, "Solun uğrunda can verilmiş değerlerine *küfretmiş*" oluyorsunuz. Bu ucuz, demagojik gerekçeyle eski şiddet alışkanlığı uyanıyor, gerinmeye başlıyor.

Elinizdeki ciltte yer alan makalelerin önemli bir bölümü bu patolojik durumla ilgili. Daha doğrusu, bunun tarihsel kökleriyle ilgili. Yazdıklarımda bir damar, tabii hep milliyetçilik etrafında dönüyor: Türk milliyetçiliği; erken dönem Türk ya da İttihatçı milliyetçiliğinin şeytanları; ezeli-ebedi düşmanlarımız ve Ömer Seyfeddin; milliyetçi isteri ve seferberlik anlarında, düşüncenin ve demokrasinin yok oluşu; Solda milliyetçilik; Marksizm ve milliyetçilik – ve Solun bu konuyu pek düşünmemişliği. Bu noktada, milliyetçilik izleğiyle kesişen bir diğer izlek veya damar: özel olarak Sol; Solun düşüncesizliği, düşünmemesi, düşün(ül)memişliği. Birinci ciltte, *Weimar Türkiyesi*'nde, "Sol ve demokrasi" yazıları vardı örneğin (1-13; ilk dokuzu peşpeşe, kalanı ise aralıklı, parça parça). İkinci ciltte ise buna "liberalizm" tematiği denk düşüyor : Solun liberalizmi küçümseyişi; özellikle siyasi liberalizmi yok sayışı; her şeyi ekonomik liberalizm "ve hatta neo-liberalizm"e irca etmesi; sonuçta, kendini hep (kapitalizmin üstyapısı ve esas ideolojisi saydığı) liberalizme zıtlık içinde tarif etmesi. Yarım kalmış; Recep Peker'den öteye geçememiş, Barkan'la uğraşırken duralamış bir irdeleme. Çok geçmeden dönmeyi umuyorum, Marksizme ilişkin başka bir dizi sorunla beraber: *Bilim ve etik, ahlak* (ya da amoral, ahlak dışı bir "bilimsel sosyalizm" yanılsaması). *Sınıf, sınıfsallık*: toplumsal ilişki ve olgular bundan mı ibaret? *Devlet, ideoloji, demokrasi*: her kurum veya fikir illa "sınıf karakteri"yle mi yargılanır? *Tarih* : nitel anlamda bir ilerleme yönü var mı? *Devrim*: kaçınılmaz ve dolayısıyla evrensel mi gerçekten? *Ekonomi*: piyasasız olabilir mi? *İşçi sınıfı*: 19. yüzyıldaki gibi değişim ve dönüşüm istemeye devam mı ediyor? *Emperyalizm* (çağı): hiç mi bitmeyecek? *Anti-emperyalizm*: solculuğun esas ölçütü mü (ve ne zamandan beri)? *Parti*: dünya görüşüne değil de sınıfa göre (mesela sosyalist parti değil de işçi partisi gibi) tanımlamanın ne

anlamı kaldı? Tabii en güncel soru(n): *Milliyetçiliğe sürükleniş*. Komünizmin çöküşünün ardından, Solun bazı (hatta önemlice) kesimlerinin nasıl bu kadar kolay milliyetçi-devletçi, düpedüz faşist kesilebildiği. Bunun ardında ne yatıyor?

2007-2008'de, özellikle sonuncu soruya, çoğu Harvard'da, bazıları Michigan, Yale ve Illinois Urbana-Champaign'de olmak üzere, Amerika'da verdiğim on beşe yakın tebliğ veya konferansla cevap aradım. 2002-2008 yıllarını açıklamak için kullandığım "Weimar Türkiyesi" ve "diktatörlüğün manevi evreni" kavramları bu konuşmalarda gelişti. Hepsini *Bir Ölümün Gölgesinde* başlığı altında toplamaya koyuldum. Hâlâ tamamlayamadım. Lakin fikirler sürekli taşıp *Okuma Notları*'ma yansıyor. Heterojenliği içinde bu cilde ne başlık koyayım diye çok düşündüm. "Marksizm, Liberalizm, Nasyonalizm" diyecek oldum. Fazla kitabi geldi. Türkiye yüz yıldır hürriyet, yani özgürlük mücadelesi veriyor. Bugünkü demokrasi kavgası da bunun bir parçası. Jön Türk Devrimi başta istibdada karşı hürriyet uğruna yapılmıştı. Temel sloganı da buydu. Sonra imparatorluğu yaşatma-kurtarma, ulus-devlete dönüştürme platformu ağır bastı. *İstiklal* öne çıktı, *hürriyet* gerilere itildi. Bastırıldı, feda edildi, unutulmaya yüz tuttu. Ama işte şimdi hürriyetin, özgürlüğün sırası. Çeşitli özgürleşmeler gündemde, içsel ve dışsal. Siyasi ve manevi. Hem vesayet rejiminden, hem bizi esir alan "resmi tarih" ve "resmi ideoloji"den. Zaten kafamız ve ruhumuz özgürleştiği ölçüdedir ki, demokrasi için direnebiliyoruz. *Özgürlük Dersleri* bütün bu çağrışımları daha iyi karşıladı gibi. Hem, *İnkılap Dersleri*'ne nazire gibi oldu.

İthaf da buna bağlı. Birileri, tam bu fırtınanın gözünde, *in the eye of the storm*, gerçekten özgür bir üniversite yaratılmasının başını çekti. Sessiz sedasız, bir dönemin simgesi oldu. Neyse ki rektörlükten ayrıldı da, içimden geçeni söyleyebiliyorum artık.

* * *

Tekrar pahasına: Demokrasinin bu dar geçidi, sırat köprüsünde oynadığı olağanüstü rol nedeniyle, *Weimar Türkiyesi* ve *Yaşadığımız Şu Korkunç Otuz Yıl* gibi bu ciltte yer alan yazıların önce *Taraf*'ta çıkmış olmasından da, bu Önsözü bitirişimin *Taraf*'ın üçüncü yılına girişine rastlamasından da özel bir mutluluk duyuyorum. Gene, her şeyi ilk yayınlandığı gibi

bırakmayı yeğledim. Bunlar 67-138 numaralı yazıların. Üçüncü cilde ise herhalde en az 139-186 arası girer – oysa ben şimdiden 211-212'ye ulaştım. Hatta bu yüzden yayıncım, sevgili Çağatay Anadol, "yahu Halil, bunlar böyle birike birike otuz cilt mi olacak ?" endişesine kapıldı.

Hiç sanmam. Benim – bizim – kaç yaşlarımızda olduğumuzu unutmuş galiba. *Taraf*, umarım, yaşar gayri. Ama ben ne o kadar yaşar, ne o kadar yazarım. Bu *Okuma Notları* belki birkaç yıl daha sürer. Sonrası Turgut Uyar: *Tükenir dağınık diriliği kaşıntımızın bir gün / Bir kalır anısı uzun otellerde çok üşüdüğümüzün.*

Evet, işte geriye bu kalır.

H.B.
12 Eylül – 15 Kasım 2009
İstanbul

LİBERALİZM VE CEHALET ÜZERİNE

Yazılış: 30 Haziran 2008
Yayınlanış: Perşembe, 3 Temmuz 2008
Taraf, *Okuma Notları 67*

Daha önce de değindim: internette bir liberalizm furyasıdır gidiyor. Kendini solcu sayan bazıları, önüne gelene liberal yaftası asmakta. 12 Mart döneminde cunta, (zamanın tek kanalı) TRT'ye, herhalde o zamanki Andıç ve Lahika yazarlarının elinden çıkma birtakım propaganda programları koydurtmuştu. Adı bilinmeyen bir spiker, eski Türk filmleri ve radyo tiyatrosunun melodramatik tonlamasıyla, "anarşist"lerin alt-kategorileri diye (*neo-con* icadı "terörist" klişesi henüz yoktu) "Marksiiist, Leniniiist ve hattâ Maoiiist"lerden dem vururdu. Duyduğunuzda ödünüzün patlayacağı umuluyordu. Şimdi de (Türkiye'nin darbeli-darbesiz askerileştirilmesi projesine karşı saf tutmayı "salaklık" sayan Sol kesimler arasında) "liberaal ve hatta neeo-liberaal" diye konuşmak moda. Bunu, akan suları durduracak argüman, karşıtlarına öldürücü darbe, en ezici aşağılama olarak kullanıyorlar.

Tahmin edebileceğiniz gibi, kof ve cahil insanlar söz konusu. Bazen liberal ile liberter arasındaki farkı bilmeyecek, bazen liberal yerine liberalist diyecek kadar cahil. Ama cehaleti sergilemek kadar, tarihçesini anlamak da önem taşıyor.

Liberalizm, öyle çoluk çocuğun bir kalemde silip atacağı bir şey değil; insanlık tarihinde çok derin, çok önemli bir düşünce akımı. Marksizmden önce liberalizm vardı. En geniş anlamda felsefi kökleri, kapitalizm öncesine dayanır. Avrupa ortaçağında, gerek baronların ve gerekse *burgher* denen embriyonik burjuvazi başlangıçlarının, güçlenen krallık yetkilerine karşı kendilerini, ailelerini, mal ve mülklerini koruma ihtiyacı, 13. yüzyıl başlarının *Magna Carta Libertatum*'una (Büyük Özgürlükler Şartnamesi'ne) yansıdı. Varlıklıların dar sınıfsal çıkarları, deyip geçmemek lazım; bu maddî temel, soyut ifadesini, herkes için geçerli hukuki garanti ve dokunulmazlıklarda buldu. Örneğin, bireylerin rastgele tutuklanıp hapse atılmasını önleyen *habeas corpus* koşulundan, lordlarla birlikte serfler de yararlandı.

Allahtan ki 1215'te, güya emekçi halk adına "birbirlerini yesinler, bizi ilgilendirmez" diyecek halis Türk zekâları yoktu. *Magna Carta*, Batı feodalizminin "bağıtsal vasallık" (*contractual vassalage*) boyutunu ve dolayısıyla genel olarak "bağıtsallık" (*contractuality*) anlayışını güçlendirdi. Aynı zamanda, hükümdarların iradesinin kanunla sınırlanmasının önünü açtı; günümüzün anayasa hukukuna giden uzun ve karmaşık süreçlerin ilk adımı oldu. *Old wine in new bottles*, İngilizcede "eski hamam eski tas" (yani aslında pek bir şeyin değişmediği) anlamında kullanılır. Ama bunun tersini düşünmek de mümkün: *new wine in old bottles*, yani eski şişelerin (kalıpların) içine taze şarap (yeni bir muhteva) doldurulması. *Magna Carta*'nın başlattığı "sınırlı monarşi" anlayışı ve uygulaması, kapitalizmin ve sivil toplumun gelişmesi için elverişli bir çerçeve oluşturdu. Zamanla bunun üzerine 1640 ve 1688 İngiliz devrimleri bindi. Düşünsel planda, Hobbes'un mutlakiyet savunusuna Locke karşı çıktı; Hume deneyciliği ve akılcılığı, Montesquieu hukukun üstünlüğü düşüncesini daha fazla geliştirdi; Aydınlanma –*Cumhuriyet*'çi yorumunda sanıldığı gibi– sadece dine ve Kiliseye karşı çıkmakla kalmayıp, genellikle "[tabuları aşarak] düşünme ve öğrenme cesareti"ni (Kant: *Sapere aude !*) ve dolayısıyla kapsamlı bir "mukaddesatsızlaştırma"yı (*de-sacralization*) kucakladı. 19. yüzyıl sonlarının Amerikan ve Fransız devrimleri sürecinde Tom Paine ve Jean-Jacques Rousseau, daha radikal bir demokrasiyi teorileştirmeye çalıştı. Adam Smith'i David Ricardo, James Mill'i oğlu John Stuart Mill izledi.

Bu olağanüstü birikimi bilmeden, tanımadan liberalizme dudak bükmek, kişinin kendi düşünce sığlığından başka neye tanıklık eder?

Bu, bilgiye artık vahiy ve otorite (*revelation and authority*) yoluyla değil, mantık, deney ve deneyim (*reason, experience and experiment*) yoluyla ulaşma ilkesi ve yöntemi olmaksızın; bu eleştirel akıl, bu hürriyetçilik, bu hukuk ve adalet anlayışı olmaksızın; bu birey özgürlüğü ve dokunulmazlığı vurgusu olmaksızın, çağdaş demokrasi olabilir miydi?

Marx olabilir miydi?

VOLTAIRE VE MILL'DEN ÖZGÜRLÜK DERSLERİ

Yazılış: 30 Haziran 2008
Yayınlanış: Cumartesi, 5 Temmuz 2008
Taraf, *Okuma Notları 68*

Birden aklıma takıldı: ortaöğretimde, demokrasi ve insan hakları gibi konularda liberal düşüncenin klasik metinleri okutuluyor mu acaba?

Danıştığım eğitimci arkadaşlarım, güldüler ister istemez. 7.-8. sınıflarda *Vatandaşlık* dersi varmış ama kaldırılmış. Liselerde *Demokrasi ve İnsan Hakları*, seçimlik, haftada bir saatmiş. İçeriği öyle basmakalıp, sırf ezbere dayalıymış ki, ütopik hayallerim karşısında bir öğretmen sadece "tövbe, tövbe" diyebildi.

Her şeyin dogma ve mevzuata indirgendiği bu ülkede, şaşmadım tabii. Oysa bir düşünün: (a) ortaçağdan bu yana, insanlığın trajik tecrübeleri ile (b) demokratik ve bu arada liberal düşüncenin de temel metinlerinin birlikte, iç içe işlendiği bir ders, ne dolu ve canlı geçerdi kimbilir ! 301. maddeye takılmamak için (c) Türkiye'nin kendi serüvenine doğrudan değinilmese bile, şimdiki ulusal güvenlik ideolojisinin damardan zerk ettiği sığ ve süfli oportünizm yerine, evrensel değerleri biraz daha içselleştirmiş, hukuk ve ahlak normlarına biraz daha saygılı nesiller yetişmez miydi?

Böyle bir dersin, öğretmenin takdirine göre kullanılacak temel metinler, birincil kaynaklar seçkisinde, John Stuart Mill'in *Özgürlük Üzerine* denemesi (*On Liberty*, 1859) en başlarda yer alırdı kuşkusuz. Burada Mill, toplumun birey üzerinde uygulayabileceği iktidarın sınırlarına eğilir. Başka bir deyişle, öncelikle bireyin toplum/devlet karşısındaki görevlerine değil, *haklarına* bakar. Kişi özgürlüğü, ancak başkalarına zarar vermemesi için kısıtlanabilir; asla "kendi iyiliği için" kısıtlanamaz. Herkes kendisi için neyin iyi ve doğru olduğuna karar verme hakkına sahiptir. Birey kendi kafası ve bedeninin tek hâkimidir. Bu çerçevede Mill, özellikle düşünce ve ifade özgürlüğünü tutkuyla, coşkuyla savunur. İnsanların diledikleri gibi konuşup

yazabilmesi, düşünsel ve toplumsal gelişmenin *zorunlu* şartlarındandır. Susturulmuş bir fikrin de bir gerçek payı taşımadığına asla emin olamayız. Diyelim ki bazıları yanlış şeyler söyleyecek – bu dahi iki açıdan yararlıdır. Birincisi, açık ve serbest tartışma hatalı fikirlerden vazgeçmeyi kolaylaştırır. İkincisi, tartışma sırasında insanların görüşlerini habire sınamaya, gözden geçirmeye zorlanması, bu görüşlerin dogmalaşmasını önleyici bir rol oynar. Mill (Tanrının yanılmazlığı dahil) her türlü yanılmazlık iddiasına şüpheyle bakar. Kimse kendi mutlak doğrularını başkasına dayatamaz. Eğer karşındakinin görüşlerini savunmasını engelliyorsan, kendini yanılmaz farzediyorsun demektir. Hele bunu, muhatabını dinsizlik veya ahlâksızlıkla [veya şeriatçılık, hainlik, liberallik, Sorosçulukla] suçlayarak yapıyorsan, özgürlük için daha ölümcül bir durum tasavvur olunamaz.

Not 1: Mill'den yaklaşık doksan yıl önce, Voltaire'in (1694-1778) Helvétius'a hitaben, bir varyantında, "Söylediklerinize katılmıyorum, ama bunları söyleme hakkınızı hayatım pahasına savunacağım," bir başka varyantında ise "Yazdıklarınızdan nefret ediyorum, ama yazmayı sürdürmenizi mümkün kılmak uğruna canımı veririm" dediği rivayet edilir.

Geçenlerde bir web sitesinde komik bir şey okudum. Biri, Ankara'da *Cumhuriyet*'çi bir gazete bayiinin ısrarla kendisine *Taraf* vermediğinden, "yok" deyip geçiştirdiğinden yakınıyor. Diğeri, Yargıtay Başsavcısının sokak (veya mühendis) uzantısı. "Gayet doğru, ne var bunda, akıl ve bilimin emrettiği tek doğrunun icabını yapmış" diye, ciddi ciddi o bayii savunuyor!

Bu Türkiye'nin, çok yüksek dozda bir Voltaire-Mill tedavisine ihtiyacı var, hem de acilen. Dahası, gayet net söylüyorum, şu anda Marx'tan fazla Voltaire ve Mill'e ihtiyacı var. Zira Marx'ın "burjuva" diye sırt çevirdiği, geliştirmekle ilgilenmediği, devrimle aşılacağını sandığı olağan demokrasi ve özgürlük standartlarına, o horlanan liberal-demokratik düşünce çok daha fazla ışık tutuyor. Kâh Atatürkçü kâh Solcu yasakçılara, çoğulculuk ve tolerans adına, Marx'tan hareketle söylenecek çok şey yok, ama Voltaire ve Mill'den hareketle söylenecek çok şey var. En azından şu örnekte, John Stuart Mill zamanın sınavına Karl Marx'tan daha iyi dayanıyor.

MARX'IN BIYIKLARINDA DEBELENMEK

Yazılış: 6 Temmuz 2008
Yayınlanış: Perşembe, 10 Temmuz 2008
Taraf, *Okuma Notları 69*

Bu sefer Neruda'yla başlayacağım. Karşıtlarının küçümsemesine, yandaşlarının dırdırına aldırmazlığını ne güzel anlatır, *Odas elementales*'in içindeki "Oda a la critica"da (kendi çevirim):

Beş şiir yazdım:
biri yeşil,
birinin şekli ekmek somunu,
üçüncüsü yükselen bir evi andırır,
dördüncüsü, bir yüzük,
beşincisi
bir şimşek küçüklüğünde...

Ve sonra eleştirmenler çıkageldi: biri sağır,
biri dillere yetenekli,
ve daha niceleri ve niceleri:
körler ve yüz-gözlüler,
kırmızı iskarpinli
ve karanfilli züppeler,
kadavra gibi
düzgün giyimliler,
ve bir de, Marx'in alnına çöreklenmiş
ya da bıyıklarında debelenenler...

Ben de iki yazdım ya liberalizme ve özgürlüğe dair; işte o, Marx'ın bıyıklarında debelenenler hemen sökün ediverdi. Yeni duyup tuttuğum bir deyimle bu "kazma sol"un akli ve ahlaki pejmürdeliğine de sıra gelecek el-

bet. Şimdilik, işin özünü bir kere daha anlatmayı deneyeceğim. Liberal değilim ve liberalizmi salık vermiyorum. Ama Solun, cahilce kötülemek yerine, özellikle demokrasi ve özgürlük konularında liberalizmden öğrenmek diye bir meselesi olduğu kanısındayım. Çünkü demokrat ve özgürlükçü olamayış, Solun en büyük zaafı. Kaynağını görmek için, Voltaire ve Mill'den neler öğrenebileceğimize paralel, şu diğer soruyu da soruyorum: Marx'tan tevarüs edebileceğimiz bir demokrasi, çoğulculuk ve tolerans etiği var mı? Ya da, nereye kadar?

Benim kendi cevabım kısaca şöyle: Marx 19. yüzyıldaki şekli ve haliyle demokrasinin eleştirisi üzerinde yoğunlaştı. Özellikle Fransız, kısmen de İngiliz parlamenter demokrasisinin çarpık ve güdüklüğünü, ardındaki menfaat örüntülerini, bağrındaki sosyal uçurumları, kanunlar önünde eşitlik ilkesinin gizlediği korkunç sınıfsal eşitsizliği sergiledi. Güncel tarihe bu yaklaşımı için, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri 1848-1850*'ye (1850), *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*'ne (1852), *Fransa'da İç Savaş*'a (1872); ayrıca, *Kapital*'in birinci cildindeki (1867) çeşitli gözlem ve yorumlara bakılabilir.

Önemli olan şu ki, Marx bütün bunları, zamanın demokrasisinin onarımına, geliştirilmesine, düzeltilmesine kanalize etmedi. Tersine, o demokrasinin tepesinde oturan egemen sınıfların teşhiri ve devrim yoluyla devrilmesinin gerekçelendirilmesi için kullandı. Özetle, "burjuva" demokrasisini iflah olmaz saydı. Zaten aynı bağlamdadır ki, o "burjuva" demokrasisini "burjuva diktatörlüğü"ne eşitledi; karşısına ise "proletarya diktatörlüğü"nü dikti ve işçi sınıfı, daha genel olarak bütün emekçi halk için gerçek demokrasi anlamına geleceğini varsaydı. Onun için, başlı başına bir demokrasi projesi yoktur Marx'ın. Evet, son tahlilde "tek yol devrim"dir kafasındaki. O "tek yol"un iki adım ötesinde ise Stalinizm yer alır. Bunu Marksizme arızi saymaktan vazgeçelim. Stalin'in şahsi gaddarlığı bir yana; komünizm veya "reel sosyalizm" uygulamasının teorik dayanakları, pekâlâ Marx'ta mevcuttur.

Buna karşılık J. S. Mill, dikkat ediniz, herhangi bir parlamenter düzenin uygulama ayrıntılarıyla değil, daha çok, genel özgürlük fikri ve icaplarıyla ilgilidir. Gerçekten özgürlükten yanaysanız, nasıl düşünmeniz, belirli konularda nasıl tavır almanız gerekir? Vazgeçemeyeceğiniz ilkeler neler-

dir? Demokrasi, nasıl bir özgürlükçü siyasal kültüre dayanmak zorundadır? Bu yönleriyle Mill'de, Marx'ta olmayan bir şey var: mevcut demokrasiyi iyileştirme, özgürlük ilkesini demokrasiye hâkim kılma projesi. Onun içindir ki, 2008 Türkiye'sinin demokratik ahlak ihtiyacına, Marx'tan fazla Mill ışık tutuyor.

Ve gene onun içindir ki, birey hak ve özgürlükleri konusunda liberalizmden öğrenen ve öğrenmeyen Sol akımlar arasında, zaman içinde muazzam bir fark oluştu. Özetle: birey hak ve özgürlükleri ile klasik demokrasi ölçütlerine saygının güçlü olduğu ülke ve toplumlarda, (a) bu değerler ile (b) 19. yüzyılın "içtimai mesele"si karşısında sosyal adaletten yana bir duyarlılığın harmanlanması, Marksizmden türeyen Sosyal Demokrasi damarına hayat verdi. Böyle bir geleneğin olmadığı (Çarlık Rusyası veya Çin gibi) "şiddet toplumları"nda ise, Marksizm komünizme açıldı. Bu çizginin *Ozymandias* benzeri sonu (7 Şubat '08: Shelley, Nâzım ve Sovyetler Birliği)[1] bugün çok daha net görülüyor.

Murat Belge'nin Ertuğrul Özkök'e cevabında (17 Haziran '08) belirttiği gibi, "Siyasi liberal... düşünce tarzının dünya fikir iklimine getirdiği büyük katkılar vardır ve liberalizmle kendi sentezini yapmayan, yapmaktan kaçınan bir 'sol' anlayış, gerçek bir sol anlayış olamaz. Genellersek, dünya sosyalist hareketi liberalizmin katkılarını özümsemiş bir solculuktur." Ben de geçen haftadan bu yana, aynı fikri daha açarak yazıyorum. Anlayana sivrisinek saz, anlamayana davul zurna az.

1 Şimdi bkz. *Weimar Türkiyesi*, (Kitap Yayınevi, 2008), 89-91.

EN BAŞTAKİ LİBERALİZM DÜŞMANLIĞI (VE MİLLİYETÇİLİĞE HAYIRHAH DURUŞ)

Yazılış: 6 Temmuz 2008
Yayınlanış: Cumartesi, 12 Temmuz 2008
Taraf, *Okuma Notları 70*

Peki öyleyse, nereden geliyor Marksizm içindeki bir damarın, ya da bir kısım Marksistin, ya da bir kısım Solcunun, bu denli koyu liberalizm düşmanlığı? Bu, dünya çapında, genel bir fenomen mi, yoksa sırf Türklere mi özgü? Ne kadarı evrensel, ne kadarı Türkiyeli?

Bu konuda, belki iki hafta boyunca, dört beş ayrı tarihsel döneme ilişkin bazı gözlemleri dile getirmeye çalışacağım.

(1) Mark Mazower'la birlikte (*Karanlık Kıta*), 19. ve 20. yüzyıl tarihine üç büyük ideoloji ve siyasal türevlerinin mücadelesi olarak bakabiliriz: Liberalizm, Sosyalizm ve Nasyonalizm (ya da milliyetçilik). Ne ki, bunlar aynı anda doğup gelişmedi. Özel olarak Marksizm, 19. yüzyıl ortalarında, kendini daha çok liberalizmle mukayese ve mücadele içinde belirledi. Marx ve Engels, 1770'lerde başlayan sanayi devriminin sarsıntılarına, yarattığı "içtimai mesele"ye tepkiden yola çıktılar. Bu ölçü ve kapsamda zaferi insanlık tarihinde yeni bir olgu sayılabilecek piyasanın, özellikle de işgücü piyasasının emekçiler açısından ifade ettiği yıkım, çok sert bir piyasa karşıtlığı yarattı. Bu zeminde Marksizm, piyasasız bir modernite arayışı (Michael Cook, *A Brief History of the Human Race*) olarak şekillendi. Buna karşı, o gün piyasayı kayıtsız şartsız savunan liberalizm, kapitalizmle özdeşleştirildi; kapitalizmin mücessem kötülüğü, büyük ikiyüzlülüğü, adeta biricik "ideolojik üstyapı"sı, temel direği ve payandası sayıldı.

Not 1: Yeri gelmişken belirteyim ki, Marksizmin "kurucu-belirleyici dışsal"ında (*constitutive outside*) liberalizmin çok büyük yer tutmasına karşılık, milliyetçilik de o denli es geçiliyor; hatta yer yer devrimci-demokratik mücadelenin müttefikleri arasında sayılıyordu. Çarlık Rusya'sı, Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devleti gibi köhnemiş imparatorluklar, hem mi-

adını doldurmuş birer mutlakiyet veya istibdat rejimiydi, hem de (1938'in *SBKP(B) Tarihi*'nin ifadesiyle) birer "milletler hapishanesi." Dolayısıyla Rusya'ya karşı Fryderyk Chopin'in, Osmanlılara karşı Lord Byron'ın, Avusturya'ya karşı Giuseppe Garibaldi'nin, anti-despotizm ve/ya cumhuriyetçilik ile Leh, Yunan veya İtalyan milliyetçiliğini örtüştüren kişilikleri, sosyalistlerce de kahramanlaştırılmaktaydı. Yahudi Bund'unun RSDİP ile zor ve karmaşık ilişkisi de, aynı gerilimli birliktelikler manzumesinin bir parçasıydı. 1875-1914 arasının yeni emperyalizm çağında iyiden iyiye güçlenen bu milliyetçilikle ittifak eğilimi, Lenin ve Stalin tarafından, objektif olarak emperyalizme karşı mevzilenen bütün güçlerin ilerici sayılması gerektiği biçiminde teorileştirildi. Oradan da Kominternin, Çin'de Mao'nun "yeni demokratik devrim" veya "milli demokratik devrim" doktrinine sıçrandı.

Not 2: Bütün bunlar niçin önemli? Yakın zamanda *Taraf* sayfalarında, '68 kuşağı üzerine bir tartışma cereyan etti. Nostaljik savunmaları bir yana koyalım. Eleştirel kanatta ise, değerli görüşler dile getirilmekle birlikte, örneğin Rasim Ozan Kütahyalı'nın yazılarında, bugünkü ulusalcılığı doğrudan Deniz Gezmiş'lere yükleyen; olguların embriyonik başlangıçlarıyla olgun biçimlerini özdeşleştiren; süreçleri göz ardı eden ve dolayısıyla tarihsellikten uzak bir tavır da göze çarptı. Bunun ötesinde, kanımca tartışma evrensel-komparatif çerçeveden de biraz yoksun kaldı. (a) Solculuğun Türkiye'deki ulusalcılaşması, SSCB ve Yugoslavya'nın dağılmasıyla birlikte bir dizi eski KP'nin ve liderlerinin (Milosevic, Tudjman, Kravchuk, Haydar Aliyev; Kıbrıs'ta AKEL ve Yunanistan'da eski "dış" komünist partisi) neredeyse bir gecede milliyetçiliğe kapağı atması gibi hayli genel bir fenomenden kopuk ele alındı. (b) Bir adım gerisinde, bizim neslimizde var olan milliyetçilik damarı, gene dünya çapındaki emsallerinden soyutlandı. (c) Onun da gerisinde, problemin doğrudan doğruya Marx-Engels ve Lenin dönemlerindeki kökleri üzerinde hemen hiç durulmadı.

Not 3: Kendi payıma, "Milliyetçilik Çağında Balkan Edebiyatları" konusunda 2005-2006 yıllarında Bilgi Üniversitesi'nde düzenlenen bir dizi seminer çerçevesinde verdiğim iki ayrı tebliğde, tam bu konuya eğilmiş;

yukarıdaki saptamaları dile getirmiştim. Daha sonra bu fikirleri biraz daha derinleştirmeye uğraştım. 29 Nisan ve 3-7 Mayıs 2007 tarihlerinde Harvard'da verdiğim üç konferansı, hemen tamamen, "tarihsel Marksizm ile nasyonalizmin mutsuz evliliği, başarısız boşanması" (*unhappy marriage, failed divorce*) konusuna hasrettim. Bunları, neredeyse bir buçuk yıl süreyle ABD'de yaptığım bütün diğer konuşmalarla birlikte, *Bir Ölümün Gölgesinde* başlıklı bir kitapta yayınlanacak hale getirmeye çabalıyorum. Belki daha önce, bu köşede de tekrar değinmeyi umuyorum.

LİBERALİZMİN GÜNAHLARI

Yazılış: 11-12 Temmuz 2008
Yayınlanış: Perşembe, 17 Temmuz 2008
Taraf, *Okuma Notları 71*

Bazı solcuların liberalizme duyduğu nefretin, Marksizmin kuruluş döneminden sonraki ayağında, (2) liberalizmin gerçek tarihsel kötülük ve başarısızlıkları yer alıyor. Nelerdi(r) bunlar, bir hatırlayalım. Birincisi, *ekonomik alanda* liberalizm, özellikle katıksız *laissez-faire*'ci 19. yüzyıl varyantıyla, ilk sanayileşmenin doğurduğu insan acılarını hemen hiç umursamadı. Vahşi kapitalizmin hemen bir iki nesil içinde kırsal alandan kentlere, yeni fabrika konutları ve işçi mahallelerinin cengeline savurduğu; "emeğin tabii laboratuvarı olarak toprak"tan (Marx, *Formen*) koparırken köy cemaatiyle göbek bağını da kestiği modern proletarya, her türlü dayanışma olanağı ve destek sisteminden yoksun bırakılmış; işsizlik (ve dolayısıyla açlık) kırbacının, her an bu savunmasız "yedek işgücü ordusu"nun sırtında şaklaması sağlanmıştı (*Kapital I*).

Marx'a göre, hiçbir doğal tarafı yoktu bu mülksüzleştirme operasyonunun; "ilk birikim" (*primitive accumulation*) pek az maskelenmiş bir cebir ve şiddete dayanıyor, sermaye "bütün gözeneklerinden kan ve irin sızdırarak" çıkageliyordu. Oysa klasik iktisatçılar için piyasa, tarihsizleştirilmiş (*dehistoricized*) bir "doğal" kategoriydi ve emeğin maruz kaldığı canavarlık da, Adam Smith'in "görünmez el"inin maksimum refaha yol açması beklenen işleyişinin zorunlu bir parçasıydı. Aynı mantığa göre, kadın ve hatta küçük çocukların günde 12, 14, 16 saati dokuma tezgâhlarının başında geçirmesinin, ya da kömür madenlerinin en dar galerilerinde, dört ayak üzerinde emekleyerek, yerlerde sürünürcesine dekovil çekmelerinin önlenmesi dahil, işgücü piyasasında en ufak bir düzenleme, ya da çalışma koşullarında en küçük bir iyileştirme girişimi, "doğaya aykırı"ydı.

Not 1: *1844'te İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu* (*The Condition of the Working class in England in 1844*) üzerine incelemesinde, henüz 24 yaşındaki

Engels, Manchester'da yolda karşılaştığı varlıklı bir centilmene, kentin pamuklu dokuma ve diğer sanayilerindeki tüyler ürpertici koşullara ilişkin gözlemlerini aktardığını; ancak muhatabının sessizce dinledikten sonra, "gene de burada çok para kazanılıyor bayım, size iyi günler dilerim" (*and yet a good deal of money is made here; good day, sir*) diyerek vedalaşıp ayrıldığını aktarır.

Ama tabii ekonomik liberalizm açısından asıl tahammül edilmez müdahaleyi, her türlü emek ve sendika örgütlenmesi simgeliyordu. Bu, işgücü arzı üzerinde "tekel" kurmak demekti ve "saf" ya da "kusursuz" rekabetin ihlali yoluyla bizzat işçilere zarar vermesi kaçınılmazdı. Dolayısıyla daha da sert bir tepkiyi hak ediyordu. Zola'nın *Germinal* romanı ve/ya filminde, bir Belçika kömür madeninde grev yapan işçilere jandarmanın ateş açması sahnesini hatırlayın.

Özetle, Karl Polanyi'nin –Engels'ten tam yüz yıl sonra– *Büyük Dönüşüm*'de (*The Great Transformation*, 1944) Avrupa sömürgeciliğinin yerli halklar üzerindeki etkisiyle karşılaştırılabilir bir travma olarak nitelediği bu muazzam sökülme-burulma-burkulmaya ve ona eşlik eden kültür şokuna, liberalizm kulaklarını tıkadı. Ve bu umursamazlık, eşitsiz gelişme sonucu farklı zaman dilimlerinde, kapitalizmin yeni girdiği her ülkede tekrarlandı. Fransız Devrimi öncesinde Marie-Antoinette'e atfedilen "ekmek bulamazlarsa pasta yesinler" sözünün yansıttığı, yüksek aristokrasinin vurdumduymazlığının yerini, "sermaye çağı"nın (Hobsbawm, *The Age of Capital*) liberal burjuvazisinin vurdumduymazlığı aldı.

İkincisi, 19. yüzyılda şekillenen mutlak *laissez-faire* ideolojisi ve zihniyet yapılarının uzantısında kapitalizm, 1929-30'da Büyük Bunalım gelip çattığında da, uzun süre aynı umursamazlığı gösterdi; gözle görülür, elle tutulur kanıtlara karşın, ta Keynes *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*'yle (*General Theory of Employment, Interest and Money*, 1936) farklı bir teorik açıklama getirinceye kadar, piyasaların hiçbir müdahale olmaksızın kendi kendilerini düzeltebileceği dogmasını korudu. Bu da, borsaların çöküşüyle işsiz kalan, gezici mutfaklarda bir kâse çorba için kuyruğa giren on milyonların ızdırabını keskinleştiririrken, liberalizmin düşünsel prestijine önemli bir darbe vurdu.

Not 2: Hele, aynı dönemde Sovyetler Birliği'nin ulaştığı yüksek büyüme ve sanayileşme hızlarıyla karşılaştırıldığında! Zaten herkes, tam da bu yüzden, Bolşevik Devriminin simgelediği ayaklanmacı cesaretin ötesinde, devletçi planlamaya hayran ve Stalin'i dahi kabullenmeye yatkındı. Aydınlar, kapitalizmin ve daha özel olarak liberalizmin insanlığa maliyetini görüyor, ama çok katı bir devletçilik biçimi olarak komünizmin, daha özel olarak Stalinizmin insanlığa maliyetini henüz görüp tanımıyordu.

"GECİKMİŞ'LERİN "YETİŞMECİ" LİBERALİZM DÜŞMANLIĞI

Yazılış: 12-13 Temmuz 2008
Yayınlanış: Cumartesi, 19 Temmuz 2008
Taraf, *Okuma Notları 72*

Ekonomik liberalizmin kesin iflası sayılan Büyük Bunalım karşısında Sovyet kalkınmasına duyulan hayranlık, uluslararası gericiliğe tepkiyle de bütünleştiğinde, Batılı sosyalistlerle birlikte geniş bir demokratlar ve pasifistler halkasını da kapsıyordu. Örneğin H. G. Wells, Lenin'in rekonstrüksiyon çabalarını yakından gözlemiş ve özlediği planlı *Cosmopolis*'in kapısını araladığını düşünerek, bilimkurguculuğuna yakışan "Gelecekten geliyorum; pekâlâ çalışıyor" (*I've been to the future, and it works*) vecizesini sarfetmiş (ayrıca bkz. *Russia in the Shadows*, 1920); 1930'lardaki ikinci ziyaretinde darkafalılığına, at gözlüklü katılığına ilişkin ciddi kuşkular peydahladığı Stalin'den, *New Statesman*'daki bir yazısında "hayatımda daha adil, dürüst ve içten biriyle karşılaşmadım" diye söz etmişti. Büyük Fransız hümanisti Romain Rolland da 1935'te Maksim Gorki'nin davetiyle Moskova'ya gitmiş; "devrin en büyük adamı" saydığı Stalin'le tanışıp konuşmuş; muhalefetin hunharca bastırılmasından duyduğu olanca rahatsızlığa karşın, Fransız sanat âleminin Sovyetler nezdindeki gayri resmi temsilcisi olmuştu.

Geçen yazımda da söylediğim gibi, bu saf tutuşun bir boyutu, liberalizmin bedelinin açığa çıkmış, ama çok katı bir devletçilik biçimi olarak komünizmin ve/ya Stalinizmin bedelinin henüz açığa çıkmamış olmasıydı. Burada, Wells'in o zamanlar haksız bulduğu "meşum" Stalin imajının ötesinde bir sorun yatıyor. Polanyi, 19. yüzyıl İngiltere'sinde piyasanın hiç de kendiliğinden işlemediğini hatırlatır. Pazar ekonomisinin öyle bazı kurumsal önkoşulları vardı ki, *laissez-faire*'ciler bunların adını bile anmıyordu: içişleri bakanlığı, polis ve jandarma. Ama aynı şey Sovyetler Birliği'nin "sosyalist üretim tarzı" için, hem çok daha fazlasıyla geçerliydi. Batının birkaç yüzyılda aldığı yolu "marş marş"la birkaç onyılda katetme çabası, yuka-

rıdan aşağı müthiş bir disiplin, cebir ve şiddet uygulanmasını gerektiriyordu (Halil Berktay, *Bir Dönem Kapanırken*, 1991). Dolayısıyla Gosplan'ın ardında Çeka, OGPU, NKVD ve Gulag duruyor; Richard Overy'nin *The Dictators*'da işaret ettiği gibi, bu, zorla kollektifleştirme ve hızlı sanayileşmeyi kapsayan "ikinci devrim" ile "Stalin terörü" arasındaki içsel bağlantıyı meydana getiriyordu.

İşte bu noktada, liberalizm düşmanlığının bir diğer (ve pek de emekçilerden kaynaklanmayan) ayağı: (3) "gecikmiş"lerin "yetişmeci"liğine özgü varyantı karşımıza çıkıyor. Zira sanayi modernitesini bir çeşit cebri yürüyüşle yakalama çabası, SSCB'ye özgü değildi; böyle bir "yakalama" veya "kavuşma" özlemini, 1770'lerde patlak veren birinci sanayi devriminden bu yana, kapitalist gelişmede derece derece geriden gelip İngiltere'nin "dünyanın atölyesi" (*workshop of the world*) konumunu kıskanan, ister ekonomik ister politik alandan yükselmiş hemen bütün hâkim sınıflar paylaşıyordu. Tekstil fabrikaları, buhar makineleri, takım tezgâhları, demiryolları ve uskurlu istimbotlarıyla Büyük Britanya, 19. yüzyıl başlarından itibaren biricik "norm"u, Orta ve Doğu Avrupa, giderek Avrupa dışı diyarlar ise çeşitli "sapma"ları temsil ediyor; aradaki "fark" veya "uçurum"un mutlaka kapatılması gerekiyordu. Rus, Japon veya Osmanlı elitleri hep aynı kafadaydı. Gene de bu zihniyetin en berrak ifadesi, 1930'lardan başlayarak Sovyet Beş Yıllık Planlarında bulunabilir. Açın bakın; temel hedeflerin hep, kişi başına demir-kömür-elektrik üretiminde Almanya'yı ne zaman, İngiltere'yi ne zaman, ABD'yi ne zaman geçecekleri biçiminde ifade edildiğini görürsünüz. Bunları, *SBKP(B) Tarihi - Kısa Ders*'i okumadan çok önce, çocukluğumun İzmir Fuarlarındaki SSCB pavyonlarının duvar panolarından ezberlemiştim. Onca zorlamaya karşın, hiçbiri gerçekleşmedi. Atatürk'ün, aynı karşılaştırmalı çerçeve içinde düşünülmesi gereken "muasır medeniyet seviyesine ulaşma" sloganı ise, ilginçtir, biraz daha gerçekçi çıktı – Kemalizm daha pragmatik, Türkiye daha demokratik olabildiği ölçüde. Lakin ulusalcılığın bu umudu toptan öldürme şansı sıfırlanmış sayılmamalı.

Geçelim. "Gecikmiş-yetişmeci" ideolojinin bir diğer ortak kabulü, gerekli atılımın asla liberal politikalarla gerçekleşemeyeceği varsayımıydı. Klasik ekonomi politik, müdahale edilemezlik açısından iç ve dış pazar(lar)

arasında hiçbir ayırım yapmıyor; hatta Ricardo aracılığıyla, herkesin kendi "mukayeseli üstünlük" alanında uzmanlaşmasını salık veriyordu.

Faraza Almanya için bu, sanayisini korumasız bırakıp iç pazarının İngiliz mallarınca istilasına göz yummakla eşanlamlıydı ki, Kıta Avrupasının burjuvazileri açısından, liberalizmin bir diğer, belki en büyük günahını ifade ediyordu.

GEREMEK'İN ARDINDAN

Yazılış: 14-16 Temmuz 2008
Yayınlanış: 20 Temmuz 2008
Taraf, *tam sayfa*

13 Temmuz Pazar. Bronislaw Geremek ölmüş. 76 yaşında. Bir trafik kazasında.

Türkiye'de pek tanınmazdı gerçi. Mandela veya Havel kadar ünlü değildi. Ama olgunluğu, vakur kişiliği, dengeli perspektifiyle, 20. yüzyılın son çeyreğindeki demokrasi mücadelelerinin seçkin isimlerindendi.

Varşova ayaklanmaları

Tarihçiydi ve yaşamı, insanlığın en trajik tarihinin bir parçasıydı. 6 Mart 1932'de Varşova'da doğdu. Bir hahamın oğluydu. 1939'da Polonya'yı işgal eden Naziler, Yahudileri önce *ghetto*'lara kapattılar. 16 Kasım 1940'ta Varşova gettosunun da etrafı duvarla çevrilmiş, dünyayla bağlantısı kesilmişti. 1941 başlarında 450,000 olan nüfusu, iki yılda açlık, hastalık ve esrarengiz bazı sevkiyat sonucu kırıla kırıla 71,000 dolayına düşmüştü. *Giden gelmiyor; acep ne iştir?* 1942 sonlarına gelindiğinde dünya artık temerküz ve ölüm kamplarının varlığını öğrenmiş – bu arada, Geremek'in babası da Auschwitz'te katledilmişti.

Derinleşen umutsuzluk, 18 Ocak 1943'te Varşova Gettosu Ayaklanmasına yol açtı. Bu, Avrupa'da Nazi egemenliğine karşı ilk büyük kitlesel başkaldırıydı. Çemberden her nasılsa kaçırılan Geremek ve annesini Polonyalı bir aile sakladı. Uzun ve çetin bir savunmadan sonra Naziler 19 Nisan'da gettoya girdi. Sokak sokak, parsel parsel yakıp yıktılar ve 23 Nisan'da direnişi kırmayı başardılar. Silahlar sustuğunda, son 56,065 kişi ya oracıkta öldürüldü, ya da gaz odalarına yollandı. (Wladyslaw Szpilman'ın nasıl kurtulduğu, *The Pianist* filminde anlatılır.) 16 Mayıs'ta Varşova Sinagogu törenle havaya uçuruldu.

Derken 1 Ağustos 1944'te büyük Varşova Ayaklanması patlak verdi. Vistula kıyısına dayanan Kızılordu –belki, Stalin kentin Polonyalılarca kur-

tarılmasını istemediğinden– ileri harekâtını durdurunca, Almanlar toparlanabildi. Wajda'nın *Kanal* filmi, 2 Ekim'e kadar 63 gün süren direnişin son demlerini konu alır. Polonya Yurtiçi Ordusu (*Armia Krajowa*) 18,000 ölü, 25,000 yaralı verdi. Ama *Wehrmacht* 200,000 kadar sivilin de kanına girdi. Varşova'dan ne kaldıysa, yerle bir edildi. Can verenler arasında, 1951-52 TKP tevkifatı sonrası "eski tüfek" çevrelerinin lideri sayılan Reşat Fuat Baraner'in, ilk eşi –ajan ve hain olduğu gerekçesiyle asılmış– Margherita Wilda'dan olma kızı da vardı.

... bu şehir öldürülmemiş miydi kendileri öldürülmeden önce
bu şehrin kemikleri birer birer kırılıp derisi yüzülmemiş miydi
derisinden kitap kabı yapılmamış mıydı yağından sabun saçlarından sicim...

Birkaç yıl önce iki konferans için üstüste Varşova'ya gittiğimde, gettonun yerini gezer, 1944 Ayaklanması anıtına bakarken, Geremek'lerin öyküsüyle birlikte, Reşat Fuat'ı, kızını, Nâzım'ı ve *Saman Sarısı*'nı da anımsamıştım.

Dünyanın Jaruzelski'leri ve Geremek'leri

Gençliğinde Bronislaw Geremek de komünistti. 1950'de Polonya Birleşik İşçi Partisine katıldı. Varşova Üniversitesindeki Temel Parti Örgütünün ikinci sekreterliğini yaptı. 1954'te Tarih Fakültesini bitirip, lisansüstü çalışmaları için Paris'e, Ecole Pratique des Hautes Etudes'e gitti. Kendi konumu itibariyle mi, bilinmez; feodal toplumun ezilmişlerine, marjinallerine ilgi duydu. Ortaçağ Paris'inin (fahişeler dahil) emek piyasasını konu alan teziyle 1960'ta doktor oldu. Witold Kula ve Karol Modzelewski gibi büyük Polonyalı tarihçiler arasına girdi. 1968 Çekoslovakya istilasını kınayarak partiden ayrıldı. 1970'lerde demokratik muhalefet içinde sivrildi. 1980'de Gdansk tersane işçilerinin protesto eylemine katıldı ve Doğu Blokunun ilk bağımsız sendikası *Solidarnosc*'un danışmanları arasında yer aldı. Sendikanın program komisyonuna başkanlık etti. Jaruzelski Aralık '81'de sıkıyönetim ilan ettiğinde, Geremek de neredeyse bir yıl gözaltında kaldı. Çıktı; artık yeraltındaki *Solidarnosc*'a tekrar danışman oldu. 1983'te tekrar tutuklandı.

Yeri gelmişken, Wojciech Jaruzelski'nin ne kadar kirli bir adam olduğuna da not düşelim. Savunma Bakanı olduğu 1968 yılında, Moczar'ın Yahudi aleyhtarı kampanyasının ordudaki "temizlik" ayağını yürüttü. Çekoslovakya'nın işgaline katılan Polonya kuvvetlerine kumanda etti. 1970'te Gomulka'yı devirip Gierek'i parti genel sekreterliğine getiren komplo içinde yer aldı. Yükselen grev dalgasını ezmeyi üstlendi. Bu çerçevede, Gdansk ve Gdynia dahil bazı liman kentlerinde, işçi katliamları tezgâhladı.

1980'LERİN YANILSAMALARI

Derinleşen buhran karşısında, 1981'de bir çeşit askeri diktatörlük uygulamasıyla hem parti sekreterliğini, hem başbakanlığı üstlenen Jaruzelski, 13 Kasım 1981'deki –komünist rejimin kendi anayasasına dahi ters düşen– sıkıyönetim ilanına muhtemel bir Sovyet müdahalesini önleme arzusunu gerekçe gösterdi. Oysa Yeltsin döneminde açıklanan bilgilere göre Sovyet yönetimi, 1956 ve 1968'in aksine, Polonya'ya girmeyi hiç düşünmemişti. Tersine, Jaruzelski'nin askeri yardım talebini reddetmekle, "ne halin varsa gör" demiş oluyorlardı.

Acıdır: o sırada Türkiye'deki Sovyetik Sol (TKP, TİP, TSİP) Jaruzelski'leri savunuyor; Walesa ve Geremek'lerin, Çekoslovakya'da Havel'lerin safını ise gericiler, karşı-devrimciler diye lanetliyordu.

Gene acıdır: bunun karşısında (benim de içinde olduğum) Maocu akım ise başka türlü zırvalıyordu. Mesele "Sovyet sosyal-emperyalizmi"ni reddetmekten ibaret değildi. Bunun ardındaki teori alabildiğine sakattı. Mao'ya (ve o zamanki *Aydınlık* hareketine) göre, Sovyetler Birliği'nin kötülüğü, "revizyonizm"den, yani "sağ sapma"cılıktan kaynaklanıyordu. Lenin çok doğru, Stalin ise görece doğruydu; ama sonra Kruşçev ve takipçileri Marksizm-Leninizmi terketmişler; partinin sınıf karakteri değişmiş, proletarya diktatörlüğünün yerini burjuva diktatörlüğü almıştı! Başka bir deyişle, gözümüzün önündeki (ve herhalde Maocular hariç dünyada herkesin görebildiği) bütün olgular, Sovyet sisteminin "fazla diktatörlük" yüzünden çürüdüğü ve çöküşe gittiğine işaret ederken, *paradigmatik körlüğümüz* içinde bizler Stalinizme nostaljik bağlılığı koruyor; fiiliyatta, "daha az değil daha fazla diktatörlük" istemiş oluyorduk.

Dolayısıyla Sovyet ve Doğu Avrupa muhaliflerine bakışımız da bir garabetti. Bu insanlar demokrasi ve özgürlük istiyordu. Oysa biz onların "gerçek sosyalizmi" özlediğini hayal ediyorduk. Aralarında hemen bütün siyasal ideolojiler mevcuttu: sol demokratlar, liberaller, muhafazakârlar, Katolikler, kralcılar, faşistler. Ama bunu da gözardı ediyorduk, çünkü teorik modelimiz, tutarlı olacaksak, hepsine "potansiyel Maocu" gibi bakmayı emrediyordu (ve tabii, faraza Soljenitsin'i bu çerçeveye oturtmak hayli zor olabiliyordu).

Bloch, Geremek, Orhan Pamuk

Türkiye Solunun dar çevresi dışındaki karşılaşmalar, realiteden ne kadar kopuk olduğumuzu algılamama yardımcı oldu. Birinde, yollarımız az kalsın Geremek'le de kesişiyordu. Ortak noktamız Marc Bloch'tu. 20. yüzyılın en önemli tarihçilerindendi Bloch. Ortaçağa bakışta devrim yaptı; (Lucien Febvre ile birlikte) *Annales*'i kurdu; tarihçiliği ulus-devletle sınırlı olmayan bir coğrafyaya açtı. Alsaslı bir Yahudi, bir Fransız vatanseveri ve Jean Jaures hayranı bir demokratik sosyalist olarak, çok da sağlam bir anti-faşistti. Alman işgali karşısında güneye, Vichy bölgesine çekilip *Résistance*'a katıldı. Olağanüstü hafızası, sabrı, sükûneti ve detay hâkimiyetiyle, gizli örgütlerden birinin liderlik kademesine yükseldi. Herhalde ihanet sonucu, 8 Mart 1944'te Gestapo tarafından yakalandı. İşkence gördü. 16 Haziran 1944'te, Lyon yakınlarındaki bir tarlada kurşuna dizildi.

Doğumunun 100. yılına denk gelecek ve öldürülmesinin tam 42. yıldönümünde başlayacak şekilde, 16-17-18 Haziran 1986'da Paris'te, Marc Bloch'un anısına büyük bir kollokyum düzenlenmişti. Ben de oradaydım – uzatmalı doktoramı tamamlamaya uğraştığım Birmingham'dan sevgili arkadaşlarım, İngiliz Marksist tarihçilerinin ünlü 3H'sından Rodney Hilton (diğerleri Christopher Hill ve Eric Hobsbawm) ve eşi Jean Birrell ile birlikte. Döndüğümde, izlenimlerimi *Tarih ve Toplum*'a yazmıştım (Ağustos-Ekim 1986). Sempozyum Sorbonne'un büyük amfisinde, Geremek'in vereceği Sekizinci Marc Bloch Konferansıyla kapanacaktı. Ne ki, Jaruzelski rejimi bırakmadığından, gelememişti Geremek. Onun yerine, çok anlamlı "Tarihçi ve Direnişçi Marc Bloch" (*histo-*

rien et résistant) bildirisini, bir saat boyunca ünlü Fransız ortaçağcısı Jacques Le Goff okumuştu.

Şimdi bunları hatırlarken, despotik rejim ve/ya kültürlerin, o ülkenin en değerli çocuklarına reva gördüğü muamele üzerine tekrar düşünmemek elde değil. Rusya'da Pasternak ve Brodsky; Türkiye'de Nâzım ve Sabahattin Ali'den sonra bir de Orhan Pamuk... Pratikte Geremek, Orhan'dan çok çekti kuşkusuz. Gene de, Ergenekon'un orkestrasyonuyla yaratılan "diktatörlüğün manevi evreni"nde, ulusalcı medya tarafından Orhan Pamuk'un maruz bırakıldığı karalama kampanyasının bilinçli yalancılığını çok daha tiksindirici buluyorum.

Moshe Lewin'lere, Stalinizmi savunmak?

Dönelim, 18 Haziran 86 akşamına. Konferanstan sonra resepsiyon da bitti; Rodney, Jean ve ben çıktık Sorbonne'dan. Akşam yemeği için, Hilton'ın habire "Misha" diye söz ettiği bir arkadaşıyla buluşacaktık. Kim bu Mişa diye düşünüyordum ki, karşıma Sovyet tarihi uzmanı Moshe Lewin çıktı. *Lenin'in Son Mücadelesi*'nin, *The Soviet Century*'nin yazarı. Bir zamanların kolhoz emekçisi; II. Dünya Savaşında Kızılorduda albaylığa yükselmiş, sonra 1945'te SSCB'den ayrılmış; Sorbonne doktorasını 1964'te bitirmiş (*Russian Peasants and Soviet Power* diye yayınlandı); EHESS, Columbia, Birmingham ve Pennsylvania'da öğretim üyeliği yapmış (şimdi emekli). Gel de anlat bu adama, Stalinizmin biraz yumuşatılmasının, "proletarya diktatörlüğü"nü yıkıp kapitalizmi geri getirdiğini – ve ne kadar "kötü" olduğunu. O geceden, bunun düşünsel imkânsızlığı kazınmış kafama.

Daha sonra *Bir Dönem Kapanırken*'de (1991) anlatmaya çalıştığım gibi, komünizmin 1953 sonrasında (ve gizlice !?) değil, 1985 sonrasında ve alenen çöktüğü, apaçık ortada. Dahası, yükselen halk muhalefeti karşısında demokrasisizlikten çöktüğü de ortada. Bu süreçte Jaruzelski bile *Solidarnosc*'a yanaşıp uzlaşma aramaya zorlandı. 1989'un 6 Şubat - 15 Nisan yuvarlak masa müzakerelerinde, Geremek gibi namuslu aydınların büyük entelektüel katkısıyla, ara çözümler üretildi, reformlar başlatıldı. Yapılan seçimlerde, *Solidarnosc* adayları Senatodaki 100 serbest sandalyenin 99'unu kazandı. 1990'da yerini Walesa'ya bırakan Jaruzelski, bugün –Kenan Ev-

ren'in değilse de, Suharto'nun son yılları gibi– yaşlılık ve sağlık gerekçeleriyle hakkındaki çeşitli cinayet davalarından kaçmaya uğraşıyor.

Tarihçinin politikacı olamayışı

Aynı çözülme sürecinde Geremek, *Demokratik Birlik* (sonra *Özgürlük Birliği*) partisinin kurucuları arasında yer aldı. 1990-97 arasında aynı partinin parlamento grubu liderliğini yaptı. 1997-2000'de, Buzek hükümetinin dışişleri bakanı oldu. 2004'te Avrupa Parlamentosuna seçildi. 2007 Nisan'ında bir diğer sınavdan yüz akıyla geçti. Kaczynski kardeşlerin popülist, demagojik muhafazakârlığı yüzünden Polonya'nın sağa savruluşunun karşısına dikildi. Yüzbinlerce Polonyalıyı "eski rejimle hiçbir şekilde işbirliği yapmamış olduklarını" resmen beyan etmeye zorlayacak yeni bir "cadı avı" kanunu gündeme geldiğinde, kendisinin asla böyle bir beyanda bulunmayacağını açıkladı. Sonrasında, Anayasa Mahkemesi bu yasanın büyük bölümünü reddetti. Bazı ülkelerin anayasa mahkemeleri farklı oluyor.

Geremek kendisini daima aslen tarihçi saydı. Dönem dönem Sorbonne'da, Utrecht'te, Bologna'da, Columbia'da, Krakow'da ders verdi. Arkasında, on ayrı dile çevrilmiş on kitap ve çok sayıda makale bıraktı. *Poverty: A History*'si, Chris Dyer ve Michel Mollat'ların arasından bana bakıyor.

Tarihçiliğim, demişti bir keresinde, güncel olaylarla arama mesafe koyuyor; öyle çok tutkulu bir politikacılık yapmamı da önlüyor sanırım.

Ölümünün, bizi büsbütün yaklaştırdığını anlıyorum.

TEORİK İNTERMEZZO: "BURJUVA" DEVRİMİ?

Yazılış: 12-19 Temmuz 2008
Yayınlanış: Perşembe, 24 Temmuz 2008
Taraf, *Okuma Notları 73*

Galiba hayli uzun bir tahlil denemesine girmişim; durup bir toparlasam iyi olacak. Türkiye'deki (Batıyla kıyaslanamayacak) liberalizm nefretinin –Marx'ın *ekonomik* liberalizmin günahlarına muhalefetini aşan– özel ve değişik boyutları var. Süreç kabaca şöyle: (i) "Gecikmiş" ulus-devletler liberalizmi sevmedi. Hem ekonomik, hem siyasal anlamda. (ii) Bu tabu Prusya otoritarizminden İttihatçılığa geçti. (iii) Gerçi Türk milliyetçiliğinin Kemalist varyantı, önceki "erken Türk milliyetçiliği"ni kısmen revize etti. Ama İttihatçı zihniyet yapıları alttan alta sürdüğü gibi, (iv) Tek Parti ve (v) Büyük Bunalımla daha da güçlendi. (vi) Gerek 1930'larda, gerekse 60'lardan itibaren Sol, bu mirası "anti-emperyalizm" üzerinden içselleştirdi. (vii) Gene de Sol henüz sırf İttihatçılık veya Atatürkçülük değil, Marksizmle bu diğer öğelerin bir karışımıydı. (viii) Ne ki, komünizmin çöküşüyle uzun vadede devrim perspektifi (itiraf edilsin-edilmesin) yitirildi; eski örgüt ve önderlikler dağıldı. Bu noktada Solun duygu-düşünce dünyası da unsurlarına ayrıştı. Marksizmin empoze ettiği kısıtlardan kurtulan milliyetçilik bileşeni, adeta zincirlerinden boşanarak ulusalcılık oldu. Böylece (ix) belirli bir Sol söylem, sırf milliyetçilik değil, liberalizm düşmanlığı açısından da soya, İttihatçılığa çekti.

Not 1: Yakın zamanda *Taraf* sayfalarındaki '68 kuşağı tartışmalarında, örneğin Rasim Ozan Kütahyalı'nın, Deniz Gezmiş'leri doğrudan ulusalcılıkla özdeşleştirmesinde, yukarıda viii'inci ve ix'uncu maddelerdeki momenti atlamasının önemli payı olduğu kanısındayım. Doğan Gürpınar bu indirgemecilik eleştirisinin nisbeten dışında kalıyor.

Not 2: Ufuk Uras için de benzer bir gözlem geçerli. Geçen hafta *Zaman*'dan Nuriye Akman'a verdiği demeçte Uras, "hıyar ve salatalık" ben-

zetmesiyle, milliyetçilik ile ulusalcılık aynı şeydir demeye getirdi. Hem evet hem hayır. Kendi payıma, Marksizmle bütün palamarları çözüp frenleri patlatarak müfrit milliyetçiliğe savruluş anlamında ulusalcılığı *neo-nasyonalizm* olarak düşünmeyi ve tercüme etmeyi yeğliyorum. Dikkat ederseniz, nasyonal sosyalist işçi partisi, ya da "yeni TKP," ya da ÖDP ve *Birgün*'ün bir kanadı gibi çığrından çıkmışlık örneklerini de, böyle bir tahlil daha iyi açıklıyor. Aksi takdirde, elimizde farklı dönemlerin özgüllüğünü yansıtacak nüanslı bir terminoloji kalmıyor.

Yalnız burada bir sorun var: Söz konusu "gecikmiş" ve "yetişmeci" ulus-devletleri doğuran devrimlerden nasıl söz edeceğiz? Eskiden, "burjuva" veya "burjuva-demokratik" diyorduk, büyük bir kolaylıkla. Faraza Jön Türk ve Cumhuriyet devrimlerini de tereddütsüz bu "Prokrustes yatağı"na yatırıyorduk. Eski Yunan mitolojisinde, Attika yollarının ünlü haydudunun eline geçirdiği zavallılara yaptığı gibi, kesip biçiyor ya da çekip uzatıyor; kâh "küçük burjuvazi = milli burjuvazi", kâh "Anadolu eşraf ve âyânı = milli burjuvazi", kâh (onların da burjuva-demokratik gündeme hizmet ettiği gerekçesiyle) "askeri-bürokratik kadrolar = milli burjuvazi" diyor; sonuçta, İttihatçı veya Kemalist önderliğin "burjuva" karakterini "kanıt"lıyorduk. Nerede, "somut koşulların somut tahlili"? Ciddi, ampirik bir tarih çalışmasından çok, teorik bir paradigmanın icaplarını yerine getiriyorduk. Her şeyin ve bu arada devrimlerin de bir sınıf karakteri olmalıydı. Bu, bizi "burjuva/zi" kavramını tümüyle anlamsızlaştırıp, bir totolojiden ibaret kılmaya götürüyordu. Sınıf şablonlarımıza uymadığı gerekçesiyle, Doğan Avcıoğlu'nun "asker-sivil aydın zümre"sini de karalıyorduk, Turan Güneş'in "bürokrasi"sini de. Sol fraksiyonlaşma alanının dışında kalan sosyal bilimlerden öğrenmeyi reddedişimiz, "bürokrasi"yi "burjuvazi"ye indirgeyip, kendimizi "bürokrasi-burjuvazi" çelişmesi gibi, bugünü anlamak için de çok önemli bir analiz aracından yoksun bırakmaya varıyordu.

Not 3: "Burjuva" devrimi için bir "milli burjuvazi"nin varlığını savunmak "teorik zarureti"nden vazgeçtiğiniz anda, 1960 ve 70'lerin, Kemalist Devrimi kimin yaptığı tartışmalarından geriye ne kalır?

Türkiye'nin Sol kültürü, komünizmin çöküşü sonrasında iyiden iyiye "dünya bilgileri"nden kopuk bir düşünsel duraganlığa kapandı. Oysa "Fransız Devriminin sosyal yorumu" (Soboul, Georges Lefebvre, George Rudé) son otuz yılda prestijinden çok şey yitirdi. Çağdaş tarihçilik 1789'da elle tutulur bir burjuvazi, 1848'de modern bir proletarya bulamıyor. Bu koşullarda, klasik "burjuva" ve "proleter" devrimleri kategorizasyonundan geriye, daha çok teorik bir *apriorizm*, bir "öyle olması gerekir"cilik kalıyor. Bu da, dürüst olacaksak, "burjuva devrimleri" diye yazıp çizmeyi zorlaştırıyor.

BİR DEVRİMLER TİPOLOJİSİ

Yazılış: 12-19 Temmuz 2008
Yayınlanış: Cumartesi, 26 Temmuz 2008
Taraf, *Okuma Notları 74*

İster "burjuva" devrimleri deyin, ister modernleşme devrimleri, ister ulus inşası (*nation-building*) devrimleri. Hangi kavramsal çerçeveyi kullanırsanız kullanın: (1) Demokrasi gibi devrim de modernitenin bir ürünüdür. Her ikisine de tarihin her döneminde, hele binlerce yıllık köylü toplumlarında rastlanmaz. Zira gerek demokrasi, gerekse devrim, sosyal sınıfların mevzilenişi, seferberliği, ortak eylem kapasitesi bakımından *kamusal alana* ihtiyaç gösterir. Eski Yunan şehir-devletlerinin olağanüstü küçük ölçeğinde, herkes herkesi tanıyordu. Daha hatırı sayılır nicelikteki kamusal alanlar, kentleriyle, piyasasıyla, matbaasıyla, basınıyla, kitlesel okur-yazarlığıyla modernite tarafından kurulup genişletilir.

(2) Dolayısıyla –sanayi, fabrikalar, işçi mahalleleri, İngiliz mühendis ve ustabaşıları, futbol takımları gibi– devrimler de, 16. yüzyılın Protestan Reformasyonu, 1640-48 İngiliz ve 1789 Fransız devrimlerinden başlayarak, Avrupa'da batıdan doğuya yayılır.

Not 1: Steven Ozment'in [*Protestants: The Birth of a Revolution*, 1993] işaret ettiği gibi, Reformasyon düpedüz Protestan *Devrimi*ydi ve yol açtığı din savaşları da, devrim-karşıdevrim kutuplaşmasının tipik özelliklerini taşıyordu. Katolikliğe karşı vicdan özgürlüğü, İspanya'ya karşı bağımsızlık, monarşiye karşı parlamento boyutlarını içeren Hollanda devrimini de, Goethe ve Beethoven'ın ölümsüzleştirdiği Kont Egmont gibi hürriyet kahramanları dahil, Reformasyon dışında düşünmek olanaksızdır.

(3) Bütün bu 19. ve erken 20. yüzyıl devrimlerinin hem liberal-demokratik, hem milliyetçi eğilimleri vardı. Bu farklı boyutlar görece liberal-demokratik bir aşama ile görece milliyetçi bir aşamada yoğunlaşabiliyordu. Örneğin Fransız Devriminde 1789-92 arası "ılımlı" diye de tarif edilen libe-

ral-demokratik aşamayı; Viyana destekli aristokratik *émigré* ordularının saldırısı karşısında Jakobenlerin devrimi/Fransa'yı savunmayı üstlenerek öne çıkmaları ise "radikal" da denen milliyetçi aşamaya geçişi belirler. Bu iki aşamaya aynı zamanda 1793 ve 1795'in farklı anayasaları denk düşer.

(4) Bu devrimler yelpazesi içinde, batıdan doğuya ve dolayısıyla "erken"den "geç"e gidildikçe, biraz daha doğudaki ve dolayısıyla biraz daha geç her devrimin, kendinden öncekilere ve özellikle iki büyük nirengi noktasını oluşturan İngiliz-Fransız devrimlerine kıyasla, liberal-demokratik aşaması daha kısa, liberal-demokratik karakteri daha zayıf; buna karşılık milliyetçi aşaması daha uzun, bu aşamada satha çıkan devletçi karakteri daha belirgindir.

(5) Siyasal coğrafyanın da hakkını verelim. Miroslav Hroch (ve öğrencisi Jitka Maleckova), Avrupa'da üç tip devrim ve uluslaşma sürecinden söz eder. [I] Az çok sabit bir toprak-nüfus biriminde gerçekleşenler. İngiltere ve Fransa, bu varyanta da örnektir. Zira her ikisinde de, belirli bir İngiliz-Fransız teritoryalitesi ve demografisi, Ortaçağ ve Yeniçağda şekillenmişti. Dolayısıyla devrim, esas olarak içsel bir rejim değişikliği biçimini aldı. [II] Parçalı ve dağınık bir toprak-nüfus tablosunda gerçekleşenler. Alman ve İtalyan "ulusal birlik"lerinin kurulması, bu patikanın tipik örnekleridir. [III] Eski, köhnemiş emperyal mozaikler zemininde gerçekleşenler. Bu, bir parçalanma mecrasıdır. Avusturya-Macaristan ve Osmanlı imparatorluklarının dağılıp, birbirine rakip ve düşman ulus-devletlere bölünmesiyle somutlanabilir.

(6) Liberal-demokratik çizginin fideliği, daha çok I. patikadır. Buna karşılık II. ve III. tip süreçler, devletçi-milliyetçi içeriğin baskın çıkmasına yatkındır. I. varyantta, devletin toprak ve nüfus birliğini sağlaması için yüksek oranda cebir ve şiddet kullanması gerekmediği gibi, kapitalizmin gelişmesi için özel bir çaba sarfetmesi de gerekmez. Eski düzeni (*ancien régime*) tasfiye etmesi, zaten uçvermiş bulunan özel mülkleşme, metalaşma ve parasallaşma süreçlerinin önünü açmaya –neredeyse– yeterlidir. Buna karşılık II. ve III. varyantlarda, devlet agresif ve defansif savaşlar, irredantizm (Pan-Cermanizm ve Pan-Slavizm; *megali idea*, Pan-Türkizm, Turancılık) ve etnik temizlik (anti-semitizm, Ermeni soykırımı, Mübadele) gibi yöntemlerle, belirgin bir "birleştiricilik" ve/ya "ülkesi ve milletiyle bö-

lünmezlik" işlevini üstlenir. Bismarck'ın "kan ve demir" yaptırımcılığının öne çıkardığı, toplumu yoktan var eden Tanrı rolüne büründürdüğü askeri-bürokratik aygıt, misyonunu, milli kapitalizmin inşasına yönelik özel politikalarla sürdürür.

Barrington Moore'un (*Social Origins of Dictatorship and Democracy*, 1966) ikilemiyle söyleyecek olursak, bu, demokrasinin değil diktatörlüğün sosyal zeminidir.

DEVLETÇİ MİLLİYETÇİ "BURJUVA" DEVRİMLERİ

Yazılış: 26 Temmuz 2008
Yayınlanış: Perşembe, 31 Temmuz 2008
Taraf, *Okuma Notları 75*

Avrupa'nın batısından ortası ve doğusuna, devrimler giderek liberal-demokratik içerikten uzaklaşıp, milliyetçi-devletçi bir gündem peydahladı. Bu açıdan fay hattı, Alman ve İtalyan ulus-devletlerinin kurulmasından geçiyordu.

Her ikisinin ortak özelliği, Almanca konuşulan alanlar ile İtalyanca konuşulan alanların, (krallık ve prenslikler, "serbest şehir"ler, hatta Papalık gibi) irili ufaklı bir yığın devletçik arasında bölünmüş karakteriydi. Bu siyasal parçalanmışlık, birimden birime eşitsiz gelişim sorunlarını büsbütün artırıyor; bütün "Almanya" veya bütün "İtalya"yı kapsayacak, enlemesine kesecek sınıfların ve siyasal hareketlerin (liberal, demokratik, sosyalist) kristalize olmasını zorlaştırıyor; ortak eylem kapasitelerinin karşısına dikiliyordu. Nitekim bu, 1848 devriminin başarısızlığının da önemli nedenlerindendi.

Not 1: Dolayısıyla "birlik," şu veya bu şekilde "birlik," egemen ve orta sınıfların olduğu kadar emekçilerin de yararınaydı. Örneğin Marx ve Engels'in tavrı, Almanya'nın iki ayrı devrim, iki ayrı "birleşme" alternatifiyle yüz yüze olduğu şeklindeydi. Biri aşağıdan yukarıydı, demokratikti; diğeri ise otoriterdi, yukarıdan aşağıydı. Marksizmin kurucuları tabii birincisini savunurken, tarihin her zaman "iyi" tarafından değil, bazen –belki çoğu zaman– "kötü" tarafından geliştiğini de biliyorlardı.

Not 2: Ulusal birliğin bu denli önem kazanması, sosyalist ve komünistlerin kültürüne, sözcük dağarcığına da çeşitli biçimlerde yansıdı. Örneğin Gramsci'nin, 12 Şubat 1924'te İtalyan Komünist Partisinin yeni resmi organını, "işçilerin ve köylülerin gazetesi"ni *L'Unità* adıyla kurması, sadece Solun birliği mesajıyla değil, bütün bu ulusal çağrışımlarla da yüklüydü.

Sonuçta, Marx ve Engels'in istemediği oldu: 1848 Frankfurt parlamentosu, büyük ölçüde –demokratik sol ile muhafazakâr sağ arasında sıkışan– "liberal merkez"in kararsızlığı, "bir münazara kulübü"nden ibaret kalması, Viyana ve Berlin'deki gericilik karargâhlarının üzerine yürüyememesi yüzünden yenilgiye uğradı (bkz. Engels, *Almanya'da Devrim ve Karşı-Devrim*, 1851-52, 1896). Bu noktadan itibaren bütün saflaşma ve mevzilenmeler yer değiştirdi. Liberal-demokratik, cumhuriyetçi muhteva tamamen silindi; monarşik-aristokratik bir önderlik altında, milliyetçi, otoriter modernleşmeci bir program hâkim oldu. Bu çizgi, kendinden önceki bütün radikal akımları yuttu, yok etti. Almanya'da, 1815 sonrasının –Metternich'i o kadar uğraştırmış, liberal düşünceyi yasaklayan Karlsbad Kararnameleri'ni (1819) çıkarmaya zorlamış– bir demokratik öğrenci hareketi vardı. Marx'ın da dostu olan bir Heinrich Heine vardı; "Genç Almanya" çevreleri vardı. Keza Mazzini vardı, *Carbonari*'si ve "Genç İtalya"sıyla. Hepsi, kâh I. Wilhelm ve Graf von Bismarck'ın; kâh Vittorio Emmanuel ve Kont Cavour'un kooptasyon ve asimilasyonuna uğradı. Prusya'nın Avusturya ve Fransa ile; Savua-Piyemonte'nin gene Avusturya ile savaşları, hürriyet özleminin yerini milliyetçi ideallerin almasına zemin oluşturdu. Örneğin Garibaldi, 1859'da patlak veren İkinci İtalyan Bağımsızlık Savaşı (Avusturya-Sardunya Savaşı) sırasında Mazzini'nin cumhuriyetçiliğini terk edip, Piyemonte hanedanının hizmetine girdi.

Not 3: 1870-71'de Alman ve İtalyan ulus-devletlerinin kurulmasına, sözümona Marksist gerekçelerle "devrim değil" diyen varsa, Engels'in *Anti-Dühring*'inin [1877-78] ilgili bölümlerini genişleterek yayınladığı makaleleri içeren *Tarihte Zorun Rolü*'nü [1887-88] bir zahmet yeniden okumasını öneririm. "Bürokrasi"nin "burjuvazi"den bağımsız olarak sahneye çıkmasının tarihsel olabilirliğini kavramaya da yarar. Bonapartizmi de.

Daha önce de ifade ettiğim gibi, her iki monarşik-militer odak (Prusya ve Piyemonte), embriyonik bir ulus-devlet teritoryalitesini birleştirmek ve/ya savunmak gibi *askeri* işlevler etrafında yükselirken, ideolojik planda liberalizme, uygulamada demokrasiye düşman kesildi. Bu düşmanlığın en net ifadesi, Bismarck'ın ünlü "demir ve kan" konuşmasıdır.

1862'de Prusya parlamentosunun aşağı kamarası (*Landtag*) krala direnmek pahasına yeni askeri harcamaları onaylamıyordu. Tahttan çekilmeyi dahi düşünen Wilhelm, ezici, mütehakkim şahsiyetiyle ünlü Bismarck'ı yardıma çağırdı. Geçici başvekilliği üstlenen Bismarck, 29 Eylül'de *Landtag*'ı azarladı. 30 Eylül'de ise bütçe komisyonunda şunları söyledi:

"Prusya'nın Almanya içindeki konumu... liberalliğiyle değil, gücüyle, kudretiyle belirlenecek.... Zamanımızın büyük sorunları, nutuklar ve çoğunluk kararlarıyla değil –zaten bu, 1848 ve 1849'un büyük hatasıydı– demir ve kanla çözülecektir."

"BURJUVAZİ"Yİ İĞDİŞ EDEN "BÜROKRASİ"NİN ANTİ-LİBERALİZMİ

Yazılış: 26 Temmuz 2008
Yayınlanış: Cumartesi, 2 Ağustos 2008
Taraf, *Okuma Notları 76*

2002'de ölen Amerikalı tarihçi, Aydınlanma ve Fransız Devrimi uzmanı R. R. Palmer (*Twelve Who Ruled*; *The Age of the Democratic Revolution*), neredeyse altmış yıldır yararlığını yitirmeyen dünya tarihi denemesinde (*A History of the Modern World*, 1950; onuncu baskı 2006), 19. yüzyıl sonlarında baş gösteren yeni bir "zihinsel sertlik" veya "zihinsel katılaşma"dan (*the new toughness of mind*) söz eder. Bu sertlik en fazla, birey odaklı liberalizme değil, onun karşısında mevzilenirken "millet" veya "sınıf" gibi kolektif birimlere odaklanan iki kitle seferberlik ideolojisine: nasyonalizme ve sosyalizme yansıdı. Bu yeni zihinsel sertliğin içinden, zamanla hem (entegral milliyetçilik biçimleri olarak) Faşizm ve Nazizm, hem (entegral sosyalizm biçimi olarak) komünizm çıktı.

1860'larda Bismarck'ın liberalizm, seçimler, parlamentolar ve demokrasi karşısındaki inanılmaz küstahlığı, bu sertleşmenin bir parçasıydı. Aynı sertleşme Marksizmi de sardı; aynı horlama, 19. yüzyıl liberallerinden Bismarck'lara karşı duramadıkları için nefret eden Marksistlerin söylemine de –üstelik tarihsizleştirilmiş, genelleştirilmiş biçimde– girdi. Dönemin yaygın kültüründe, günümüzün toplumsal cinsiyet duyarlılıklarından eser yoktu. Ataerkil değerler yüceltilir; *macho*'luk yolunda yürümeyen oğlan çocukları ise *sissy*, "hanım evladı" diye aşağılanırdı. Bu çerçevede, hukuk, ahlak, doğruluk, özgürlük ve demokrasi gibi değerlere bağlı kalmak da (sigara içmemek, geneleve gitmemek gibi) bir çeşit *sissy*'lik olmuştu. Gün, neo-Makyavelizmin, Sosyal Darwinizmin, *realpolitik*'in günüydü. Görünüşte birbirinden çok farklı, hatta düşman iki akım olarak devletçi-milliyetçilik ve Marksizm, düşünsel planda liberalizmi ve liberalleri sağdan ve soldan hırpalamaya girişti.

Bu hırpalamanın bir ayağı bireycilik ya da topluma "atomist" yaklaşımdı. Bir ayağı "burjuva" demokrasisinin iki yüzlülüğüydü. Üçüncü bir ayağı, liberallerin "devrimci kriz" durumlarında –tabii radikallere, ihtilâlcilere göre– gösterdiği kararsızlık veya bocalamaydı. 1848 Frankfurt parlamentosunun aczinin üzerine, 1871 Paris Komünü, Rusya'da 1905 ve 1917 Şubat-Ekim devrimleri bindi. "*Aurora*'nın toplarından korkan burjuvazi"nin, "emperyalizm ve proletarya devrimleri çağı"nda artık kesinlikle "devrimci barutunu yitirdiği," sorgulanmaksızın nesilden nesle aktarılan bir mütearife haline geldi.

Özel olarak bu ayak Osmanlı İmparatorluğu'na, 1876-77'de Mithat Paşa ve etrafındaki Osmanlı liberallerinin, II. Abdülhamid'e fazla güvenmelerinin, karşı-devrim ihtimalini yok saymalarının, hazırladıkları anayasaya sultana olağanüstü yetkiler tanıyan maddeleri kendi elleriyle koymalarının devrimci alternatifi gibi görülen ve gösterilen İttihatçı konspirativizmi, şiddet fetişizmi, Kuran-bayrak-tabanca yeminleri, darbeciliği ve fedaiciliği biçiminde yansıdı. Liberalizm, bireyciliği içinde kitlelerden kopuk ve uzak, halka yabancı, cebir ve otorite karşısında ise her zaman boynu eğik gibi tanıtıldı.

Liberalizmin itilip kakılmasının dördüncü ayağında, klasik İngiliz ekonomi politiği kendi sermaye birikimlerini "gecikmeli" biçimde gerçekleştirmeye çalışan egemen sınıflarca ("bürokrasi"leri ve "burjuvazi"leri dahil) geçersiz sayıldı. Prusya daha 1818'de kendi topraklarındaki iç gümrükleri kaldırırken dışarıya karşı tek ve birleşik bir tarife duvarı kurdu. Sonraki yıllarda diğer bazı Alman devletçiklerinin tek tek katıldığı bu sistem, 1834'te Alman Konfederasyonu'nun büyük bölümünü kapsayan *Zollverein* (Gümrük Birliği) haline geldi. Bu sürecin ideolojik mimarı konumundaki Friedrich List, zamanla merkantilist ve müdahaleci görüşlerini daha sistematik bir "ulusal ekonomi" teorisine dönüştürdü (*The National System of Political Economy*, 1841); Batı Avrupa'nın gelişmiş sanayileriyle rekabet içinde kalkınmanın serbest ticareti değil kapsamlı bir devletçiliği gerektirdiğini savundu. List'in "bebek sanayi"lerin (*infant industries*) uzunca bir dönem koruma altında geliştirilmesi önerisi, ardıllarınca bütün bir "genç ekonomi" (*young economy*) kucaklayıcılığına doğru genişletildi. Bu çerçevede Bismarck, *ekonomik* alanda Alman burjuvazisine istediği hemen her şeyi ver-

di: dışa karşı himaye, bankalara devlet desteği, kredi kolaylıkları, kalifiye bir teknik eğitim... ve sendikalaşmanın, işçi haklarının, ücretlerin baskı altına alınması. Buna karşılık, *siyasal* alanı, orduyu ve bürokrasiyi Prusya aristokrasisinin tekelinde tuttu.

"Bürokrasi"nin "burjuvazi"yi ekonomik bakımdan tatmin ama siyasi bakımdan iğdiş ettiği bu düzenin harcını, hem ekonomik hem siyasal anti-liberalizm oluşturdu.

POLEMİK ALIŞKANLIĞI; ÜSLUP VE KAVRAYIŞ SORUNLARI

Yazılış: 3 Ağustos 2008
Yayınlanış: Perşembe, 7 Ağustos 2008
Taraf, *Okuma Notları 77*

Not 1: Etimolojik sözlükler *polemik* kelimesinin ilk kullanımı için 1638'i gösteriyor. Orta Fransızcadaki *polemique*, 17. yüzyıl Fransızcasındaki *polémique*'in kökeni Yunanca *polemos* = savaş; *polemikos* = savaşçı, savaşkan. Ama Eski Yunanlıların kendileri bu deyimi kullanmıyordu, düşmanca saldırılar için. Demosthenes'in İÖ 4. yüzyıl ortalarında Makedonya kralı II. Filip konusunda Atinalıları uyaran söylevleri, topluca *Philippics* diye bilinir. Bu kullanım daha sonra Romalılara geçti. Nitekim Cicero, İÖ 44-43'te Marcus Antonius'u hedef alan on dört büyük nutkunu Demosthenes örneğinde birer *philippic* olarak tasarlamıştı.

Çok sert, hatta hakaretamiz hitabet örnekleri, ateşli ve ezici tiradlar anlamında *philippic*, yeniçağda yerini *polemik* sözcüğüne bıraktı. Herhalde bu gelişmede, matbaanın da büyük payı var. Avrupa Ortaçağ ve Osmanlı elyazmalarının pek çoğu, açık-örtük belirli bir patrona, hamiye hitap ediyor; öncelikle onu hoşnut etmeyi amaçlıyordu. Oysa basılı eserler, mukayese edilemeyecek derecede geniş *ve anonim* bir okuyucu kitlesine seslenmekteydi. Bileşimi ve sınırları bilinmeyen böyle bir kitleyi eğitme, kazanma, ikna etme ihtiyacı, bir yönüyle bambaşka, nesnel ve gayri-şahsi bir yazım tarzını gerektiriyordu. Ama diğer yönüyle, rakiplere, muhalif ve muarızlara muamele çok daha kişisel olabiliyordu. Mahkemede veya senatoda konuşmanın yerini, belirli bir "muhayyel topluluk" (Benedict Anderson: *Imagined Communities*) önünde yazmanın alması, adeta büyük bir arenada çarpışmaya çağırıyordu. Bu da, özellikle belirli bir broşür, kitapçık, risale literatüründe, okuyucu-seyirci önünde düello mentalitesine davet gibiydi.

Modernite sürecinde, bir yandan, (hukukta) ifade özgürlüğü ve (kültürde) demokratik toleransın, hazımlılığın sınırları genişlemeye devam et-

ti. Diğer yandan, özellikle 19. yüzyılın üç büyük ideolojisi arasındaki çatışma, savaş terminolojisinin hayatın her alanını sarmasına; fikir mücadelelerinin de "kalem *savaşları*"na dönüşmesine yol açtı. Bu olumsuz mecraya en büyük katkı da liberalizmden değil, çok daha tekçi, epistemolojik özgüveni çok daha yüksek diğer iki ideolojinin 20. yüzyıl varyantlarından geldi. Alabildiğine saldırgan, çığırtkan bir söylemin yerleşmesinde Faşizm ve Nazizm başı çekti. Ama Stalinizm de çok geride değildi. "Doğru çizgi"nin sırat köprüsünden en küçük "sapma" ya ırk ihaneti demekti, ya sınıf ihaneti; ya ırk nefretine layıktı, ya sınıf nefretine. Böylece, bilimin ve demokrasinin gerektirdiği serinkanlı tartışma ortamını yok edici; insanda akıl ve mantık bırakmayıp hezeyana sürükleyici diller türedi.

Not 2: Aklıma, Orwell'in *1984*'ündeki sinema sahnesi geliyor. Neyse ki Türk faşizminin *patrisyen* kolunun tezgâhladığı ulusalcılık, Hitler gibi karizmatik bir demagogdan, sürükleyici bir *pleb* liderden yoksun kaldı.

Eğri oturup doğru konuşalım: 1960'larda bu polemik tarzını, maalesef Sol olarak bizler Türkiye'ye soktuk. Kırk yıl geçti. Komünizm yıkıldı, ama bu siyasal kültür orada burada varlığını koruyor. Geçmişten örnek – *SBKP(B) Tarihi*, "Buharinci-Troçkist casuslar, yıkıcılar ve vatan hainleri çetesi"ni anlatıyor: "Aslında bir sinek kadar bile güçlü olmayan bu Beyaz Muhafız cüceler,... Bu Beyaz Muhafız haşarat,... Bu aşağılık faşist uşakları...." Bir web sitesinden güncel örnek (www.sendika.org): "... iktidar tetikçisi istihbarat bülteni, entel-liboşların ve CIA ajanlarının 'aşk gemisi' *Taraf...*" Evet, bundan benim kuşağım sorumlu.

Türkiye'de insanların, bırakalım nasıl tartıştıklarını; herhangi bir lafı anlayıp anlamadıkları başlı başına bir muamma. Panel ve açık oturum izleyicilerini alalım. Büyük çoğunluğu asla değişik bir şey duymayı, yeni bilgiler edinmeyi değil; tersine, sırf kendi düşüncelerini savunan birini bulup onunla özdeşleşmeyi, karşısında ise düşüncelerinden nefret ettiği başka biriyle kutuplaşmayı; her iki yolla, kendi duruş ve aidiyetini teyid ettirmeyi arıyor. Bu tabloda, ciddi okuma veya dinlemeye yer yok.

Şimdi bunlara neden gerek duydum? Liberalizm konusunda yazıyorum ya, 3 Temmuz'dan beri. Birileri, benim liberal olduğuma karar vermiş.

Başka birileri, liberalizmi düzeltme çabamın (?) doğrultusunu yanlış buluyor. Asıl, liberalizmin "tek doğru"cu modernist-sekülarizmine yüklenmek gerekirmiş. Ben tarihçiyim; söz ettiğim *tarihsel* liberalizmin probleminin "tek doğru"culukta düğümlendiğine ikna olmam çok zor. Voltaire ve Mill referanslarım tam tersini düşündürüyor. Ama bu dahi esas meselem değil. Daha çok, Türkiye'deki katı liberalizm nefretinin nasıl oluştuğunu kurcalıyor; ülkemizin fikir tarihi, zihinsel muhit ve iklimiyle ilgili bazı saptamalar yapmaya çalışıyorum.

20. YÜZYILDA DEVLETÇİLİK VE DEVLET KAPİTALİZMİ

Yazılış: 3 Ağustos 2008
Yayınlanış: Cumartesi, 9 Ağustos 2008
Taraf, *Okuma Notları 78*

Biz gene dönelim, tarihsel liberalizm ve tarihsel anti-liberalizme. 19. yüzyıl sonlarının himayeci, teşvikçi, ithal ikameci uygulamaları, kapitalist modernleşmede yeni bir çizgi demekti. *Devlet kapitalizmi* 20. yüzyıl boyunca gelişip güçlendi; değişik biçimlere büründü. Birincisi, gelişmiş (liberal) sanayi ülkeleri bile, Büyük Bunalım karşısında ve sonrasında gitgide daha devletçi, Keynesçi önlemlere başvurdu. İkincisi, Faşizm ve Nazizm, İtalyan-Alman burjuvazilerini siyasî iğdişlik konumunda tutmaya devam etti.

Üçüncüsü, Türkiye 1960'ların Üçüncü Dünyasını haber veren bir süreç yaşadı. Osmanlı İmparatorluğu'nun hiç sömürgeleşmemesinin sağladığı modernizasyon fideliğinde, "Avrupa ordusunun ithali" zemininde gelişen askeri-bürokratik kompleks, iki devrime öncülük etti. Hem İttihatçılar hem Kemalistler, görece liberal başlangıçlar ve bazı salınımlarla birlikte, sonunda belirginleşen bir devletçilikte karar kıldılar. Devlet eliyle "milli burjuva" yaratma çabası ikinci meşrutiyetten cumhuriyete belki en önemli devamlılığı oluşturdu. (60'lar ve 70'lerde bunu salt sınıfsal kavramlarla düşünüyor, "komprador" veya "işbirlikçi" burjuvazinin karşısına dikiyorduk; çok yalın etnik-dini içeriğinin, Türk-Müslüman burjuvazi anlamına geldiğinin farkında değildik.)

Dördüncüsü, Bolşevik Devriminin eski toplumun "bürokrasi"sini de, "burjuvazi"sini de yok etmesinin ardından, Sovyetler Birliği devletçiliğin en koyusunu uygulamaya girişti. Ekonomi planında piyasayı da reddetti, siyasal planda demokrasiyi de. Lenin için SSCB'de "tekelci devlet kapitalizmi," ekonomiyi çöküşten kurtarmak için 1921'de devreye soktuğu NEP'le sınırlıydı. Zıddı ve alternatifi "sosyalizm"di. Stalin 1929'da NEP'e son verip "sosyalizm"e rücu etti. Bu "ikinci devrim" (a) emredici beş yıllık planları;

(b) hızlı sanayileşmeyi; (c) zorunlu kollektivizasyonu kapsıyordu. Ama acaba "sosyalist üretim tarzı" mı demekti? Yoksa, tam tekelci devletçilik asıl bu muydu? En cebri, en vahşi yetişmeciliği Sovyet halkları mı yaşadı? Barrington Moore'un Almanya ve İtalya için "en kötü" varyant saydığı aristokrasi-burjuvazi ittifakının otoritarizmi, parti otoritarizmine dönüşmedi mi? Bunu görmemizi engelleyen nedir? İktidardaki partinin ve diktatörlüğünün "proleter;" dolayısıyla o diktatörlüğün elinde yoğunlaşmış devlet mülkiyetinin "sosyalist" niteliği mi?

Burada çok zor bazı soru ve sorunlar var, kuşkusuz. Sonuçta, dünya Sovyet deneyimini "sosyalist" saydı; tarihin hükmü, en azından şu ana kadar, başka bir örnek ve model de olmadığından, "sosyalizm budur" şeklinde tecelli etti. Dahası (ve beşincisi), ister 1930'lardan 60'lara kazandığı (veya, maliyetleri henüz bilinmediği için kazanmış gözüktüğü) başarılarla, ister Batıya karşı "anti-emperyalist" bir alternatif, denge unsuru ve yardım kaynağı oluşturmasıyla, ister doğrudan süper-devlet olmanın gücü ve etkisiyle, Sovyet tipi (ya da Sovyet-Çin tipi) sosyalizm Üçüncü Dünyada belirli bir yaygınlık kazandı. Yeni bağımsız ve/ya bloksuz Asya-Afrika ülkeleri için devletçilik, "bizi yutmak isteyen kapitalizme ve bizi mahvetmek isteyen emperyalizme" alternatifti (öyle görüldü, gösterildi, sanıldı, algılandı). Garip-tir: Prusyacılık türevleri "anti-kapitalist umut" oldu. Buna karşılık görece liberal kalkınma politikaları, otomatikman emperyalizmle, işbirlikçilikle özdeşleştirildi. Öyle ki, her somut tarihsel veya güncel durumda, emperyalizmin liberalizmi savunduğunu ve empoze etmeye çalıştığını farzetmek; madalyonun diğer yüzünde, liberalizmi bizatihi emperyalizmin işbirlikçisi, Truva atı gibi değerlendirmek, bütün bir Sol yorum geleneği haline geldi.

Not 1: Burada çok önemli bir faktör, 1875-1914 arasının yeni emperyalizminin, Marksist teoride, daha doğrusu Komintern Marksizmince ezeli ve ebedi kılınması, tarihsizleştirilmesi ve mutlaklaştırılmasıdır. Hâlâ Lenin'in tarif ettiği emperyalizm çağında yaşıyoruz ve yaşamaya devam edeceğiz! Devrim (hangi devrim?) olmadıkça, bu çağın kanuniyetleri aynen sürecek! Her aşamada, liberalizm eşittir karşı-devrim; liberalizm eşittir dışa açılma eşittir emperyalizme teslimiyet. Örneğin 12 Mart dö-

neminin siyasi savunmaları bağlamında, Sol fraksiyonlarca yazılmış hemen bütün Türkiye tarihi denemelerinde, bu *apriorist* liberalizm-emperyalizm fobisinin şaşmaz sonuçları kolayca izlenebilir.

Not 2: Şu Soğuk Savaşa özgü "büyük anlatı"ları da (*grand narratives*) tekrar düşünsek. Odd Arne Westad'ın konuya ilişkin çalışmaları, örneğin *The Global Cold War: Third World Interventions and the Making of Our Times* (2006) kitabı, fena bir başlangıç olmayabilir.

LİBERAL EMPERYALİZM

Yazılış: 9 Ağustos 2008
Yayınlanış: Perşembe, 14 Ağustos 2008
Taraf, *Okuma Notları 79*

Türkiye'de Sol hep devletçi, hep anti-liberal kaldı. Daha doğrusu, özel sektör ile özdeşleşmiş bir kapitalizm korkusundan başlayarak, derinleşen bir anti-liberalizme sürüklenip, her fırsatta devletin kanadı altına girmeye uğraştı. Peki ama devlet kapitalizmi, hatta tekelci devlet kapitalizmi, neden *her koşulda* özel kapitalizmden daha iyi, daha ileri olsun? Marksist teori üzerinden konuşacaksak, sonuçta bu da "burjuvazi"nin bir programı değil mi(ydi)? Faraza KİT'lerin –devlet tekel ve yarı-tekellerinin– güçlendirilmesi, sonuçta "burjuva devleti"nin güçlendirilmesi anlamına gelmiyor mu(ydu)?

Sosyalist Solda bu soruya hiçbir zaman mantıklı, tutarlı bir cevap verilemedi. Artık aramızdan ayrılmış olan tarihsel kişilikler de cevap veremedi – ne, Sovyet çizgisindeki Behice Boran ve Sadun Aren, hatta ne de Mehmet Ali Aybar, "ceberrut devlet geleneği"ne onlardan çok daha karşı olduğu halde. Problemin bir bölümü, 19. yüzyıldan itibaren devlet sektörünün büyüklüğü, ekonominin çoğunu kaplamasıydı. Bizatihi proletaryanın oluşumu, devletin enfrastrüktür şirketleri (vapur, tramvay), manifaktürleri (feshane, peksimethane, baruthane) ve sonra fabrikalarına (şeker, mensucat) bağlıydı. Dolayısıyla sendikalaşma mücadelesi de buralarda yoğunlaşıp belirli başarılar kazanıyor; işçi örgütleri, görece küçük ve dağınık özel işletmelerin sendikasız vahşetine karşı, devletten kopardıkları tavizlerin güvencesini tercih edebiliyordu.

Belki bunun kapısını araladığı patriyarkal vesayet ve himaye ideolojisi yüzünden, habire "sınıfsallık"tan söz eden Sol, en azından ekonomik alanda, bir türlü Türkiye devletini sınıflar üstü görmekten kurtulamadı. Ama herhalde devletin soyut bir "kamu yararı/çıkarı" ile özdeşliği illüzyonunu en fazla güçlendiren şey, iç/dış, yerli/yabancı sorunsalıydı. 1980'lerin

sonlarından bu yana, tipik olarak Mümtaz Soysal'ın simgelediği özelleştirme karşıtlığının karakteristik söylemini hatırlayalım. Osmanlı ve sonra modern Türk devleti, reel bir olgu olarak emperyalizm ile ve aynı zamanda bunun etrafında türeyen, genelleştirilmiş-abartılmış "emperyalizm" algıları ile karşıtlık içinde "milli"leşti. Devlet mülkiyeti, bu "millî"lik üzerinden, sanki bütün halka aitmiş gibi bir görüntü kazandı. "Sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitle" fantezisi ile Altı Ok'un devletçilik ve milliyetçilik ilkeleri arasında bir uyum, bir mütekabiliyet oluştu.

Bu emperyalizm takıntısı da, ona eşlik eden liberalizm takıntısı da, kuşkusuz kendi döneminde belirli bir gerçeklikten kaynaklanıyordu. John Gallagher ve Ronald Robinson'un, elli küsur yıl geride kalmasına karşın önemini koruyan bir makalede dikkat çektikleri gibi, 19. yüzyılın başlarında ve uzun süre, Büyük Britanya'nın "serbest ticaret emperyalizmi" aracılığıyla "informel imparatorluk" arayışı yürürlükteydi (*The Economic History Review*, Second Series, VI/1, 1953). Nitekim *Komünist Manifestosu* (1848), Avrupa dışı toplumların kendilerini dışarıya kapatan duvarlarını, kapitalizmin öncelikle ucuz sanayi ürünleriyle bombardımana tutup yıktığını söylüyordu. 1838 Türk-İngiliz Ticaret Sözleşmesi, Cumhuriyet döneminde adetâ Marx ve Engels'in bu fikrinin bir uygulaması çerçevesinde yorumlandı. İlginçtir: bu yorum çizgisini önce –Friedrich List'in "ulusal ekonomi"sinin takipçilerinden– bir CHP ve Tek Parti ideologu olarak Yusuf Kemal Tengirşenk geliştirdi. Ardından, 1964'te *Sosyal Adalet*'te yayınlanan "Feodal Bir İmparatorluktan Bir Yarı-Sömürge Haline Geçiş Süreci" başlıklı çalışmasıyla (babam) Erdoğan Başar (Berktay), aynı çizgiyi Marksizm alanına taşıdı. 1960'lar ortamında bu yazı, hem Doğan Avcıoğlu'nun *Türkiye'nin Düzeni*'ni (1969), hem Ahmet Yücekök aracılığıyla bazı CHP çevrelerini etkiledi. Bugün bu geçişleri, Marksizme giriş-çıkış ilişkilerini, Bakhtinvari döngüsellikleri yeniden düşünmek ilginç oluyor.

"Ah, keşke olmasaydı" türü hayallere sürüklenmemek için, unutmayalım ki "serbest ticaret emperyalizmi"nin yanı sıra, emperyalizm ile liberalizmin başka örtüşmeleri de söz konusuydu. Örneğin *liberal emperyalizm* başlı başına bir olguydu. Simon Schama, İrlanda'daki korkunç 1845-52 "patates kıtlığı" sırasında, "insanlar yaban lahanası yer ve bebeklerini top-

rağa verirken," İngiliz Hazinesinden Charles Trevelyan'ın, hem piyasaya müdahale olur diye yardımı engellediğini, hem İrlandalılara gelecekte hükümete bel bağlamamayı öğütlediğini hatırlatır. Gene Büyük Britanya'nın, milyonlarca Çinliyi zehirlemek pahasına Çin'e afyon sokma serbestisi veya imtiyazını korumak amacıyla giriştiği Afyon Savaşları da (1839-42, 1856-60) aynı döneme rastlar.

TANZİMAT'TAN İTTİHATÇILIĞA, BİR DÖNEMİN İKİLEMLERİ

Yazılış: 9-10 Ağustos 2008
Yayınlanış: Cumartesi, 16 Ağustos 2008
Taraf, *Okuma Notları 80*

Ezilenlerin emperyalizm ve liberalizm karşıtlığının birlikte, iç içe tırmanması açısından, "serbest ticaret emperyalizmi" ve "liberal emperyalizm"den de daha genel bir faktör, Avrupalıların Avrupa dışında yaptıklarıydı. Eugene Burdick ve William Lederer'in *Çirkin Amerikalı*'sından (*The Ugly American*, 1958) çok önce, 19. yüzyılda dünya çirkin İngiliz, Fransız, Alman ve İtalyanları tanıdı. Bu dönemde Batı hem liberaldi, hem alabildiğine ben-merkezci (= Avrupa-merkezci). Bir yandan, insanlığın kesintisiz tekâmülüne, giderek mükemmele erişme kapasitesine inanıyordu. Diğer yandan, kendi modeli ve evrim çizgisini "medeniyet misyonu" çerçevesinde yeryüzünün "yeni yakalanmış, somurtkan, yarı-şeytan yarı-çocuk" kavimlerine (Rudyard Kipling) dayatma özgüvenini taşıyordu.

Not 1: Gareth Stedman Jones da 1960'larda Marksist olarak yola çıkıp, zaman içinde sosyalizmin olgun, dikkatli tarihçisine dönüştü. 31 Ekim 2007'de Cambridge'te verdiği konferansı, 2 Nisan 2008'de Harvard'da tekrarladı (*Radicalism and the Extra-European World: The Case of Marx*). Anlatımının bir boyutu, vatanlarında hukuka, demokrasiye, insanlık normlarına saygılı Avrupalıların, "ilkel"lerin diyarlarına ayak bastıkları anda kendilerini nasıl her türlü kuraldan azade saydığını kapsıyordu.

Not 2: Edward Said, Pontecorvo'nun *Cezayir Savaşı*'nı (*La Battaglia di Algeri*, 1965), gene Pontecorvo'nun *Queimada*'sıyla birlikte (1969), siyasi sinemanın gelmiş geçmiş en büyük iki örneği sayıyordu. İlkinde, önce Hindiçini'de savaşmış; Dien Bien Phu yenilgisinden sonra Cezayir'e aktarılmış Fransız paraşütçülerinin zulmü önemli yer tutar. Filmdeki Albay Mathieu tipi, gerçek hayattaki Massu ve Bigeard gibi paraşütçü ko-

mutanlarının bir karışımıdır. Kurgunun bir noktasında, bir FLN lideri *para*'larca yakalanır. Yanında Albay Mathieu, önce basının önüne çıkartılır, sonra işkenceye götürülür. Sorguda ölür veya intihar eder (ayrıca bkz. Henri Alleg, *La Question*). Bu sefer gazetecileri tek başına göğüsleyen Albay Mathieu, hem Fransız sömürgeciliğinin nimetlerinden yararlanmak, hem de ahlakçılığı elden bırakmamak isteyen liberal aydınlarla alay eder. Pontecorvo'nun ortak senaristi Franco Solinas'a, daha sonra, Mathieu tipini fazla şık ve soylu gösterdiği eleştirisi yöneltildi. Solinas buna, "Batı uygarlığı ne kaba saba, ne de kültürsüz olduğu için" Mathieu'yü "zarif ve kültürlü biri" olarak resmettiği karşılığını verdi.

Bütün bunlar çok çelişkili bir gerçekliğin parçalarıdır. Onun için de, Osmanlının "uzun 19. yüzyılı" boyunca Avrupa ile –Attila İlhan'ın *Hangi Batı*'sını haber veren– karmaşık bir aşk-nefret ilişkisi yaşanır; "Garp medeniyeti"ne hayranlık, zamanla yerini "kahpe"ye, "tek dişi kalmış canavar"a bırakır. *Çanakkale Şehitleri*'nde Âkif, Avrupa-merkezciliği baş aşağı çevirerek, "yırtıcı, his yoksulu, sırtlan kümesi" Avrupalıların, kendilerini "gösterdiği vahşet"le açığa vurduğundan söz eder. Artık çelişkili realite gitmiş, sırf nefret kalmıştır. Sorun, o tarihi dönemin gerçekliği değil, yol açtığı reaksiyonlar içinde donup katılaşması, ebedîleşmesidir. Günümüzde, ikide bir coşup kürsülerden *Çanakkale Şehitleri*'ni okuma alışkanlığı ile demokratikleşme ve Avrupalılaşma reformlarını sürdürme ihtiyacı, kolay kolay telif edilemez.

Türkiye'de bu katılaşma, büyük 1908-22 krizinin, daha özel olarak 1912-18 alt-döneminin ürünüdür. Tabii ardında uzun bir gelişme vardır. Tanzimat'la birlikte Osmanlı toplumunda çeşitli düaliteler oluşur. Bir *alla turca* denizinde, *alla franca* yaşam tarzının sürdürüldüğü her yer *enclave*'leşir; bütün sakin veya mensupları "yabancı" kabul edilir. *Alla franca*'yı kuşatan kültürel-sınıfsal tepki ve kıskançlıklar Felatun Bey'den başlayıp, Ahmet Mithat'ın "dekadan"larından (yani *Servet-i Fünun*'culardan) geçerek, İttihatçıların Tevfik Fikret düşmanlığına ulaşır. Berna Moran'ın "alafranga züppe'den alafranga hain'e" diye tarif ettiği süreçtir bu. O gün bugündür, Galatasaray ve Robert Kolej gibi eğitim kurumlarına kuşkuyla ba-

kılmasına yansır. Günümüzde, faraza Murat Bardakçı'nın 2005'teki, asla unutulmayacak yazısında, Abdülhamid'e suikast düzenleyen "Ermeni teröristleri"ni (istibdat karşıtlarını, demek istiyor) alkışlayan Tevfik Fikret ile "Boğaziçi Üniversitesi tarihçileri" arasında bir ihanet bağlantısı kurma çabasında somutlanır. On yıldır aldığım tehdit mektuplarında, "hain olduğunuz zaten nerelerde okuduğunuzdan belli, zira oralara Türk çocukları asla giremez" gibi bir *aşağılık kompleksi* söyleminin sürekliliğinde; sonra, Ergenekoncu işçi partisinin imalatı "Sorosçu çocukları" montajlarında yaşamaya devam eder.

ŞU FİKRET VE ABDÜLHAMİD MESELESİ

Yazılış: 17 Ağustos 2008
Yayınlanış: Perşembe, 21 Ağustos 2008
Taraf, *Okuma Notları 81*

1905'te Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün devrimci akımlar Abdülhamid'e düşmandı. Etnik-dini kökenleri ne olursa olsun. Esas dava istibdat ile hürriyet arasındaydı. O çağda, Marksistlerin değil ama anarşistlerin ve diğer küçük, illegal grupların mücadele yöntemleri arasında suikastler önemli bir yer tutuyor; geri toplumlarda, kitleleri uyandırma zahmetine katlanamayacak kadar sabırsız aydın-öncülerce benimseniyordu. Habsburg ve Romanov hanedanları en popüler hedefler arasındaydı. Yerine göre, işin içine ulusal özlemler de giriyordu. Bu da anlaşılır bir şeydi, çünkü Rusya ve Avusturya-Macaristan hem anti-liberaldi, hem de birer "milletler hapishanesi." Zaten "demokratik" ve "milli" programları birbirinden ayırt etmek de çoğu zaman mümkün olmuyordu.

Bu açıdan, faraza 13 Mart 1881'de Rus Çarı II. Alexander'ın, ya da 28 Haziran 1914'te Arşidük Ferdinand'ın katli ile 21 Temmuz 1905'te II. Abdülhamid'e yapılan başarısız suikast girişimi arasında pek bir fark yoktur. Esasen II. Alexander en az beş defa öldürülmek istenmiş; sonuncusu hariç hepsinden kıl payı kurtulmuştu. İlkinde, 4 Nisan 1866'da Dimitri Karakozov'un pususunu atlatmış; ikincisinde, 20 Nisan 1879 sabahı elinde tabanca kendisine doğru gelen Alexander Solovyev'i görünce koşarak kaçmaya başlamış, ardından beş el ateş edip ıska geçen Solovyev yakalanmış ve 28 Mayıs'ta asılmıştı. Üçüncüsünde *Narodnaya Volya* (Halkın İradesi) grubu, Aralık 1879'da Livadya-Moskova demiryolunu havaya uçurdu, ama çarın trenini tutturamadı. Dördüncüsünde, 5 Şubat 1880 günü gene *Narodnaya Volya* mensupları, Kışlık Sarayın yemek salonunun tam altına gelen nöbetçi odasında bir bomba patlattı; 67 kişi öldü veya yaralandı, ama akşam yemeğine geciken çara gene bir şey olmadı.

13 Mart (eski tarihle 1 Mart) 1881'de II. Alexander'ın sonunu getiren ise, bir bakıma kendi cesaretidir (demek sırf Abdülhamid değilmiş, tehlike

karşısında soğukkanlılığını koruyan). Her Pazar yaptığı gibi, yedi Kazak tarafından korunan arabasıyla bazı muhafız birliklerini teftişe gidiyordu. Alışılmış güzergâhından geçerken, önce Nikolay Risakov adında bir genç, atların altına bombasını attı. Çar kurşun geçirmez arabasından çıktığı anda, Risakov'un kalabalıktaki birilerine seslenmesinden etrafta başka suikastçılar da olduğu anlaşıldı. Ama polis şefinin uyarısına karşın II. Alexander ısrarla olay yerini görmek istedi ve tam caddedeki çukura bakarken, Ignacy Hryniewicki'nin attığı ikinci bomba ayaklarının dibinde patladı (ülkesi Polonya'nın defalarca paylaşılmış ve nihayet 1867'de, bizzat II. Alexander tarafından ilhak edilmiş olduğunu unutmayalım). Bacakları parçalanan çar kan kaybından öldü. İvan Emelyanov adındaki üçüncü bombacının da yakında hazır beklediği, ancak daha sonra anlaşıldı.

Avusturya Arşidükü Franz Ferdinand ile karısı Sophie'nin kaderi daha iyi bilinir – 28 Haziran 1914 günü Bosna-Hersek'in başkenti Saraybosna'da öldürülmeleri, Birinci Dünya Savaşını tetiklediği için. Bir kere daha, bütün bir devrimci-milliyetçi ekip söz konusuydu: Danilo İliç'in koordine ettiği Gavrilo Princip ve beş arkadaşı, Güney Slavların yaşadığı toprakları Avusturya-Macaristan'dan koparıp geleceğin Büyük Sırbistan veya Yugoslavya'sına katmayı amaçlıyordu.

Ortaokul-lise düzeyinde "milli tarih"imizin dünya tarihinden tamamen kopuk olarak ele alınması yüzünden, en küçük bir komparatif perspektif oluşmaz. Örneğin 1918 sonrasında Avrupa'da herkesin birbirinden anayasa ithal ettiğini; dahası, Avusturya anayasasına göre egemenliğin "halk"tan, Polonya, İrlanda ve Yunanistan anayasalarına göre ise "millet"ten kaynaklandığını bilmeyişimiz, Türk anayasacılığının kendine özgü (*sui generis*), "hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir" ilkesini yalnızca Mustafa Kemal'in kendi kişisel dehasının ürünü sanmamıza yol açar.

Dönemin suikastleri için de böyle. Ama bu cehalet Tevfik Fikret için geçerli değil, kuşkusuz. Kendi çağının farkındaydı o. II. Alexander ile II. Abdülhamid arasında bir fark görmüyor; bütün Jönler gibi "Kızıl Sultan"dan kurtulmayı özlüyordu. 21 Temmuz suikastçilerinin "Ermeni"liği değildi önemli olan. "Bir Lâhza-i Ta'ahhur" şiirinde, "avcı"nın attığını vuramamasına bu yüzden hayıflanmıştı.

Bu tarihsel ânı bugünden geriye bakarak etnikleştirme ve güncelleme; (ASALA cinayetlerini çağrıştıracak tarzda) "Ermeni terörist"lerin "Türk" padişahına ihaneti gibi sunma çabaları hakkında ne denebilir? Anakronizm (= belirli olgu ve kavramları henüz mevcut olmadıkları zamanlara teşmil etmek), doğru dürüst tarih ve metod eğitimi görmemiş amatörlerin sıkça düştüğü bir hatadır. Ama galiba burada sırf cahillik değil, kötü niyet de söz konusu.

FİKRET, KÖPRÜLÜ, ATATÜRK

Yazılış: 18 Ağustos 2008
Yayınlanış: Cumartesi, 23 Ağustos 2008
Taraf, *Okuma Notları 82*

Düşünmüştüm ki, pek çok şey gibi sağda ve solda yaygın liberalizm düşmanlığının da kökleri İttihatçılıkta yatıyor. Erken dönem Türk milliyetçiliğinin sokak (*street nationalism*) varyantının öncüsü Ömer Seyfeddin'in, sadece liberalizmden değil, düpedüz "insanlık" ve "evrenselcilik"ten ne kadar nefret ettiğini yazacaktım (yazacağım da). Derken bunu dile getirdiği hikâyeleri, Tevfik Fikret'e beslediği özel kini de yeniden hatırlattı. Birden fark ettim ki 19 Ağustos (Salı), Fikret'in (1867-1915) 93. ölüm yıldönümü. Jön Türk Devriminin yüzüncü yılı kutlandı da, Fikret'i anan çıkmadı pek. Ya da ben mi algılamadım?

Meğer Fuad Köprülü de yaşamış aynı üzüntüyü. 21 Ağustos 1921'de *İkdam*'da çıkan yazısına "Son çeyrek asırda yetiştirdiğimiz en büyük sanatkârın ebediyete karıştığı gün ! Edebiyatımız için unutulmaz bir tarih..." diye başlıyor. Devamında, şairin ölümünden sonra geçen altı yılda "Fikret'in dostu olduklarını iddia eden muasırlar[ın], seneden seneye biraz daha azaldığından]" yakınıyor: "Acaba ne olmuştu ki bu eski hararetli dostlar birden bire meydanlardan siliniverdiler? Bu muammayı anlamak kabil olamadı."

Sanırım Köprülü kasten bilmezlikten gelmiş; bir tecahül-ü ârif örneği sunmuş. Yoksa, bütün düşüncesi "hürriyet" ve "medeniyet" etrafında örülen; despotizme karşı *Sis* şiirini yazan; 1890'larda defalarca evi basılıp gözaltına alınan; (*Tarih-i Kadîm* ve *Tarih-i Kadîme Zeyl*'de) insanları birbirine düşürdüğü gerekçesiyle bütün dinleri reddeden; Abdülhamid'e olduğu kadar, (*Han-ı Yağma*'da) İttihatçıları saran iktidar yozlaşmasına da karşı çıkabilen; nihayet *Halûk'un Amentüsü*'nün

Milletim nev-i beşerdir, vatanım ruy-i zemin

mısraıyla zamanının bütün tabularına meydan okuyan Fikret'in, Osmanlı muhafazakârlığının, İslamcılığın ve yabancı düşmanlığının çapraz ateşinde kaldığı, tartışılmayacak derecede açıktır.

İnternette basit bir gezinti, bunu hemen gözler önüne seriyor. "II. Abdülhamid'e suikast" anahtar sözcükleriyle baktım; karşıma çıkan web sitelerinin çoğunda, 21 Temmuz 1905 girişimini kâh "ulu hakan"cılık, kâh Türkçülük açısından lanetleyen birkaç temel metin, küçük değişikliklerle tekrarlanıyor. Herkes kendini anakronizme kaptırmış; bu arada Murat Bardakçı da bir değil birkaç kere yazmış; kör kör parmağım gözüne, olayı bazen "Ermeni terörizmi" üzerinden okuyor, bazen de (suikastçılarla işbirliği yapan Charles Edward Jorris'in Belçikalı olmasından hareketle ve Sabancı cinayetine göndermeyle) "zaten Belçika daima bize saldıran teröristleri himaye etmiştir" türü mesajlar veriyor. *Millî Gazete*'den biri, Fikret'in "Mason"luğuna, "imanı es geçme"sine, "maddeci söylem"ine demediğini bırakmayıp, sonuçta panzehir diye "cennetmekân Mehmed Âkif Ersoy"u önermiş. Bir yerde, başka kaynaklardan kes-yapıştır yöntemiyle apartılmış bir yazının son paragrafında, Fikret'in isminin önüne parantez içinde *(şerefsiz)* sözcüğünün eklendiği gözleniyor.

Şerefsiz, öyle mi? Tevfik Fikret ile Orhan Pamuk'a saldıranlar aynı kafada. Ama bir de, o günleri yaşamış birinin tanıklığına başvuralım: "'Fikret sadece bir şair, ama son derece iyi bir şair değil, aynı zamanda devrimci düşün felsefesinin de bir büyük temsilcisidir Sabiha' dedi ve heyecanla devam etti sözlerine: 'Onu oku kızım, tekrar tekrar oku, defalarca oku.... Onda gerçek insaniyeti, üstün insanlık duygularını göreceksin. Hem de kristalize olmuş, apayrı bir şekilde. Fikret'in düşünce ve duygularını idrak edebilmek, insan olma yolunda ileri adımlar atabilmek demektir Sabiha. Fransa'daki toplumcu hareketin etkisini onda görmek mümkündür. Yani o, halkının lehine olan her olumlu eyleme katılmaya hazır bir başkaldırıcıdır. Ezenin karşısında, ezilenin yanındadır. Putları yıkmak, tek bir insanın egemenliğini yıkmak, ya da sınıfların hâkimiyetini yıkmaktır onun amacı. Bunun için kafasını eğitmiş; bilinçle, duygu ile yoğrulmuş sağlam temelli şiirlerini bunun için asil ve büyük bir solukla yazabilmiştir. O, Osmanlı toplumunun kaderci çizgisindeki çıkmazı görmek, teşhis etmek, bunun için

de çıkar yollar aramak bahtiyarlığına erişmiş ve bu heyecanla o çıkmazı oluşturan setleri yıkmağa çalışmış[tır].'"

Bu alıntıyı kullanmamın bazı nedenleri var. Özel, entim bir sohbetin parçası. Dolayısıyla artık devletin tepesindeki Atatürk'ün belki en içten, en kişisel sesi. Fikret'i tamamen gerilik ve istibdat ile mücadele bağlamında değerlendiriyor. Abdülhamid'e suikasti desteklemesine en küçük bir tepkisi yok. İttihatçılardan farkı da çok belirgin.

Hiçbir meseleyi Atatürk'ün otoritesine yaslanarak çözmekten yana değilim. Ne ki, bazen insanın "şu Atatürkçüler, Atatürk'ün tırnağı olabilse" diyeceği geliyor.

İTTİHATÇILARIN VE RUS SOSYAL DEMOKRATLARININ 1902-1903 KONGRELERİ

Yazılış: 25 Ağustos 2008
Yayınlanış: Perşembe, 28 Ağustos 2008
Taraf, *Okuma Notları 83*

Liberalizm sadece Türkiye'de değil, Rusya'da, Çin'de, sömürge veya yarı-sömürge kökenlerden başlayıp moderniteye devletçi bir cebrî yürüyüşle yetişmeye çalışan diğer ülkelerde de, yok veya çok zayıf. Ben bu yelpazeyi bir arkaplan gibi kullanarak, ama hepsini tek tek irdelemeye kalkışmadan, özellikle bu topraklarda liberalizmin yoğun biçimde küçümsenme, horlanma örnek ve dönemleri üzerinde duruyorum.

Taraf çıkmaya, ben de bu köşede yazmaya daha yeni başladığımda, Ege Cansen'in bir makalesinden hareketle, düşünce hayatımızda çok rastlanan savaş ve ölüm hayranlığını kurcalamaya girişmiş (22, 24, 29 Kasım 2007);[1] oradan, "İttihatçılığın ön-faşizmle paylaştığı düşünce ortamı"na sıçramıştım (6 Aralık). Şöyle demiştim (özetle): Jön Türkler sadece mazlum bir milletin devrimci-demokratları değildi. Yönettiği diğer halklara kuşku ve nefreti giderek derinleşen bir imparatorluğun da (1908'den itibaren) başındaydılar. Bu yüzden Türk milliyetçiliği, sadece modern emperyalizme değil, öncelikle "öteki" millet ve milliyetçiliklere karşı bir ideolojik silâh olarak şekillendi. İttihatçılar İkinci Enternasyonalin Marksist anti-emperyalizminden alıntılarla yetinmediler. 19. yüzyıl sonu milliyetçiliklerinin birbirleriyle boğazlaşmakta kullandıkları teorileri de ithal ettiler. Bir ön-faşizm ortamında boy atan fiziksel antropoloji, ırkçılık, Sosyal Darwinizm, savaşseverlik, Nietzsche tarzı ahlak-üstülük (*amorality*), gene Nietzsche tarzı üstün insan (*übermensch*) hayranlığı, şiddet fetişizmi ve enerji sarhoşluğu, bu kanaldan İttihatçılığa ve genel olarak Türk milliyetçiliğine girdi.

1 Şimdi bkz. *Weimar Türkiyesi*, (Kitap Yayınevi, 2008), 17-19; 20-22; 23-24.

Not 1: Sosyal bilimlerde bu "ön" (*proto*) sıfatı ya da öneki (*prefix*), belirli süreçlerin ara-konaklarını; herhangi bir fenomenin olgun veya daha ileri biçimlerine ulaşmadan önceki halini anlatmak için kullanılır. 2000-2005 yıllarının Ermeni soykırımı tartışmaları bağlamında, 1915 için birkaç kere ön-soykırım (*proto-genocide*) deyimine başvurduğumda, Gündüz Aktan çok şaşırmış; *Radikal*'deki köşesinde, Halil Berktay şimdiye kadar kimsenin duymadığı kavramlar icat ediyor diye, aklınca alay etmeyi denerken, kendi bilgisizliği ve düşünce sınırlarını açığa vurmuştu. Ben 1915 faciasının "soykırım mı, değil mi" ikilemi içine hapsedilmesinden rahatsızdım – ve gene rahatsızım; dar-hukukçu yaklaşımın dışına çıkarak, *tarihselliğini* yakalamaya çalışıyordum – ve gene çalışıyorum. İşte bu çerçevede, 19. yüzyılın ikinci yarısının giderek sertleşen, sağcılaşan, hunharlaşan milliyetçilikleri ve bunların giriştiği etnik temizlik hareketleri ile Nazizm ve Yahudi soykırımı arasında bir ara-konağa yerleştirdiğim Ermeni trajedisi için *proto-soykırım*, Avrupa çapındaki makro-bağlamı için de *ön-faşizm* terimlerini kullanmıştım – ve kullanmaya devam ediyorum. Hitler'e atfedilen "Ermenileri kim hatırlıyor ki?" sözü, aslında aynı gerçeğin daha grotesk ifadesidir. Anlarsınız veya anlamazsınız. Ama yeri gelmişken, eğer herkes sadece kendinden önce mevcut kavramlar dağarcığını kullanmaya devam etseydi, bilim ve fikir hayatında en ufak bir gelişme olmayacağını da belirtmeliyim.

Her neyse. Bu İttihatçı ön-faşizmi ve Sosyal Darwinizmine döneceğimi söylemiştim. Olmadı; dokuz aydır araya bir yığın başka konu ve parentez içinde parentezler girdi. Ama şimdi tam sırası. 19. yüzyıl ortalarından 20. yüzyıl başlarına kadar liberalizme karşı gelişen bazı tepki türlerinin karışımı, Jön Türklerin sert, milliyetçi, merkeziyetçi kanadınca gerçekleştirildi. Türkiye ve Rusya arasındaki bazı paralelliklere daha önce değinmiştim (24 Nisan 2008). Çarlık ve Abdülhamid rejimlerinden kaçanların çoğu ya Paris'te, ya Zürih ve Cenevre'de beraberdi (Ruslar için bkz. E. H. Carr, *The Romantic Exiles*, 1933). Jönlerin birinci kongresi 4-9 Şubat 1902'de Paris'te yapıldı. Delegeler Osmanlı devleti için merkezi yönetim isteyenler ile adem-i merkeziyet yanlıları arasında ikiye bölündü. Ahmet Rıza'nın mer-

keziyetçi platform ve grubu, Prens Sabahattin'in adem-i merkeziyetçilerine ağır bastı. Bu andan itibaren, İttihat ve Terakki (önce Terakki ve İttihat) Cemiyeti ile Teşebbüs-ü Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti, fiilen ve resmen iki ayrı ve rakip parti haline geldi. Rus Sosyal-Demokrat İşçi Partisinin (RSDİP) ikinci kongresi 1903'te Belçika'da başladı, Londra'da devam etti. 17 Kasım'da parti Lenin'in örgütsel merkeziyetçileri ile Martov'un örgütsel adem-i merkeziyetçileri arasında ikiye bölündü. İlk ağızda, Lenin kanadı Martov'a ağır bastı. Bu andan itibaren, Bolşevikler ile Menşevikler iki ayrı fraksiyon olarak gelişti. 1905-17 arasında bu fraksiyonlar giderek rakip ve düşman partilere dönüştü.

İTTİHATÇI İDEOLOJİSİNİN GÖRELİ ÖZERKLİĞİ VE UZUN VADELİ SONUÇLARI

Yazılış: 25-26 Ağustos 2008
Yayınlanış: Cumartesi, 30 Ağustos 2008
Taraf, *Okuma Notları 84*

Evet, çok da keyfi değildi bu merkeziyet ve iktidar vurgusu. İttihatçılar olsun, Rus Marksistleri olsun, çok sert bir dünyada yaşıyordu. Çarlık Rusyası ve Osmanlı İmparatorluğu birer şiddet toplumuydu. Ayrıca Osmanlıların etrafı ek şiddet çemberleriyle kuşatılmıştı.

Ne ki, cebir ve şiddeti, otoriteyi, diktatörlüğü teorileştirmenin –hangi gerekçeyle olursa olsun– *önceden tahmin edilemeyen* sonuçlarının da olması kaçınılmazdı. Kant, Hegel, Marx (ve diğer tarih felsefecileri), geçmişte adına "yasa" denebilecek bazı istikrarlı sebep-sonuç ilişkileri aramakla kalmadılar. Bu "yasa"ları geleceğe uzatmaya kalkıştılar. Sadece geri teknik ve teknolojilerden daha ilerilerine, ya da görece basit toplumsal örgütlenme biçimlerinden giderek daha karmaşıklarına doğru bir gelişmenin *saptanması* değildi bu. Çok daha fazlasını: zaman içinde nasıl bir düzen veya sosyal formasyonun –Spengler'e göre Kayzercilik çağının; Marx'a göre sosyalizm ve sonra komünizmin; Henry Maine'e göre, özgür birey tercihlerine dayalı "sözleşme toplumu"nun; en son Fukuyama'ya göre ebedî bir kapitalizmin– hâkim olacağını *öngörme* iddiası taşıyordu. Beklentileri farklıydı ama hepsi tarihin belirli bir *yöne* gittiğine inanıyor; öznel ütopyasını bir kanuniyet ve zaruret kılığında sunuyordu.

Gelmiş geçmiş bütün tarih felsefecileri ile birincil kaynaklar üzerinde bilfiil çalışan "pratisyen" tarihçilerin (*practicing historians*) yolları bu noktada ayrılıyor. 1850'den bu yana, sosyal bilimleri herhalde en fazla Marksizm zenginleştirdi. Ama çağdaş tarihçilik, Marx'ınkiler de dahil ileriye dönük hiçbir "yasa" projeksiyonunu kabul etmiyor; tarihe herhangi bir yön biçmeyi olanaksız sayıyor.

Negatif bir kuşkuculuktan ibaret değil bu tavır; temelinde sağlam bir metodolojik ilke yatıyor. Ernest Gellner'in ifadesiyle, "insan biyolojik bakımdan eksik programlanmış bir yaratık." Genlerimiz şu veya bu maddî koşullarda, değişik problemler karşısında, hele kollektifler halinde ne yapacağımızı hemen hiç belirlemiyor. İnsan toplulukları için kültür, biyolojiden çok daha önemli. Aşağı yukarı aynı teknolojik eşik üzerinde yer alan toplumlar, bakıyorsunuz, yüz yüze geldikleri (ortak) problemlere değişik çözümler bulmuş, çok farklı kurumlar yaratmış. Bu özgül deneyim, çözüm ve kurumların toplamı, kendine has bir kültürü oluşturuyor. Gene bakıyorsunuz, böyle her bir spesifik kültür birikimi toplumun sonraki tercihlerine kuvvetle yansıyor. Seçenek yelpazelerini doğa değil kültür şekillendiriyor. Toplumlar kendilerini çok büyük ölçüde kültür aracılığıyla yeniden üretiyor.

Bu yaklaşımın İttihatçılık, milliyetçilik ve liberalizm tartışmalarıyla ne ilgisi var? Öncelikle şu: ideoloji dahil kültürün süreklilik kapasitesini çok daha ciddiye almamız lazım. Marksizm, materyalizmde fazla ileri gitti. Önce, güçlü bir sosyo-ekonomik determinizm yarattı. Sonra da indirgemecilikten rahatsız oldu, çıkış yolları aradı. 1960'larda Batı Marksistlerinin "ideolojinin göreli özerkliği"ni (tekrar) vurgulamaya başlaması yetmedi, ekonomik temel/üstyapı kalıplarını kırmaya. Oysa şimdi elimizde, kültür ve ideoloji kertesinin olanca önemini kavramaya daha elverişli araçlar var. Yukarıdaki analiz, birincisi, herhangi bir ideo-kültürel geleneğin, kendi doğuş koşullarını aşan bir ataleti ve ağırlığı olabileceğine; ikincisi, kökeninden çok daha ötelere uzanan bu itilimin nereye varacağını kestirmenin olanaksızlığına dikkat çekiyor. Tam da bu yüzden günümüz tarihçileri, tarihte en önemli yasanın "istenmeyen, öngörülemeyen sonuçlar yasası" (*the law of unintended consequences*) olduğunu konuşuyor.

Onun için, İttihatçılığa hayat veren koşullar başka; İttihatçı ideolojisinin tarihsel çerçevesinden kopma kapasitesi ve koptuğu andan itibarenki etkileri gene başka. RSDİP'in 1903 kongresinden itibaren, Bolşevikler için Menşevikler liberal döneklerden başka bir şey değildi. Dolayısıyla örgütsel merkeziyet ilkesi de mutlaklaştı, tartışılmaz hale geldi. Sonuç malum. Aynı şekilde, Jön Türklerin 1902 kongresinden itibaren İttihatçılar için de liberalizm, Prens Sabahattin demekti, Osmanlı Ahrar Fırkası demekti, Hür-

riyet ve İtilâf demekti. *Alla franca* "züppe"ler, devleti bölmek ve yıkmak için adem-i merkeziyet öneriyor; İngiliz-Fransız liberal emperyalizminin yolunu açmaya çalışıyordu. Sonra bu İştirakçi Hilmi de nereden çıkmıştı? İşçi haklarının sırası mıydı? Yedi düvel üzerimize çullanmışken "hain"lerin (içeride) *hürriyet* istemesinin, günün (dışa karşı) *istiklal* görevinin gerektirdiği "milli birlik ve beraberliği" sabote etmekten başka ne anlamı vardı?

Eh, bunun da sonuçları karşımızda duruyor.

ÖNCE ÖMER SEYFEDDİN, SONRA IŞIK KOŞANER

Yazılış: 31 Ağustos 2008
Yayınlanış: Perşembe, 4 Eylül 2008
Taraf, *Okuma Notları 85*

Not 1: Işık Koşaner'e bir cevap da ben vereceğim, ama şu başladığım düşünce silsilesini tamamlamam lâzım. Çocukluğumda İzmir'de seyrettiğim bir piyeste, entellektüel bir kadın, yemeğe oturmak için sabırsızlanan misafirlerine "önce Jean-Jacques Rousseau, sonra ördek !" diyordu. Eseri çıkaramıyorum; o yaşta çok komiğime gitmiş olmalı ki, bu kadarı takılmış aklıma. Şimdi bile, önüme birkaç iş birden yığıldığında içimden hep "önce Jean-Jacques Rousseau, sonra ördek" derim. İşte o misal: Önce Ömer Seyfeddin, sonra Işık Koşaner. Önce İttihatçılar, sonra Işık Koşaner.

Not 2: Bir ideolojinin tarihsel kökeni ve çerçevesinin ötesine taşınmasında, sanat ve edebiyat çok etkili. Bir insanlık ânını alıp zamanın dışına çıkarıyorsunuz. Mehmet Âkif 1915'te "Çanakkale Şehitleri"ni yazdı, 1921'de İstiklal Marşı sözlerini. Birincisi hayli somuttur: *Boğaz Harbi, Marmara, donanma, bomba şimşekleri, siper, nefer, binlerce lağam, sayısız tayyare, gülle yağan mermiler, çelik tabyalar, alevden seller* yer yer manzum röportaj havası yaratır (ve şiiriyeti aşağı çeker). İkincisi ise, aynı deneyimi çok daha soyut ifadelerle başı sonu belirsiz bir tarihe yayar, konjonktürü kalıcı kılar: *alsancak ve en son ocak, hürriyetimize zincir vuracaklar, Garbın çelik zırhlı duvarları, medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar.* Onun için her "Korkma sönmez"de 20. yüzyılın ilk çeyreğini bugünmüş gibi duyumsar; bitmek bilmeyen "mazlum ulus"luğumuzu yeniden yaşarız. Zaten budur istenen. Aynı şekilde, 2002-2007'de ulusalcılık törenlerinin odağındaki Onuncu Yıl Marşı bizi tekrar, "bütün dünyanın saydığı Başkumandan" dönemine götürür. "Bütün başlardan üstünlük" inancımızı pekiştirir. Cumhuriyetin erken aşamalarının tartışılmaz, karşı konulmaz ideolojik hegemonyasını restore eder.

Türk milliyetçiliği deyince akla Ziya Gökalp gelir. Bense her zaman, Ömer Seyfeddin'in çok daha önemli ve etkili olduğunu düşünmüşümdür. 1910'larda her Gökalp okuru için herhalde en az on Ömer Seyfeddin okuru vardı. Hem dilinden hem içeriğinden: "milli acı" ve "milli düşman"ları yazmasından ötürü. Milliyetçiliğin olmazsa olmaz koşullarından biri mağduriyet duygusuysa, diğeri de "öteki"ler, düşmanlar, şeytanlar galerisidir. Milliyetçilik başka türlü popülerleşemez; sokağı kazanamaz, bir kitle seferberlik ideolojisi olamaz.

Not 3: Türk Tarih Tezinin bilimsel açıdan çürüklüğü bir yana, ikinci büyük zaafı, MÖ 7000 ve öncesinde Orta Asya'nın hatırda kalacak düşman ve kahramanlardan yoksunluğudur.

Üstelik düşmanlar cehennemi, ilah ve kahramanlar *pantheon*'una öncelik taşır. Zira eski Yunan mitolojisinde olduğu gibi her modern milliyetçi mitolojide de, tanrı ve kahramanların işlevi, yeryüzünü kâh devler ve *centaur*'lardan, kâh ecnebilerden arındırıp "kendimize" yer açmaktır. Dolayısıyla ilkin kötüler, sonra "biz"i koruyup "onlar"dan kurtaran iyiler belirlenir.

Dahası, düşmanlar"ımız"ın teşhisi başlıbaşına bir platform demektir. ABD'de yapılan bazı siyaset bilimi tezlerinde bir moda çıktı. Cumhuriyete kadar Türk milliyetçiliği yoktu, deniyor: ancak ulus-devletin kurulması ve başlattığı yukarıdan aşağı modernizasyon hamlesidir ki, aidiyet sorununa çözüm olarak Türk milliyetçiliğinin icadını beraberinde getirdi. Buna karşılık faraza Jön Türk Devrimine baktığımızda, net bir ulus-devlet projesi göremiyoruz. Dolayısıyla İttihatçıların dahi Türk milliyetçisi olduğu çok şüphelidir.

Çok yanlış. O kadar yanlış ki, neresinden başlayacağımı bilemiyorum. (1) Tuhaf bir şekilde bu yaklaşım, Atatürk öncesini bir çöl, bir boşluk gibi tasvir eden Atatürkçü söylemle aynı kapıya çıkıyor. (2) Keza bu yaklaşım, 1915'te herhangi bir Türk milliyetçiliği mevcut olmadığından, tehcirin ideolojik saiklerden değil sadece hikmet-i devletten (*raison d'état*) kaynaklandığı, bu motivasyon farkından ötürü de soykırımdan söz edilemeyeceği şeklindeki defansif inkârcılıkla buluşuyor ve örtüşüyor. (3) Diyelim ki önce modernizasyon başlar; sonra modernizasyon milliyetçiliği "çağırır," ona hayat ve-

rir. Peki, Osmanlının 19. yüzyıl modernizasyonunu ne yapacağız? En basit bir inceleme, böyle bir "seçici buluşma" (*elective affinity*) modelini Tanzimat ve Abdülhamid dönemlerinden başlatmamız gerektiğini ortaya koyar.

(4) Tarih ve edebiyat bilmeden teori kurmayı anlayamıyorum. Nasıl yokmuş, 1908-19 arasında Türk milliyetçiliği? Hiç mi Ömer Seyfeddin okumamışlar? Türkçülüğün eksiksiz bir demonolojisi mevcuttur Ömer Seyfeddin'de. Ve Bulgar, Rum ve Ermenilerin şeytanlaştırılması, derhal bir *programı*: mutasavver ulus-devletin özlenen mekânının, teritoryalitesinin etnik temizliğe tabi tutulmasını beraberinde getirir.

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN "SICAK PLAZMA"SI

Yazılış: 31 Ağustos 2008
Yayınlanış: Cumartesi, 6 Eylül 2008
Taraf, *Okuma Notları 86*

Tam bir İttihatçılık sentezidir Ömer Seyfeddin. Türk milliyetçiliğinin "büyük patlama"sında yaşar ve ilk maddenin "sıcak plazma" haline şekil verir. Ne ararsanız bulursunuz: Taner Akçam'ın hep vurguladığı; Fuat Dündar'ın geçen yıl Paris'te bitirdiği doktora tezinde mercek altına aldığı "Anadolu'nun Türkleştirilmesi" projesinin temelindeki korku ve nefret. Ezeli ve ebedi düşmanlarımız Rumlar, Bulgarlar ve Ermeniler (bir kitap yazıyorum ve adı bu olacak: *Our Eternal Enemies*). Sosyal Darwinizm, orman kanunu, en yırtıcıların hayatta kalma hakkı. Osmanlı altın çağında biz onlara ne kadar adil ve cömert davranmışken, bu nankör ve hainlerin bizi nasıl sırtımızdan bıçakladığı. (Bu noktada Cemil Çiçek'i anmamak mümkün mü?)

Aynı İttihatçı ön-faşizminde, amansız Tevfik Fikret karikatürlerine ve liberalizmi –sadece liberalizmi mi; hayır, daha genel olarak evrenselciliği, hümanizmi, insanlık sevgisini– horlamanın, aşağılamanın en berrak ifadelerine de rastlarız.

Ömer Seyfeddin'in liberalizmde sevmediği şey, bireyciliktir. Kötüdür, çünkü cemiyetle çelişir. Bireycilik milletin içinde erimez, milli davaya sırt çevirir. Özgürlük kendi başına bir amaç değildir. Sadece birey kendini milletine adarsa anlamlıdır.

Hürriyet Gecesi'nde (1917) genç bir muharrir, dokuz yıl önceki 1908 devrimini hatırlar. "O ilk gün, o ilk hürriyetin ilan edildiği gün neydi yarabbi !" Kendini kaybeder, sokaklarda dolaşır, evine döner, duramaz, gene dışarı fırlar. Emellerinin "dünkü devrin şahsiyet etrafına çektiği o demir ve ateş kale"den kurtulduğunu düşünür. Bir şiddet ve heyecan boşalımı içindeyken, yanında beliren uzun boylu, beyaz sakallı bir ihtiyar, fevkalade parlak gözleriyle ruhunu okur: "Heyhat... Ben seni gördüm delikanlı, inkâr et-

me. Senin ruhun hırs dolu... Sen gayesini idrak etmemiş bir cemiyetin evladısın! Çok gençsin! Hakiki hayatın manasını bilmiyorsun ! Her gafil gibi yalnız kendini düşünüyor, fani nefsinin kıymetsiz menfaatinden başka bir şeyi aklına getirmiyorsun." Devamında ihtiyar, hep 1917'den geriye bakıp Türk milliyetçiliğinin tipik korkularını dile getirir: "On beş gün sonra şüphesiz bu gürültüler, bu nümayişler bitecek. Kuvvetlenmemizi çekemeyen düşmanlar gizli hücumlarına başlayacaklar.... En büyük devletler ordularıyla, donanmalarıyla bizi ezmeğe, tarihten silmeye koşacaklar. Eğer biz uyanık bulunmazsak... Bizi uyandıracak muharrirlerimiz, şairlerimiz, ediplerimizdir..." Mesaj açıktır: "Hürriyet! Hürriyet! Bu, seni mes'udiyete götürecek bir yol mu? Milletin mes'ut olmadan sen mes'ut olabileceğini ümit ediyor musun?" Onun için: "Ey genç muharrir! Gel, sen bir kahraman ol! Nefsini düşünme. Boş gururu, menfaatperverliği bırak. Milletini uyandır." Sonunda genç yazar "milletin içinde [tasavvuf anlamında] fena bulmaktaki zevki, bunun azametini" idrak eder; ruhunda o âna kadar duymadığı "başka bir galeyanın nurdan fırtınası" gürlemeye başlar.

Nakarat (1918) "gençliğini Makedonya'da geçiren eski bir zabitin hatırat defterinden" fragmanlar biçiminde kaleme alınmıştır. 1878'de Ayastefanos antlaşmasıyla Bulgaristan'a verilen, sonra Berlin antlaşmasıyla geri alınan Makedonya, rakip Bulgar, Yunan ve Sırp milliyetçilikleri ile Osmanlı jandarmalarının mücadele alanına dönüştü. Genç bir teğmen, 1903-1904'te Pirbeliçe'de konaklamıştır. Günlüğüne düştüğü notlardan, "çabuk terfi etmek, yüksek mevkilere geçmek, güzel İstanbul'da zevk içinde, eğlence içinde yaşamak, çok iyi yemek, çok iyi içmek, çok iyi giyinmek, zengin bir izdivaç avlamak, çabucacık paşa olmak, Avrupa'da ataşemiliterlikle keyif yetiştirerek ömür sürmek" için erkânıharp (kurmay) çıkmak istediğini, ama bir arkadaşını dövdüğü için bu cehenneme atandığını öğreniriz. "Mükemmel, muntazam, şık bir ordu" hayal etmişken, şimdi "sanki bir kabir azabı" çeker. Derken arka avludaki bir Bulgar kızına uzaktan âşık olur. Onunla birlikte Amerika'ya kaçmayı düşler. Ama Rada'nın uzaktan uzağa tekrarladığı nakaratın, sandığı gibi bir aşk şarkısı olmayıp, "İstanbul bizim olacak" sözleriyle Büyük Bulgaristan idealini yansıttığını öğrendiğinde şok geçirir. Öykünün sonunda, "Velmefçe ormanlarında kendince mukaddes

bir fikir için ölen komite papazın o cesur kızıyla arasındaki farkı düşünerek" yatmaktadır.

Not 1: Beş kişilik 12 Eylül cuntasının 1981'de çıkardığı Yükseköğretim Yasası, "Toplum yararını kişisel çıkarının üstünde tutan, aile, ülke ve millet sevgisi ile dolu" öğrenciler yetiştirmeyi emreder.

Henüz YÖK'ten geçmeyen genç muharrir ile teğmenin ortak noktası, milli gayeye, ulvi hedeflere yabancılıklarıdır. O ulvi davalara bağlılığın insanlığa bakışı ne hale getirdiğini de gelecek sefer görelim.

NEREDEYSE AHD-İ ATİK'TEN KALMA...

Yazılış: 7 Eylül 2008
Yayınlanış: Perşembe, 11 Eylül 2008
Taraf, *Okuma Notları 87*

Not 1: Nâzım ve Ahd-i Atik. "Ha, birkaç zamandır *Tevrat*'ı okuyordum. Çeşitli insan ihtiraslarını gayet basit, hatta çocukçasına, fakat bütün azametiyle hikâye ediyor. *Tevrat*'ın içinde kaynaşan insan kalabalığının çırılçıplak iç dünyalarını başka bir kitapta bulmak zor olsa gerek." *Cezaevinden Memet Fuat'a Mektuplar*, 9.1.50 Bursa Hapisane.

Not 2: "Başlangıçta Tanrı göğü ve yeri yarattı. Yer şekilsizdi ve boştu; ve derinliğin üstü karanlıklarla kaplıydı. Ve Tanrı'nın ruhu suların üzerinde dolaşıyordu." *Tekvîn*, 001-002. Kısmen kendi çevirim.

Not 3: Başlangıçta İttihatçılar vardı. Cemal Tural henüz yoktu. Memduh Tağmaç yoktu. Kenan Evren yoktu. İlker Başbuğ yoktu. Işık Koşaner yoktu. Henüz düşman, "küresel güçler tarafından kurgulanan ve ülke içi medya, bazı akademik ve sermaye çevreleri ile sivil toplum örgütleri içine yuvalanan post-modern bir tabaka" değildi. "Dış fonlarla yönlendirilen sivil toplum örgütü ve kuruluşu görünümlü unsurlar, bozucu ve yıkıcı özellikleri ile kendileri güvenlik sorunu olmaktadırlar" gibi dolambaçlı ifadeler kullanılmıyordu. Melih Pekdemir "Özgürlük dininin yobazları"nı yazmamıştı. Her şey çok daha açık ve yalındı. Özgürlüğü, demokrasiyi, insanlık sevgisini hafifsemek, çiğnemek, üzerinde tepinmek isteyenler bunu dümdüz söylüyordu. Onların *çırılçıplak iç dünyalarını* Ömer Seyfeddin anlatır – daha doğrusu, var olanı yansıtmaktan çok, olması gerekeni yaratır, inşa eder; milliyetçiliğin *gayet basit, hatta çocukça ihtiraslarına azamet* kazandırmaya çalışır.

İttihatçılıkta liberalizm düşmanlığı, Rum-Bulgar-Ermeni düşmanlığı, hümanizm düşmanlığı ve Tevfik Fikret düşmanlığı iç içedir. *Ashab-ı Kehfimiz* 1918'de basıldı. Uzunca girişinde Ömer Seyfeddin "bu küçük ro-

manı beş sene evvel," yani 1913'te yazdığını söyler. Bunu şüpheyle karşılıyorum. *Ashab-ı Kehfimiz*'in alt başlığı "Bir Ermeni Gencinin Hatıraları"dır. Anlatıcısı Hayikyan'ın arkasında durup not defterini dikiz ederken, (Türk milliyetçiliğine göre) Ermeniliğin iç dünyasını gözetlemiş oluruz – ve "onlar"ın bize ilişkin niyetleri, "biz"im "onlar"a yaptıklarımızı (daha doğrusu, 1913 iddiasını kabul edersek, yapacaklarımızı) haklı çıkarmak için kullanılır. Hayikyan 20 Ağustos 1912'de defterine şu notu düşer:

"Rumların fikri, İstanbul'u, İzmir'i falan zaptedip bu on dört milyonu Kızılırmak'ın sağ tarafına atmak; Ermenilerin fikri, Büyük Ermenistan'ı teşkil edip, ne kadar Türk varsa hepsini Kızılırmak'ın sol tarafına atmak... Eğer bu iki millet aynı zamanda muvaffak olursa, Anadolu'da bir tane Türk kalmayacak, hepsi Kızılırmak'a dökülerek denize akacaklar. Lakin! Türkler de, Rumlar, Ermeniler, hattâ Araplar, Arnavutlar gibi milliyetlerine sarılırsa! On dört on beş milyonluk toplu bir kuvvetin karşısında biz ne olacağız?"

Pratikte olan şudur: Kızılırmak'ın (ve Yeşilırmak'ın, Çoruh'un, Dicle'nin, Fırat'ın) sularına, 1915'te Türklerin değil, kafileler halinde nehir kıyısına götürülüp bir daha geri gelmeyen binlerce, on binlerce Ermeninin kanı karıştı. Bu vahşetin anıları, tabii resmi "ulusal bellek"te değil, ama o resmiyetin bastırıp yeraltına ittirmekle birlikte bütünüyle silemediği, daha yerel ve reel bir "toplumsal bellek"te yaşamaya devam ediyor (bkz. bu köşede, 12 Ocak 2008: "Nâzım, Ermeniler, bir Kolej hikâyesi").[1] Bu bir yana – 1913'te bütün bunlar öngörülebilir veya bu denli hissettirilebilir miydi? Balkan Savaşlarının (1912-13) daha yeni sona erdiği bir noktada, Türk milliyetçiliğinin düşman ve şeytanları arasında birinci sırayı Bulgarlar, ikinci sırayı Rumlar almıyor muydu? O an için Ermenilerin şeytanlaştırılması daha geri bir noktada değil miydi? Ömer Seyfeddin'in, 1908'in ilk ağızda benimsediği Osmanlılık vizyonu ve politikasına reddiyesini hemen tamamen Ermeni milliyetçiliğinin gizli emelleri etrafında örmesini mümkün ve gerekli kılacak noktaya ulaşmış mıydı?

2000 ilkbaharında Chicago Üniversitesindeki ilk Türk-Ermeni tarihçiler atölyesinde, yukarıdaki mülahazalarla (ve metinden örnekleri çoğal-

---

1 Şimdi bkz. *Weimar Türkiyesi*, (Kitap Yayınevi, 2008), 57-59.

tarak), Ömer Seyfeddin'in *Ashab-ı Kehfimiz*'e 1913'te değil 1918'de şekil vermiş olabileceğini söylemiştim. Cihan Harbi sona ermiş, Ermeni soykırımı nedeniyle İttihatçılardan hesap sorulmaya başlamıştı. 1918-19 askeri mahkemesinde Ziya Gökalp "karşılıklı mukatele ettik" ifadesiyle, Türk milliyetçiliğinin seksen yıllık savunma çizgisinin temellerini atacaktı. Ömer Seyfeddin'in de *Ashab-ı Kehfimiz*'i ya 1918'de yazarak, ya da belki daha eski bir taslağı adapte ederek, aynı amacı gütmüş olabileceğini sanıyorum. *Our Eternal Enemies*'de (Ezeli ve Ebedi Düşmanlarımız) –bitirebilirsem, bitirtirlerse– buna da yer vermeyi umuyorum.

HAYALİ BİR TEVFİK FİKRET POGROM'U

Yazılış: 7 Eylül 2008
Yayınlanış: Cumartesi, 13 Eylül 2008
Taraf, *Okuma Notları 88*

Not 1: Şükrü Hanioğlu, *The Young Turks in Opposition*'da [Oxford University Press, 1995] "çağdaş bilimin Osmanlı düşüncesi üzerindeki etkileri"ne geniş yer ayırır. Aşkın (*transcendent*) bir anlam kazanan bu "bilim"in Jön Türklerin fikirlerine nasıl yansıdığına eğilir. Ludwig Büchner'in –Marx, Engels ve Lenin'in eleştirdiği– "kaba materyalizm"ini, Jönlerin biyolojik-materyalistliği ve Darwinciliğiyle bağlantılandırır. Bir sonraki *Preparation for a Revolution*'da [OUP, 2001], söz konusu Sosyal Darwinizm damarını militan Türkçülükle birleştirerek, İttihatçılığın zihinsel haritasını 1908 arifesine taşır.

Not 2: Bu dönemin tenkillerinde ve özellikle Ermeni soykırımında ünlü bazı doktorların oynadığı rol, sadece Tıbbiye mezunlarının İttihat ve Terakki'deki önde gelen konumlarıyla açıklanabilir mi? Yoksa, biyolojik ırkçılığa ve "ırk sağlığı"na (*eugenics*) yatkınlıklarının da bunda bir payı var mıdır?

Ömer Seyfeddin baştaki "Osmanlılık" denemesiyle hep alay eder. Ona göre millet doğal bir kategoridir; milliyetçilik insanın özünde, ruhunda vardır. Buna karşı çıkmak insan tabiatına aykırıdır. Neslinin olanca pozitivizmi ve bilimperestliğiyle (*scientism*), *Hürriyet Bayrakları*'nda (1913) bunun aritmetik ispatını sunar: "Bir cinsten olmayan şeyler cemedilemez [toplanamaz]. Mesela on kestane, sekiz armut, dokuz elma... Nasıl cemedeceksiniz. Bu mümkün değildir. Ve bu imkânsızlık nasıl riyazi ve bozulmaz bir kaide ise birbirinden tarihleri, an'aneleri, meyilleri, müesseseleri, lisanları ve mefkûreleri ayrı milletleri cemedip hepsinden bir millet yapmak da o kadar imkânsızdır."

Milletleri gerek cansız dünyanın, gerekse biyolojinin *cins*'lerine eşitlemesi bakımından, metafizik bir laf cambazlığıdır bu. Geçerli, kalıcı bir

mantığı içermez; nitekim tarihsel öngörüsü, 20. yüzyıl boyunca insanlığın bir dünya yönetişimine ihtiyacının artması, uluslar-üstü kuruluşların (BM, AB) yükselmesiyle yanlışlanıyor. Gerçi İttihatçılığın "kozmopolitizm düşmanlığı" Işık Koşaner'de yaşıyor gibi: "Ulus ötesi sosyal ve kültürel hareketler ile etnik çeşitlilik, ulusal birlik ve güvenliği tehdit eder hale gelmiştir; uluslararası kuruluşlar ve ulus ötesi sivil toplum örgütleri küresel karar alma ve uygulama aşamasında giderek daha etkili olmaya başlamıştır."

2008'de bu tamamen anakronistik, çağdışı. Oysa doksan yıl önce gücünü, inandırıcılığını milliyetçi boğazlaşmalar konjonktüründen alıyordu. Tekrar *Ashab-ı Kehfimiz*'e dönersek: 1908'de on dört münevver bir "Osmanlı Kaynaşma Kulübü" kurar. Birer Rum, Bulgar, Sırp, Arnavut, Yahudi ve Levantenin yanı sıra, çoğu iyi niyetli Türk-Müslümanlardan oluşur. Bütün o göstermelik gayrimüslimler çeker gider; geriye yalnızca, Ömer Seyfeddin'in amansızca saldırdığı, alabildiğine karikatürize ettiği, fikirlerini çığrından çıkarıp zırvalığa vardırdığı, yeni bir dil ve din icat etmekle suçladığı Türk kurucular kalır. Bu kendini bilmezler *İnsanlık* diye bir mecmua çıkarınca Türk Yurdu, Türk Ocağı, Türk Gücü, Altın Ordu, Yeni Turan, Türk Birliği gibi kuruluşlardan protesto telgrafları yağar. Kırk elli bin kişilik, elleri bayraklı bir kalabalık çıkagelir. Lanetleme nutukları atılır. "Asker adımlarıyla manga manga Türk mekteplerinin, Darülfünunun, Tıbbiyenin talebeleri" geçer. Kalabalık seksen bini bulur. İçeridekiler korkar, sararır. Milli şuur uyanmış; milli gençlik galeyana gelip bu alafranga züppe ve hainlerin haddini bildirmiş, beynelmilelci budalalıklarına son vermiştir.

Lütfen, isimlerin nasıl seçildiğine, yazarın nasıl bir ikilem ve kutuplaşma yarattığına özellikle dikkat edelim: bir yanda *İnsanlık*; diğer yanda *Türk Yurdu, Türk Gücü, Altın Ordu, Yeni Turan, Türk Birliği, Türk Ocağı.* Bir bakıma, 4 Aralık 1945 (Tan Matbaası) ve 6-7 Eylül 1955 gibi *pogrom*'ların da senaryosunu yazmıştır Ömer Seyfeddin. Tevfik Fikret'e dil uzatmaya varıncaya dek. Öykünün girişinde "içindeki fikirler sırf Tanzimat ilhamları olduğu için herhangi bir zata atfederek şahsi enmuzeçler çizmeye çalışmamıştım" der. Doğru değil. "Osmanlı Kaynaşma Derneği"nin kurucularından Şair Sait Bey, gayet belirtik olarak Tevfik Fikret'tir. Bir yerde Ömer Seyfeddin, Sait Beyi Hayikyan'a övdürtür: "Bu çok değer-

li bir adam; hakikaten şiarı: 'Milletim kavm-i beşerdir, vatanım rûy-ı zemin' olan bir âlim." Fikret "Haluk'un Amentüsü"nü *Halûk'un Defteri* (1911) kitabına koymuştu. Ömer Seyfeddin'de ise Sait Bey "gayri milli" edebiyatın "hakikaten bir şaheseri" olan şiirini o kahrolası *İnsanlık* mecmuasının 1913'teki ilk ve tek sayısında yayınlar.

Daha açık söyleyecek olursak, Tevfik Fikret Ömer Seyfeddin'in muhayyel *pogrom*'unun hedefleri arasındadır.

KENAN'IN FAZİLET VE İNSANİYETTEN KOPUŞU

Yazılış: 14 Eylül 2008
Yayınlanış: Perşembe, 18 Eylül 2008
Taraf, *Okuma Notları 89*

Not 1: *İnsan Irkının Kısa Tarihi*'nden daha önce de söz etmiş olmalıyım [*A Brief History of the Human Race*, Granta 2003]. John Arnold "21. yüzyılın ilk gerçekten önemli kitabı" sayıyor. Haksız da değil. Michael Cook aslen İslam ve Osmanlı tarihçisi. Ama Princeton'daki dünya tarihi derslerinden hareketle yazdığı bu eser, olağanüstü yoğun. Sonlara doğru Cook, modernitenin Batı Avrupa'dan yeryüzüne yayılmasının doğurduğu reaksiyonlara da değiniyor. Bu bağlamda, milliyetçiliğin modernite ile bir uzlaşmayı ifade ettiğini vurguluyor.

Kemalizmde milliyetçiliği modernite ile uzlaştırma çabası çok belirgin. 20. yüzyıl başında bir medeniyetler çoğulluğu fikri henüz yoktu. Medeniyet tekti, "Garp medeniyeti"ydi; "medeni milletler" ise kestirmeden Batı anlamına geliyordu. Osmanlı münevverleri için de böyleydi. Mehmed Âkif'i ve Ömer Seyfeddin'iyle 1908-18 kuşağı, "medeniyet"i kâh "kahbe" kâh "tek dişi kalmış canavar" diye nitelemek noktasına varmıştı. Atatürk bunu kısmen değiştirdi. "Muasır medeniyet seviyesi"ne yetişmeyi; yetişmekle de kalmayıp, o camiaya katılmayı hedefledi. Böylece Cumhuriyet, milliyetçilik ve modernizm-Batıcılık olmak üzere iki ayak üzerine oturdu. Deyim yerindeyse, hem Âkif'i ve Ömer Seyfeddin'i, hem Tevfik Fikret'i kucaklamaya ve bağdaştırmaya çalıştı. Ne ki, şizoid bir durumdu bu. Zira Cumhuriyetin milliyetçilik ayağı evrenselci ayağını; Ömer Seyfeddin'ler Tevfik Fikret'leri basıp kesme çabasından hiç geri durmadı. 21. yüzyıla geldik, kafamız hâlâ karışık. Medeniyet canavar mı, özlenen aidiyetimiz mi? Bir türlü açıklığa kavuşamadı.

Primo Ömer Seyfeddin'in sanatının doruklarından. Çok işlenmiş, fazlalıkları atılmış; kapsamlı ama sarkmayan, gergin ve gerilimli bir bü-

tünlüğe kavuşturulmuş. Herhalde bunda, aşırı üretim zorlamasının, tefrikalaşmayla gelen savrukluğun henüz başgöstermemiş olmasının da payı var. 1911'de *Genç Kalemler*'de tek seferde yayınlandığında, tam başlığı *Primo: Türk Çocuğu*. Daha sonra Ömer Seyfeddin buna, bitirmediği bir devam yazmaya kalkacak; o zaman ilk şeklinin adı *Primo: Türk Çocuğu. 1. Nasıl doğdu*, ikinci kısmının adı ise *Primo: Türk Çocuğu. 2. Nasıl öldü* olacak. Nasıl bakarsanız bakın, tematik bakımdan da belki en komple hikâyesi Ömer Seyfeddin'in. Neredeyse tek başına bir Türk milliyetçiliği kütüphanesi. İttihatçı yazarının Sosyal Darwinist milliyetçiliği ve buna bağlı olarak, her türlü evrenselci hümanizme beslediği müthiş nefret, en berrak şekliyle *Primo*'da ortaya çıkar.

Kenan Tanzimatın getirdiği *alla franca* eğitim ve yaşam tarzının tipik bir örneği olarak sunulur. Avrupa'da okumuş; Batı medeniyetine hayran olmuş; memleketine dönünce "her Paris'ten gelen gibi o da dolgun bir maaşla İzmir'e gitmiş"; İtalyan patronu Mösyö Vitalis'in kızı Grazia ile evlenmiş; karı koca ilk çocuklarına Primo adını koymuş; ailece Selanik'e yerleşmişler ve Kenan kentteki mason locasına kaydolup yükselmeye başlamıştır. Berna Moran'ın ünlü yazısının başlığıyla söyleyecek olursak, "alafranga züppeden alafranga haine" geçiş sürecinin bütün basamaklarını birer birer tırmanmaktadır.

Not 2: O dönemdeki lakabıyla *Gâvur İzmir*, Türk milliyetçiliğinin nefret ettiği bir komprador şehridir. Tâ, 13-17 Eylül 1922'deki büyük yangınla günahlarından arındırılıncaya; bir zamanların büyük Rum ve Ermeni mahalleleri önce kapkara bir yangın yerine dönüşünceye ve sonra üzerine Fuar-Kültürpark oturtuluncaya kadar. İstenmeyen bir tarihin silinmesinin bundan daha çarpıcı, daha fiziksel bir ifadesi olamaz.

Derken İtalya Trablus'a saldırır ve her şey altüst olur. Kenan'ın gözlerindeki perde yırtılır; bir maske iner, emperyalizm gerçek çehresiyle ortaya çıkar. İkinci Enternasyonal teorisyenlerinden Parvus (Alexandre Helphand) İttihatçılara yakındı ve *Primo*'dan birkaç ay önce yayın hayatına atılan *Türk Yurdu* dergisine katkıda bulunacaktı. *Primo*'nun özellikle İngiliz ve Fransız sömürge imparatorluklarının teşhirine ayrılmış sayfaları, 20. yüz-

yıl başlarından itibaren anti-emperyalizmin Marksizm ile milliyetçilik arasında nasıl bir köprü oluşturduğunu kuvvetle yansıtır. Kenan "daima fazilete, insaniyete hizmet ettiğini haykıran" İngiliz ve Fransızların Afrika ve Asya'da işlediği cinayetleri düşünerek gaflet uykusundan uyanır. Hikâyenin devamında hayatını ve ideolojisini tamamen değiştirir; Grazia'yı boşayıp memleketine yollar; kendini bundan böyle tamamen Türklük davasına adayacaktır.

Peki, fazilet ve insaniyet konusunda, nedir Kenan'ın ulaştığı yeni gerçek? Emperyalizmin ikiyüzlülüğünün teşhiri yoluyla, daha derin ve tutarlı bir insanlık anlayışı mıdır? Yoksa erdem ve insanlık kavramlarının toptan inkârı mıdır?

BİR İTTİHATÇI ÖN-FAŞİSTİNİN İNSANİYET DÜŞMANLIĞI

Yazılış: 14 Eylül 2008
Yayınlanış: Cumartesi, 20 Eylül 2008
Taraf, *Okuma Notları 90*

İtalya'nın Trablus'u işgalini izleyen bir gece, Selanik rıhtımında tek başına dolaşan Kenan'ın geçmiş yanılgılarını Ömer Seyfeddin şöyle anlatır:

"O hiç harbi sevmezdi. 'Harp, hayattır!' diyen feylesofun kırmızı bir canavardan başka bir mahlûk olamayacağını iddia eder, uzviyattaki 'mücadele' fiilinin içtimaiyatta, insanlıkta da lazım ve mecburi bulunduğunu fenle, tecrübe ile gösteren Darwin'den nefret ederdi."

Not 1: Darwin'in kendisi böyle bir şey göstermedi. Bu sıçrama Darwin'in değil Ernest Haeckel gibi vülgarizatörlerinindir. Ömer Seyfeddin de bir Haeckel hayranıydı. Özellikle evrim teorisini Haeckel yorumuyla biliyor ve Darwin'le özdeş sanıyordu.

Not 2: Geçtiğimiz sonbaharda ulusalcılar, Kuzey Irak'a saldırının siyaseti yeniden askerileştireceği umuduyla savaş naraları atarken, Ege Cansen de barış karşıtı bir yazısında [*Hürriyet*, 3 Kasım 2007] şu sahte bilgeliği sunmuştu: "1. Hayatın en büyük gerçeği ölümdür.... 2. Tarihin en büyük gerçeği savaştır." O zaman, Cansen'in düşünsel soykütüğünün Sosyal Darwinist İttihatçı ön-faşizmine dayandığını söylemiştim.[1] İşte kanıtı yukarıda duruyor.

"Hakikate dokunmayarak daima hayal içinde yaşayan o tembel, korkak ve hasta mütefekkirlerin müşterek şiiri, 'insaniyet' hülyası onun mezhebi idi. Asıllarını, menşelerini, ikinci sebeplerini bilmediği bir sürü 'fazilet' hayalindeki seraptan mabette, dumandan yontulmuş büyük ve vücut-

1 Şimdi bkz. *Weimar Türkiyesi*, (Kitap Yayınevi, 2008), 17-19; 20-22; 23-24; 27-28.

suz putlar gibi yükselir; bu ismi var cismi yok ilahların karşısında o daima ruhuyla secde ederdi."

Demek ki neymiş? İnsaniyetin de, faziletin de aslı esası yokmuş. Gerçeklerden uzak bir takım tembel, korkak ve hasta düşünürler varmış. Fazilet ve insaniyet onların hülyalarındanmış.

"[Kenan'ın] Ne olduğunu vuzuhla bilmediği bir gaye, bir 'fazilet ve insaniyet' fikri, muayyen ve sabit manası olmayan bu umumi ve müphem iki kelime bütün mantıklara, bütün muakalelere, bütün fenlere, bütün hakikatlere isyan eden yırtıcı ve vahşi bir din gibi, dimağını dumura uğratmış, ruhunu katletmiş, onu müteharrik ve yaşar bir ceset halinde bırakmıştı."

Demek ki neymiş? Fazilet ve insaniyet fikri akla, bilime, gerçeğe aykırıymış. Yırtıcı ve vahşi bir dinmiş – Melih Pekdemir'in "Özgürlük Dininin Yobazları"nda çattığı din olmasın? Maazallah. İnsanların beynini dumura uğratır, ruhunu öldürür, canlı cesede dönüştürürmüş.

Kimbilir kaç kere yazdım? Richard Overy, *The Dictators* kitabının çok kritik bir bölümünde, Stalin ve Hitler rejimlerinin "diktatörlüğün manevi evreni"ni nasıl yarattıklarını anlatır. Hukuku ve ahlakı görelileştirip önemsizleştirmek için gerek Nazizm, gerek Stalinizm "nihai amaç, araçları meşru kılar" (*the end justifies the means*) felsefesine başvurdu. İlki için nihai amaç milli devrim ve ırk sağlığı, ikincisi için proletarya diktatörlüğü ve sosyalizmdi. SA ve SS'ler, *Gauleiter*'ler, *apparatçik*'ler, Auschwitz ve *Gulag* bekçileri böyle yaratıldı.

Ömer Seyfeddin'in sertleşen milliyetçiliği daha erken bir konağı simgeliyordu. *Hürriyet Gecesi* ve *Nakarat*'taki milli gayeye, ulvi hedeflere bağlılık çağrısını, *Primo*'nun fazilet ve insaniyet reddiyesiyle birleştirelim. Görürüz ki Himmler, Yezhov ve Beria'lardan önce Ömer Seyfeddin de kendini hukuk ve ahlak gibi ayakbağlarından kurtarmış, "milletin içinde fena bulmaktaki azameti" idrak ettiği anda her şeyi yapabilecek bir insan tipi arıyordu.

Bugünden geçmişe bakınca daha iyi anlıyoruz: Rakel Dink'in, Hrant'ın cenazesindeki ifadesiyle bu, bebeklerden katil yapmaya varacaktı. Bahattin Şakir'leri, Dr. Nâzım'ları Nietzsche'nin *übermensch*'inin yeryüzündeki amoral suretlerine dönüştürmeye varacaktı.

Ashab-ı Kehfimiz'deki Şair Sait Bey'le birlikte, *Primo*'nun başlarındaki Kenan'ın da bir Tevfik Fikret karikatürü olması, bu korkunç tablonun kü-

çük bir parçasıdır. Ama kıymetini bilenler de hep oldu. 1921'de Fuat Köprülü, sanki Ömer Seyfeddin'e cevap verircesine, İttihatçıları lanetleyerek şunları yazmıştı:

"Fikret henüz sağken onun beynelmileliyet ve insaniyet telakkilerine şiddetle muarız olan bazı gençler, Harb-i Umumî'nin doğurduğu korkunç ahlak buhranı karşısında, onun hatırasını bir ahlak ve fazilet heykeli gibi takdise başlamışlardı. Ve bilseniz bunda ne kadar haklıydılar!... Mecnunane idare olunan meşum ve nisbetsiz bir cidal uğrunda millet kanını ve malını ibzal ederken, Fikret'in arkadaşları, yalancı serdarların mevhum muzafferiyetlerine milleti inandırmak için en bayağı şaklabanlıklardan çekinmiyorlardı..."

Arif Damar da Köprülü'yü okumuş mudur acaba?

Savaşa savaş açtığın için
Düşman bellediler seni
Hastaydın şekerin vardı
Beklettiler bile bile
Gümrükte alıkoydular
Tek ilacın ensülini
O katiller
O savaş çılgınları

TARİH VE TAKİYYE SORUNU

Yazılış: 21 Eylül 2008
Yayınlanış: Perşembe, 25 Eylül 2008
Taraf, *Okuma Notları 91*

Ömer Seyfeddin'in şahsında İttihatçı milliyetçiliğinin ahlak dışılığını, insanlığa ve evrenselliğe düşmanlığını incelemeye devam edeceğim. Yakında, *Primo*'nun Kenan'ından *Beyaz Lâle*'nin Binbaşı Radko'suna geçmeyi tasarlıyorum.

Zira Radko, Kenan'ın *alter ego*'su. Kenan'ın henüz bir "alafranga züppe ve hain"ken (yanlışlıkla) reddettiği Sosyal Darwinizmi, en saf ve sert haliyle, amansız bir Bulgar milliyetçisi savunuyor. Dolayısıyla Kenan fazilet ve insaniyet gibi manevi ayakbağlarından kurtulup Nietzsche anlamında özgürleşince, Jack London'ın Kurt Larsen *übermensch*'i gibi kanatlanıp uçunca... Radko olacak! Bunu görmemizi sadece Kenan'ın "bizden," Radko'nun ise "öteki" olması engelliyor.

Oysa gerçekte, Türk ve Bulgar (ya da Türk ve Yunan, Türk ve Ermeni, Türk ve Kürt) milliyetçilikleri, bir bakıma yekdiğerinin aynadaki sureti. "Bizim" olması gereken toprakları "yabancı"lardan arındırmayı amaçlayan küçük ölçekli, düşük yoğunluklu etnik savaşlar aşamasında, birinin "kahraman"larının öbürünün "canavar"ları olması da bunun bir parçası. Aslında bütün bu kahraman ve canavarlar hep birbirine benziyor. Onları kahraman veya canavar kılan şey, ilkin "biz" ve "öteki"lerle ilişkileri. İkincisi, sonuçta kimin galebe çaldığı. Onun için Veli Küçük, bir zamanlar iki tarafın çetelerinin karşılıklı köy bastığı Doğu Karadeniz'de, Rum kadınlarının yaramaz çocuklarına "geliyor ha" dediği Topal Osman'ın heykelini diktirdi. (Ama ya Yunan milliyetçiliği kazansaydı ne olacaktı?) Gene Veli Küçük, herhalde Kürtlerin gözünde bir canavar olan Korkut Eken'i, Susurluk mahkûmiyetinden sonra ziyaret ve kahraman ilan etti. (Ergenekoncular kazansaydı, bu da resmiyete kavuşacaktı.) Ve onun için, madalyonun bir yüzünde Ömer Seyfeddin'in dönüştürerek kahramanlaştırdığı Kenan varsa, diğer yüzünde de Binbaşı Radko duruyor.

Bunları daha ayrıntılı bir metin analiziyle desteklemeye çalışacağım. Çalışacağım da... öncelikle söylemeye çalıştığım şey şu: Milliyetçilikler boşlukta ve kendiliğinden gelişmez. Tabii tarih hiçbir bağlamda Hegelci değil. Plato'nun başka bir mağarasında saklı duran "öz" veya "töz"ler (*essence*'lar) yok. Böyle "öz"ler bir noktada ortaya çıkıp, kendi kendilerini "açımlamaya" (*aufhebung, unfolding*) koyulmuyor. Tersine, olaylar sayısız atomun çarpışması ve birbirinden sekmesi; vektörlerin kesişmesi, kâh aynı kâh farklı yönlerde çekmesi, birbirine eklenmesi ve birbirini eksiltmesinin yarattığı kazalar, rastlantısallıklar, koşulluluklarla; öğrenme ve etkilenme süreçleriyle ilerliyor.

Yeri gelmişken: bu perspektif, şu takiyye (*dissimulation*) tartışmasına da ışık tutabilir. Biraz modası geçmiş de olsa. Malum: 2002'den bu yana, AKP'nin şeriat düzeni kurma amacını (*darülharb*'deki Müslümanlara tavsiye edilen) takiyye yöntemiyle kamufle ettiği söyleniyor. Bunun aklı selimi zorlayan yönleri var: (1) Haydi diyelim ki dar ve küçük bir kadro asıl programını bir süre saklı tutabilir. Peki, bunu büyük kitle partileri başarabilir mi? Taşranın her köşesinde örgütlüyseniz, yüzde 34-47 oy alıyorsanız, 350 küsur milletvekili çıkarmışsanız ve haliyle içinizde çeşitli fraksiyonlar da mevcutsa... askeri *think tank*'lerin psikolojik harekât denemelerinin dahi hızla faş olduğu koşullarda, hangi gizli gündemi, kaç gün koruyabilirsiniz, basına yansımadan? (2) İnsanlar son tahlilde *pratikleri* değil midir? Bir tiyatro sanatçısı beş altı yıl her gece aynı oyunu oynarsa, rolüyle özdeşleşmeye başlamaz mı? Diyelim ki Gül ve Erdoğan sabahtan akşama laiklik numarası yapıyor. O rol bir noktadan sonra gerçeklik kazanmaz mı?

Ama asıl problem (3) bu takiyye yaklaşımının tarihin akışını açıklayamaması. İttihatçılar kripto-Osmanlıcı mıydı, yani 1908'de *ittihad-ı anâsır* politikasını ilan ettiklerinde, Türkçülük gündemlerini gayrimüslimlerden gizlemek suretiyle takiyye mi yapıyorlardı? Faraza Ermeni soykırımını 1915'ten çok önce tasarlamışlardı da, sadece uygun zamanı mı kolluyorlardı? Karşı uçta, Ermeni milli devrimcileri de benzer bir takiyye içinde miydi? Yani aslında "ihanet"e kararlıyken, sahtekârlıktan mı son âna kadar İT kongrelerine katılıyorlardı? Gerçek şu ki, herkes bir süreç içinde milliyetçi-

leşti; olay maksimalist hesap hatalarıyla tırmandı ve bir yol ayrımına geldi. Tabii her ülkenin üçüncü sınıf tarihçileri bunu hiç anlamıyor.

İnkılap Tarihinin en ilkel varyantlarında, Mustafa Kemal'in daha Harbiye sıralarındayken gelecekte bağımsız, laik bir cumhuriyet kurmayı tasarladığı anlatılır. Yani Atatürk de takiyye yapmış: kafasında eksiksiz bir ozalit kopya varmış da, bunu halk hazır oldukça, adım adım açıklamış. Geçin efendim. Geçin. Tarih böyle oluşmuyor.

"AMA ONLAR DA BİZE YAPIYORDU"

Yazılış: 21 Eylül 2008
Yayınlanış: Cumartesi, 27 Eylül 2008
Taraf, *Okuma Notları 92*

Tamam, tarih daima kazalar, rastlantısallıklar, koşulluluklar üzerine kurulu da... Hiçbir şeyin boşlukta kendi başına gelişmediği, belki en çarpıcı biçimde milliyetçilik(ler) için geçerli. Milliyetçilik insanın vatanını sevmesinden farklı bir şey. Kimliğin pozitif değil negatif ögelerle, düşmanlar üzerinden tanımlanması. Her milliyetçiliğin bir "belirleyici dışsal"ı var (*constitutive outside*). Bu çerçevede, "öteki"lerle hem çatışıyor, hem "onlar"dan bir anlamda öğreniyor, "ders" çıkarıyor, "tecrübe" kazanıyor. Bir milliyetçiliğin etrafındaki başka milliyetçilikleri zehirleme kapasitesi, ya da tersten söyleyecek olursak, bir milliyetçiliğin etrafındaki başka milliyetçiliklerden zehirlenme kapasitesi, adeta sonsuz. Gene W. H. Auden'ın mısraları geliyor aklıma (bu köşenin okuyucuları –varsa– Auden'ı çok sevdiğimi anlamış olmalı):

I and the public know
What all schoolchildren learn,
Those to whom evil is done
Do evil in return.

Bu sefer, şiir formunu koruyarak çevirmeyi beceremeyeceğim: Ben de, bütün kamuoyu da çok iyi biliriz, zaten bütün okul çocuklarına öğretileni. Kime kötülük yapılırsa, o da kötülük yapar karşılığında.

Ve işte tanıklar, kanıtlar. *Nazizm, İsrail, Filistin.* Birinci döngü: İndo-Aryan ırkçılığının Yahudilere yaptıkları. Hıristiyan dünyasında ortaçağdan beri süren Yahudi düşmanlığının, 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında, sistemli bir anti-semitizm ideolojisine dönüşmesi. Bunun Hitler'in *Mein Kampf*'ını beslemesi. Orta ve Doğu Avrupa Yahudiliğinin neredeyse tamamen ortadan kaldırılması. İkinci döngü: İsrail'in Filistinlilere yaptıkları. Nazizmin vahşetine maruz kalan Yahudilere bir vatan yaratmak uğruna,

Filistinlilerin topraklarının alınıp İsrail'e verilmesi. Bu yeni devletin Siyonizm üzerine, yani ırki değilse de dini dışlayıcılık üzerine kurulması. Batı Şeria'da, Gazze Şeridi'nde inanılmaz zulüm. Sabra ve Şatila katliamları. Üçüncü döngü: Bazı Filistin örgütlerinin İsraillilere yapmaya başladığı. Arap dünyasında başını alıp giden reaktif Yahudi düşmanlığı. Hamas ve Hizbullah gibi örgütlerin ortaya çıkıp, kuvvet toplaması. Katıksız terör. İntihar komandoları.

Emperyalizm ve Araplar. Birinci döngü: 1911'de İtalyan uçaklarının Libya'da, 1920'de İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetlerinin Mezopotamya'da, aşiretlere ölüm yağdırması. Yerde ve savunmasız olmanın çaresizliği. Seksen doksan yıldır süren bir teknolojik tedhiş. Körfez Savaşında gene aynı senaryo. Son Irak Savaşında gene aynı senaryo. İkinci döngü: El Kaide. 9/11 cinayetleri (kimse bana, aslında ABD'nin, CIA'nin yaptığı masallarını anlatmasın). Irak'ta kolay kapanmayacak bir kara delik. Büyüyen bir cihad cephesi. Ve gene katıksız terör. Rehin alma, kelle kesme. İntihar komandoları.

Balkan, Kafkas, Ortadoğu ve Türk milliyetçilikleri (sevgili Stefan Yerasimos, toprağın bol olsun). Birinci döngü: Büyük Devletlerin ve Balkan milliyetçiliklerinin karşısında, Osmanlıların habire yenilerek geri çekilmesi. Bu arada Türk milliyetçiliğinin doğup gelişmesi. İktidarı ele geçirmesi. İmparatorluğu savunacağım derken, Trablus ve Balkan, sonra Seferberlik felaketlerine maruz kalması. İkinci döngü: bu yolla "eğitilen" Türk milliyetçiliğinin, mağduriyetinin acısını, o diğer millet ve milliyetçiliklerden "içeride" kim kalmışsa onlardan çıkarması. Mazlumun zalime dönüşmesi. Birikmiş öfkenin, 1915'te Ermenilere, sonra Kürt ve Araplara patlaması. Ama tabii her aşamada, kendi mağduriyetine dayanarak haklılığını ispatlamaktan geri durmaması. (2005 Sonbaharının "Osmanlı Ermenileri" konferansının kapanış panelinde, Temel İskit'in, "ben bir Türk diplomatı olarak kırk yıldır her zaman 'haklı' olmaktan bıktım" deyişi geliyor aklıma.) Üçüncü döngü: Türk milliyetçiliğinin Kürt milliyetçiliğine hayat vermesi. Diyarbakır Cezaevinin PKK'yı doğurması. 1990'ların ortalarında bir Helsinki Yurttaşlar Derneği toplantısı. Şerafettin Elçi konuşuyor: "Kürtler tarihte hep var olmuş büyük bir ulustur. Hep devletler kurmuşlardır...." Buyrun bakalım: 1930'ların Türk Tarih Tezinin söylemiyle konuşan bir Kürt Tarih Tezi.

(Eleştirdiğim için nasıl kötü kişi olmuştum!) Dördüncü döngü: Ermeni milliyetçiliğinin bir kolu, ASALA terörü. Beşinci döngü: Ermeni milliyetçiliğinin Dağlık Karabağ'da Azerilere yaptığı.

Ve hep mağduriyet, hep mağduriyet. Paylaşılamayan mağduriyet (*contested victimhood*): paylaşılamayan mirasların (*contested patrimonies*) en yücesi, en paha biçilmezi. Rasim Ozan Kütahyalı'nın sözünü ettiği "banal" milliyetçiliğin en yaygın fragmanı: "Ama onlar da bize yapıyordu."

İlk kim başlattı? Tabii onlar. Fasit daireler. Kan davaları.

HEM MAZLUM, HEM FATİH

Yazılış: 28 Eylül 2008
Yayınlanış: Perşembe, 2 Ekim 2008
Taraf, *Okuma Notları 93*

Ben tam, Ömer Seyfeddin'in genel ahlak değerlerini "bilimsel değil" diye reddedişindeki vahameti anlatmaya çalışırken, Finlandiya'da korkunç bir cinayet işlendi. 22 yaşında bir genç, öğrencisi olduğu okula girip on kişiyi öldürdü ve intihar etti. Saari'nin Sosyal Darwinizmi benimsediği, dünya televizyonlarında defalarca belirtildi. Önünde *Humanity is overrated* (İnsanlığa gereğinden çok değer biçiliyor) yazılı t-shirt'üyle çekilmiş videoları yayınlandı. Bu konuda Türkiye'de yapılan haberlerde ise, bu çarpıcı ideolojik ayrıntılar hemen hiç yer almadı. Oysa işte, toplumu ve insanlığı bir arada tutan, birlikte yaşamayı mümkün kılan bağlardan kendini "kurtarmış" bir canavarın neler yapabileceği, karşımızda duruyor.

Bir dönemin edebiyatında çokça rastlanan bu tür canavarlardan biri de, *Beyaz Lâle*'deki Binbaşı Radko'dur. *Primo: Türk Çocuğu* Ömer Seyfeddin'in teorik bakımdan en komple, en programatik hikâyesiyse, *Beyaz Lâle* de en saf ve mutlak nefret öyküsüdür denebilir. Erken dönem Türk (İttihatçı) milliyetçiliğinin inşası açısından, Ömer Seyfeddin'in iki grup hikâyesi dikkat çeker. Birinci grupta, "sosyal zaman"da (*social time*) kurgulanmış korku ve nefret öyküleri yer alır: *Nakarat, Hürriyet Gecesi, Hürriyet Bayrakları, Tuhaf Bir Zulüm, İki Mebus, İrtica Haberi, Mehdi, Mehmâemken, Primo 1 (Nasıl Doğdu), Primo 2 (Nasıl Öldü), Bomba, Ashab-ı Kehfimiz, Bir Çocuk: Aleko.* Hepsinin genel bağlamı, 1908-18 arasında imparatorluğun Rumeli'den çekilişidir. Dolayısıyla "öteki"ler, Balkan ve Kafkas milliyetçiliklerinin temsilcileridir (Büyük Devletler ya hiç görünmez, ya da çok arkalarda kalır; olsa olsa imâlara, dolaylı atıflara konu olur). "Biz" ise tabii bu gaddar ve kahhar Rumlar, Bulgarlar, Ermeniler karşısında daima mazlum ve mağdur konumdayızdır.

İkinci grup, Ömer Seyfeddin'in "anıtsal zaman" (*monumental time*) içine yerleştirilmiş tarihi hikâyelerinden oluşur: *Kızılelma Neresi, Ferman,*

Teselli, Pembe İncili Kaftan, Büyücü, Forsa, Başını Vermeyen Şehit, Topuz, Kütük, Vire, Teke Tek. Murat Belge beş haftadır *Taraf*'ın Pazartesi eklerinde "milli edebiyat" ve "millî roman" konusunu işliyor. İlkinde, "milli edebiyat" cereyanının kökeninde nasıl bir devlet irade ve müdahalesinin yattığına da işaret etmişti. Cephelerde durum kötüleştikçe, Türkiye'yi bu "mecnunane, meşum cidal"e sürükleyip "mevhum muzafferiyet"leriyle övünmeye kalkan "yalancı serdar"lar telaşa kapıldı (Fuat Köprülü'nün, Atatürk'te de yankı bulacak bu ifadeleri için, bkz. *Okuma Notları*, 20 Eylül '08).[1] 1917'de bizzat Enver Paşa, yazar ve sanatçıları savaş propagandasına çağırdı. Ömer Seyfeddin de yukarıdaki öykülerin pek çoğunu kapsayan *Eski Kahramanlar* dizisini bu çerçevede kaleme aldı. Aynı 1917 yılı içinde yayınladı.

Birinci gruptakiler gibi bunların da ortak yanları çoktur. Olaylar çoğu zaman Kanunî döneminde geçer. Bu sefer "düşman"lar (*Topuz* istisnasıyla) Balkan halkları değil, kâh Habsburglar kâh Safevîlerdir; başka bir deyişle, Düvel-i Muazzama'nın 16. yüzyıldaki karşılıklarıdır. Stratejik açıdan bakıldığında "Türkler" üstünse de, Ömer Seyfeddin –ki asla Osmanlı demez; İttihatçı triumvirinin yeryüzünde, Anadolu coğrafyasında yürüttüğü reel Türkleştirme operasyonunu geçmişe uygular– bu genel tablo içinde, taktik bakımdan "düşman"larımızın güçlü, "biz"im ise zayıf olduğumuz bazı an ve durumlara odaklanır. Daha doğrusu, böyle durumları özenle kurgular: ta Avusturya sınırındaki, küçük ve uzak *palanga*'ların üstün bir orduyla kuşatılması (*Vire, Başını Vermeyen Şehit*); zaptı neredeyse imkânsız bir hisar (*Kütük*); gücüne mağrur Şah İsmail'in huzurunda onurlu bir elçi (*Pembe İncili Kaftan*); dev gibi bir zırhlı şövalyeye karşı çelimsiz, zırhsız bir sipahi (*Teke Tek*). Ne ki, bütün bu David-Goliath, Dâvud-Câlud durumlarından, "Türk" Dâvudlar (Arslan Bey, Barhan Bey, Muhsin Çelebi, Kasım Voyvoda), kaba kuvvetleri değil zekâ ve çeviklikleri, bir de sarsılmaz özgüvenleri sayesinde sıyrılır.

Bu, Mehmed Âkif'in "Garbın âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar / Benim da iman dolu göğsüm gibi serhaddim var" mısralarının Ömer Seyfeddin'deki karşılığıdır. Âkif Türk milliyetçiliğinin kıyısına gelmiş ılımlı bir

---

1 Bkz. bu ciltte, 64-66, 88-90.

İslam reformatörüdür – Zürcher'in deyişiyle bir "İslam yurtseveri." Ömer Seyfeddin ise, dinle oportünist bir ilişki içindeki modernist bir Türk milliyetçisi. Birleştikleri nokta, "Yükselme Devri" gibi şimdi de Câludları altetme imanının, inşa halindeki "Türk milleti"ne (Âkif'te, "kahraman ırkım"a) aktarılmasıdır. Ömer Seyfeddin'in farkı, buna bir de, Ömer Lütfi Barkan'ın 1930'ların ikinci yarısında itibarını iade edeceği Osmanlı "altın çağı" paradigmasını eklemesinde yatar.

KİMİNE İHANET, KİMİNE DEVRİM YAPMA HAKKI

Yazılış: 28-29 Eylül 2008
Yayınlanış: Cumartesi, 4 Ekim 2008
Taraf, *Okuma Notları 94*

Ömer Seyfeddin'in *Eski Kahramanlar* dizisi, 1910'ların köşeye sıkışmış Türklerini bir psikolojik telafi mekanizması olarak şanlı Osmanlı geçmişine çağırır. Bu, milliyetçiliğin büyüklük yanılsaması (*illusions of grandeur*), üstünlük taslamasıdır. Ancak bu böbürlenme bir ihanete uğramışlık duygusuyla da elele gider. "Biz onlara adil davrandık, onlar ise nankörlük ettiler, bizi sırtımızdan hançerlediler." Diyakronik açıdan bu söylem, Ömer Seyfeddin'den başlayıp Barkan'dan geçerek Cemil Çiçek'e uzanır. Senkronik açıdan, Ömer Seyfeddin'in "anıtsal zaman"da geçen hikâyelerini "sosyal zaman"dakilerle birleştirir. Zira "sosyal zaman"daki korku ve nefret hikâyelerinin işlevi bize "ihanet" yüzünden nelere maruz kaldığımızı hatırlatmak; büyüklük yanılsamalarımızı sürekli aşağılandığımız, haksızlığa uğradığımız kompleksiyle (*delusions of persecution*) tamamlamak; böylece milli hissiyatımızın bütün bileşenlerini bir araya getirmek, haleti ruhiyemizi yakıcı, patlayıcı, öldürücü bir kıvama kavuşturmaktır.

Not 1: Bu süreç, popüler kültürümüzde "hain" sözcüğünün rastgele ve uluorta kullanılmasını, en ağır hakarete dönüşmesini de bir nebze açıklar. Bir durup etrafımıza bakalım; haftada ortalama kaç mümtaz şahsiyetin hangi bağlamlarda "ihanet"ten dem vurduğunu saymaya çalışalım. Görürüz ki kelimelerin anlamını yitirdiği tam bir canhıraşlık söz konusudur. Bu çığrından çıkmışlık hali, ilginçtir, sporda özellikle belirginleşir – günümüzde sporun da canına okuduğumuz, hem politikanın hem savaşın ikamesi, *proxy*'si, *surrogate*'i haline getirdiğimiz için. Bir yüzücü madalya kazanamaz, üstelik kapanış gecesinde bir Yunanlı kadın yüzücüyle dans ederken resmi çekilir; "kansız" ve "hain" olur. Transfere çok para döken bir takım yurtdışında yenilir; oyuncuları ve/ya teknik direktörü gene "ha-

in" olur. Bir kaleci durup dururken faul yapar, üstelik hakeme itiraz eder ve kendini oyundan attırır – akılsızlıkla kalmaz; gider "hain" olur. İmparatorluğun dağılma süreciyle başlayan bu "ihanet" söylemi sona erdiğinde, herhalde toplum olarak biraz olgunlaşmış, biraz daha alçak sesimizle ve küçük harflerle konuşabilir hale gelmiş olacağız. İnşallah.

Esas konuya dönecek olursak, Ömer Seyfeddin'in Balkan hikâyelerinde hep "onlar"ın "biz"e yaptıkları anlatılır, "biz"im "onlar"a neler yapmış olabileceğimizden asla söz edilmez. Tarih müfredatımız ve ders kitaplarımızda, her şeyden önce Osmanlı İmparatorluğu *doğal* kabul edilir; Bulgar, Sırp ve Yunan topraklarında ne aradığı(mız) hiç sorulmaz, sorgulanmaz, sorunsallaştırılmaz. Fetih adeta bize özgü bir haktır ve her nasılsa, diğer halklara hiç zarar vermeden başarılmıştır. Tarih Atlaslarına bakın: çeşitli saltanat dönemleri boyunca Osmanlı yayılması hep sıcak renklerle gösterilir; kırmızının koyusundan başlayıp, giderek açılan tonlarından geçerek pembeye sıçrar; oradan gene turuncu ve sarının koyudan açığa çeşitli tonlarına ulaşır. Ötesi ise bembeyazdır, yani önemsizlik, ayrıntısızlık, yeknesaklık, giderek hiçlik, insansızlık hissi uyandırır. Böylece bu görsel dil, ikonik bir "biz"i sevdirmekle kalmaz; boş bir alanın davet ediciliğine doğru genişlemiş olduğumuz mesajını verir. Milli Eğitim sayesinde bunlar küçüklüğümüzden itibaren bilinç altımıza yerleşir. Profesyonel tarihçiliğimiz de çok farklı sayılmaz. Örneğin Balkanların feodal anarşisi içinde Osmanlıların "dinamik, birleştirici bir güç" olarak belirdiğinden söz edilir. Bu, "yükselme devri"ndeki Osmanlı'ya dinamik-rasyonel bir erkeklik, Balkanlara ise pasif, irrasyonel, bekleyici-alıcı bir kadınsılık izafe edilmesi anlamına gelir.

İmparatorluk *doğal* olduğuna göre, birtakım kendini bilmezlerin ayrılma çabalarına karşı kendini savunması da aynı derecede *doğaldır*, kaçınılmazdır. Ömer Seyfeddin'in *Topuz*'undaki "Türk" elçisi, Eflâk prensinin beynini dağıttıktan sonra kılıcını sıyırıp "İşte gördünüz, istiklal hevesine kapılan asilerin sonu budur !" diye bağırır. Bu veciz ifade, Türk milliyetçiliğinin bütün 20. yüzyıl çizgisine damgasını vurur. Ders kitaplarımızda, "onlar"ın devrim ve bağımsızlık mücadeleleri sadece birer isyan, birer eşkiyalık "vaka"sı, genellikle bir kanun ve nizam meselesi gibi anlatılır. Burada iki

ayrı söylem devreye girer. Jön Türk ve Cumhuriyet devrimleri söz konusu olduğunda, sosyo-ekonomik ve politik bir anlatım tarzı çerçevesinde, biz Türklerin çürümüş Osmanlı düzenine karşı devrim yapmamızın haklılığı vurgulanır. Ama Yunan, Sırp ve diğer Balkan mücadeleleri söz konusu olduğunda, *ancien régime* gider, etnisite gelir; "onların" davası devrim değil, sırf Türklere ve Türklüğe "ihanet" olarak damgalanır.

DOSTOYEVSKİ VE ÖMER SEYFEDDİN

Yazılış: 30 Eylül 2008
Yayınlanış: Perşembe, 9 Ekim 2008
Taraf, *Okuma Notları 95*

Demiştim ki: Ömer Seyfeddin'in Balkan öykülerinde bizim ötekilere yaptıklarımız atlanıp, hep bize yapılanlar vurgulanır. Bulgaristan'daki 1876 Nisan kalkışmasını alalım. Bulgar milliyetçileri Müslüman komşularına da saldırdı ve zulmetti. Ardından bastırma harekatı geldi. 1915 öncesindeki Ermeni tenkilleri gibi bu da, ne Ömer Seyfeddin'de, ne ders kitaplarımızda zikredilir. Osmanlı başıbozukları katliam üzerine katliam düzenledi. Kan dökümü Batak dağ köyünde doruğuna vardı. Toplam 12,000 kadar Bulgar kıyıma uğradı. Avrupa'da kıyamet koptu. Ölü sayısı açık artırmaya uğradı. Bulgar milliyetçiliği rakamı yüz binlere çıkardı (bu da Ermeni milliyetçiliğin 1915 soykırımında can verenleri 600,000 dolaylarından 1.5 milyona tırmandırmasını, böylece Halaçoğlu tipi devlet avukatlığının açık eksiltmeciliğine davetiye çıkarmasını andırır).

Bunu çürütmek kolay – ve ucuz. Şükrü Elekdağ'ların Justin McCarthy gibi "favori"leri, bu tür (à la *Turkish Forum*) "Türk dostluğu"nda kendilerine güvenli bir niş bulduklarını sanıp, bütün kariyerlerini bu kolaylığa adadı. Ne ki, Bulgarlar bağlamında 12,000 (ve Ermeniler bağlamında 600,000, hatta Kâmuran Gürün neslinden Dışişleri *eminence grise*'lerinin kabullendiği 250,000 ila 400,000) de yeterince korkunç. Ayrıca burada büyük bir seçicilik de sözkonusu. Tipik olarak Ömer Seyfeddin'de, bu şiddet sarmalının olmayan basamaklarını da kolayca tahmin edebiliriz, olan basamaklarını da. Batak'tan sonra 1877-78 Savaşı ('93 Harbi) patlak verdi. Rus ordularıyla birlikte ilerleyen Bulgar çeteleri, yerel ölçekte etnik temizlik uyguladı. Benzer olaylar, Osmanlı ordularının Balkan Harbindeki bozgunlarından sonra da yaşandı.

Ömer Seyfeddin "vatani hikâye" üst başlığını koyduğu *Beyaz Lâle*'de, bu süreçte sadece Balkan Müslümanlarının başına gelenleri anlatır.

Abartır da. 1912'de Bulgar ordusu Serez'e girer. Binbaşı Radko'nun talimatıyla Türkler tam bir vahşete maruz bırakılır. İlginç olan şu ki, bu tasvir sadece 1912'nin gerçek Serez katliamını değil, aynı zamanda edebiyatta var olan ünlü bir modeli izler. Dostoyevski'nin *Karamazov Kardeşler*'i 1880'de yayınlandı. Dördüncü bölümde İvan, Alyoşa'nın Hıristiyan inancını sarsmak (veya tersine, onun tarafından sağaltılmak) istercesine, insan ruhunun kötülüğünü örneklemeye koyulur. Moskova'da karşılaştığı bir Bulgardan "Türk ve Çerkezlerin" Bulgaristan'da yaptıklarını dinlemiştir: "Köyleri yakıyor; kadın ve çocukları katlediyor, ırzlarına geçiyor[lar]... Bu Türkler çocuklara işkence yapmaktan da zevk alıyor; doğmamış çocukları analarının rahminden kesip çıkartıyor, bebekleri annelerinin gözü önünde havaya fırlatıp düşerken süngüleriyle şişliyorlar." İvan'ın aktardığı bir başka sahnede, "istilacı Türkler" kucağında yavrusuyla korkudan titreyen bir annenin etrafında daire olur. Önce türlü şaklabanlıklarla bebeği güldürmeyi başarırlar. Derken biri piştovunu çeker, bebeğe doğru uzatır; çocuk minik elleriyle bu oyuncağı yakalamaya çabalarken, tetiği çeker ve yavrucağın beynini patlatır. – Bu pasaj, ünlü ortaçağ-yeniçağ kültür tarihçisi Jeffrey Russell'ın dört ciltlik "Şeytan" incelemesinin ilk cildi olan *The Devil: The Face of Evil*'in giriş sayfalarında da aktarılır.

Beyaz Lâle'nin ortalarındaki, neredeyse okunamayacak derecede tiksindirici üç-dört sayfalık fırın sahnesi, sanki Ömer Seyfeddin'in Dostoyevski'ye cevabıdır. Roller tamamen tersyüz edilmiştir: Zalim Radko bir Bulgar, İvan Karamazov'dan dinlediğimiz işkencelere uğrayan ise Serez'in Türk-Müslüman halkıdır. Radko'nun komitacı reislerine verdiği talimat bir karikatürü andırır: "Şehrin en büyük fırını hazırlanacak, âli mahkeme için lüzumu olan sandalyeler, büyük masa, kırmızı örtü, İncil, ip, zeytinyağı, kerpeten, ustura, şiş vesaire gibi şeyler oraya götürülecek, vakit geçirmeden işe girişilecekti." Üstelik bunlar bir değil birkaç kere söylenir. Zira ününün doruğundaki Ömer Seyfeddin, belirginleşen bir aşırı-üretim zorlamasıyla, tefrikalaşmanın savrukluğuyla maluldür. Nitekim *Primo*'nun formel disiplininden, *Beyaz Lâle*'de eser kalmamıştır. Nasıl kalsın ki? 1914 yaz ve sonbaharında *Donanma* mecmuasında tam dokuz taksitte yayınlanmıştır *Beyaz Lâle* – ve yer yer, Ömer Seyfeddin'in ipin ucunu kaçırdığı, pa-

tinaj yaptığı, daha önce anlattıklarını birkaç defa ve kısmen tutarsız, çelişkili biçimde tekrarladığı izlenimini uyandırır. Radko'nun yukarıdaki şematize emirleri (Hülya Argunşah'ın hazırladığı Dergâh Yayınları edisyonunda, s. 301'de) vermesinden sonra, araya gene Radko'nun dört sayfalık bir konuşması girer. Bittiğinde Radko, s. 306'da aynı talimatın yeni versiyonunu yazdırır.

MİLLİYETÇİLİK VE SADO-MAZOHİZM

Yazılış: 1-3 Ekim 2008
Yayınlanış: Cumartesi, 11 Ekim 2008
Taraf, *Okuma Notları 96*

Katliam yapmak, hemcinsini boğazlamak, işkence etmek kolay iş değil. İdeolojik motivasyonu şimdilik bir kenara koyalım. Salt *bireysel* düzeyde, özel bir insan tipini gerektirir.

Not 1: Geleneksel tarım toplumlarında, devletin şiddet tekeli sınırlı ve geçirgendir. Ancak modern devletle kesinleşir, mutlaklaşır, boşluksuz bir hal alır. 16. yüzyılın "askeri devrim"inden itibaren devlet, orta ve uzun vadede kendine rakip tanımaz. Charles Tilly'nin ifadesiyle, pre-kapitalist toplumdaki "özel şiddet unsurları"nı –korsanları, eşkiyayı; *hajduk, zeybek* ve *martolos*'ları; Kazak, Pomak ve Uskok'ları; aşiretleri, Eisenstein'ın *Oktiyabr*'ındaki "Vahşi Tümen" benzerlerini– kâh koopte etmeye, kâh ezip yutmaya girişir. Modern devletin zaafa uğradığı koşullarda, bu tür odaklar taşrada yeniden özerklik kazanabilir. Devlet toparlandığında, asimilasyon-eliminasyon süreci tekrar devreye girer.

Ahmed Arif'in sevdiği bir fıkra vardı. '93 Harbi çıktığında, Lazlar toplanıp Abdülhamid'e telgraf çekmişler: Padişahım, bize 40,000 tüfek ver; biz varıp Moskofun haddini bildiririz. Sultan düşünmüş; vaziyet zaten kötü, ne kaybederiz? "Verin Lâz kullarıma 40,000 tüfek" buyurmuş. Lâzlar düzülmüş Trabzon'dan yola; Zigana geçidine varmış ve birden, zınk diye durmuşlar. Geçidin sağ başında, kayaların üzerinde bir Kürt şaki, uzaklara bakıyor. (Ahmed ağabey bu noktada elini gözlerine siper eder ve tekrarlardı: "Aşağıdaki Lazlara hiç bakmıyor, uzaklara bakıyor.") Sola dönmüşler; orada da ikinci bir Kürt şaki, aşağıdaki Lazlara değil, sadece uzaklara bakıyor.... Dönmüşler Trabzon'a; İstanbul'a bir tel daha çekmişler: "Sultanım, Zigana geçidini iki Kürt eşkiya tutmuş. Sen hele bir bölük jandarma gönder, geçidi açsınlar, sonra biz gene varır Moskofu tarumar ederiz."

İmparatorluk mozaiğinin yerel-etnik rekabetlerinden türeyen bu espri, Tanzimat'tan bu yana ne gibi "özel şiddet unsurları"nın modern devlet tarafından massedildiğine işaret ediyor. 19. yüzyılda bu süreç, Arnavutlarla başladı (o sırada "en savaşçı," "doğuştan asker" vb. nitelemeleri, Türkler değil Arnavut dağlıları için kullanılıyordu). Hamidiye Alaylarıyla devam etti. Kendileri Çarlık yayılmacılığı tarafından topraklarından sökülüp atılmış, dolayısıyla Hıristiyan-Rus-Ermeni kokan her şeye kin besleyen bazı Kafkas aşiretlerinin 1915 soykırımında kullanılmasıyla yeni bir boyuta ulaştı. Mütarekede düzenli ordu kısmen dağıtılınca dalga geri çekildi ve Kuvayı Milliye'nin kooptasyonuyla tekrar yükseldi. Topal Osman, yerel Laz milisleriyle Ankara'ya gelip Mustafa Kemal'in özel koruma müfrezesi oldu. Çerkez Ethem'i de emekçi halkın temsilcisi niyetine idealize etmeyelim artık. Çerkez Ethem ve Topal Osman aynı zorbalık fasilesindendir. Modern devlete entegrasyonun icap ettirdiği sınırları aşınca ezildiler. Bugün korucular (ve olası akibetleri) aynı sürecin görece geç ve küçük bir aşamasını simgeliyor. – Her şeyi bize özgü sanmayı da bırakalım. Biraz olsun komparatif tarih öğrenelim. Benzer şeyler Batı ve Orta Avrupa'da, 1560'lar ile 1800 civarı arasında gerçekleşti.

Neresinden bakarsak bakalım, modernite gelişip derinleştikçe toplumsal hayattaki günlük şiddet dozajı nispeten düşüyor. Bazı şiddet türleri "aşırı" olarak tanımlanıyor ve olağan yaşamın dışına itiliyor. Tabii kavgalar çıkıyor, cinayetler işleniyor. Ama en azından, normal insanlar ile şiddetin en korkunç türleri arasına artan bir mesafe giriyor. Nâzım'ın Çolak İsmail'i "Ermeniler kesilirken / kana battı göbeğine kadar" diye betimlemesi, ya da benim Robert '64'lü sınıf arkadaşlarımdan birinin dedesinin, Nâzım'ı doğrularcasına, bütün bir gün boyunca önüne getirilen Ermenileri nasıl yalağa dayamış ve boğazlarını kesmiş olduğunu torunlarına anlatması (bkz. *Okuma Notları*, 12 Ocak 2008),[1] yukarıda sözü edilen geçiş sürecine plase edilebilir. Çoğunluğun ve hele kentsel çoğunluğun, zamanla, kesici-delici silahlarla, yatagan ve saldırmalarla, "soğuk çelik"le pek bir ilişkisi kalmıyor. "Bir tavuk kesemez" diye tarif edilen duruma geliyor. Bıra-

1 Şimdi bkz. *Weimar Türkiyesi*, (Kitap Yayınevi, 2008), 57-59.

kalım tavuk kesmeyi; çoğu insan kan göremiyor. Ezilmiş, parçalanmış hayvanlara dahi bakamıyor; insanlara gelince... kültürümüz *gerçek* dehşet sahnelerine, fotoğraflarına, hatta sözlü anlatımlarına basında, televizyonlarda yer vermemeyi gerektiriyor.

Hal böyleyken, Ömer Seyfeddin'in *Beyaz Lâle*'deki, şahsen benim zor *okuyabildiğim*, İngilizceye çevirmemin içim bulana bulana üç dört gün sürdüğü fırın sahnesini nasıl *yazabildiği*, enikonu bir muamma. Sadece Radko'nun değil, aynı zamanda Ömer Seyfeddin'in sado-mazohist eğilimleri konusunda ciddi soru işaretleri uyandırıyor (bkz. *Virgül*, Şubat 2006).

ŞEHVETİN ŞİDDETİ, ŞİDDETİN ŞEHVETİ

Yazılış: 3-6-15 Ekim 2008
Yayınlanış: Perşembe, 16 Ekim 2008
Taraf, *Okuma Notları 97*

İrvin Cemil Schick'in "Matbu Sado-Mazo Pornoda Ortadoğu ve Türkiye: 'Türklerin Seks Köleleri'" diye, güzel bir incelemesi var, *Virgül*'ün Şubat 2006 tarihli 92. sayısında. Hemen ardından, Mustafa Arslantunalı'nın "Balkanlarda Sadizm" başlıklı kısa notu geliyor, Ömer Seyfeddin'in *Beyaz Lâle*'sine ilişkin. Arslantunalı, asıl sado-mazohist literatür ile "milliyetçi propagandaya daha yatkın olan metinler" arasında bir ayrım yapmış; ikincilerde, diyor, cinsel şiddet son tahlilde araçsaldır: "düşmanın ne kadar kötü olduğunu" ve "bu kötülük karşısında... ne ölçüde misilleme yapma hakkımız olduğunu" bize göstermeye yarar.

Doğru olmasına doğru – ama Ömer Seyfeddin söz konusu olduğunda, bu ayırım ne kadar geçerli? Yer yer öyle motifler var ki bu militan İttihatçıda, insanı kuşkuya düşürüyor, milliyetçiliğin mi pornoyu araçsallaştırdığı, yoksa çok derin ve güçlü cinsel takıntıların mı, ideo-politik düzlemde vahşi bir milliyetçilik biçiminde ifade bulduğu konusunda. Yumurta mı tavuktan, tavuk mu yumurtadan çıkar? Psikolog değilim; çözemem bundan ötesini. Ama ısırmayı *Busenin Şekl-i İptidaîsi* diye anlatması; *Beşeriyet ve Köpek*'te, başka şeyler meyanında hayvanlarla seksin de (*bestialism*) kıyısında dolaşması; *Primo 2*'de, hikâyenin genç kahramanının aşikâr tabanca fetişizmi ve bir noktada, bir fallik sembol olarak Mauser silahının namlusunu ağzına alıp emmesi –bu noktaya ayrıca döneceğim– insanda ister istemez, bireysel olan ile toplumsal olanın hangi sırayla, hangi sebep-sonuç ilişkisiyle iç içe geçtiğine ilişkin soru işaretleri uyandırır.

Ve tabii gerek *Bomba*'nın, gerekse *Beyaz Lâle*'nin bazı sahnelerinde Ömer Seyfeddin, sadece ayıplayıcı ve kınayıcı değil, aynı zamanda bir *voyeur*, bir röntgenci tavrıyla yer alır. Örneğin *Bomba*'da, sosyalist Boris'in karısı Magda'yı anlatışına, başından itibaren kendi erotik his ve heveslerini,

hem de dönemin ölçüleri içinde pornografik sayılabilecek bir üslupla yansıtır: "Geniş omuzları, kabarık memeleri esvabının altından taşmak istiyor gibiydi. Alevlerle aydınlanan eteklerinin altındaki kalın bacaklarından sonra ayakları pek küçük ve nazik kalıyordu. Gebelik onu daha da güzelleştirmiş, daha nefis ve mükemmel bir kadın yapmıştı." Bir adım sonra, Boris ile Magda arasındaki ön-sevişme sahnesine, basmakalıplığı içinde bayağı sözcüklerle tanık ediliriz: "Boris diğer eliyle karısının kabarık memesini tuttu. Bütün avucunu dolduran bu yumuşak ve nefis kabarıklığı yavaş yavaş, dalgalandırarak sıktı. İkisinin de gözleri küçülüyor ve titriyorlardı." Hikâyenin sonuna doğru dozajı daha da arttırır; sarhoş Bulgar komitacılarının zorla oynattığı Magda'nın "beyaz ve dolgun" bacaklarının "atılışlarındaki şehveti muharrik hareketler"den dem vurmaya başlar. Böylece, bir yandan kralcı IMRO gerillalarını şeytanlaştırırken, bir yandan da hem kendini, hem bizleri bu kötü, katil heriflerin fantezilerine alet ve dahil eder.

Benzer bir ikili, hatta ikiyüzlü tavır, *Beyaz Lâle*'de de söz konusudur. İnanılmaz katliam ve işkenceleri gerçekleştiren Radko, bu sefer Lâ'lî'ye tecavüz amacıyla Hacı Hasan'ın evine giderken, keza dönemin – İrvin Schick'in anlattığı – pornografik literatüründen apartılmış hayaller kurar: "... bir bahar yatağını andıran ipek sedirde bir çıplak kız, baygın ve yorgun geriniyor, yüzükoyun dönüyor, bacaklarını geriyor, dağınık ve siyah saçlarıyla örtülen beyaz ve sivri memelerinin üzerine abanarak, sarıldığı menekşe rengindeki yumuşak yastığı sıkıyordu." Bunlar acaba "düşman" Radko'yla birlikte Ömer Seyfeddin'in de düşleri olabilir mi? Nitekim ÖS, asıl korkunç tecavüz sahnesinde bile, onca zulüm ve pisliğe, hep aynı *nesneleşmiş* çıplak kadın tasvirlerini, hep aynı *"genel erkek"* gözüyle katmak ve karıştırmaktan kendini alamaz. Örneğin Radko'nun kaba kuvveti karşısında Lâ'lî "sanki bayılmış"tır: "Kar gibi parlak ve lekesiz omuzlarına dağılan saçları dökülüyor, fırlak ve katı memeleri hızlı hızlı kalkıp iniyordu.... Karnı o kadar saf, o kadar masum, o kadar beyaz ve küçüktü ki Radko'nun tapacağı geliyor, dokunmağa korkuyordu. Ve elmastan yoğrularak dondurulmuş sanılacak kadar parlak ve şeffaf duran kalçaları...."

Başa dönelim. Nedir bu? Sadece milliyetçi amaçlarla, masum bir Türk kızına reva görülenler karşısında nefret ve düşmanlık duygularımızı

harekete geçirme çabası mı? Sırf satış uğruna, milliyetçi propagandaya biraz da pornografi karıştırma denemesi mi?

Yoksa, "asri" Türk erkeklerinin, modernitenin yeni çıktıkları kamusal alanında, karşılarında sadece Hıristiyan-Levanten dişiliğin *demi-monde*'unu bulunca büründükleri "gündüz insan, gece hırt" kimliğinin istemsiz kasılmaları, dışa vurumları mı?

IRKÇILIĞIN "YANIK ET" VARYANTI

Yazılış: 15-17 Ekim 2008
Yayınlanış: Cumartesi, 18 Ekim 2008
Taraf, *Okuma Notları 98*

Gelelim, *Beyaz Lâle*'nin ortalarındaki o acayip fırın sahnesine. Okurken dahi insanın içini kaldıran bu bölümü Ömer Seyfeddin'in nasıl olup da yazabildiğine şaştığımı daha önce belirtmiştim (*Taraf*, 11 Ekim 2008).[1] Yazmakla da kalmaz; *Bomba*'da ve gene *Beyaz Lâle*'nin son tecavüz sahnesinde yer yer hissettirdiği *voyeur* tavrını burada bile sergiler. Binbaşı Radko, "Türk mahallelerinden çabucak yetmiş seksen kadar kadın istintak [sorgulama] için toplanacak ve ilk yanan fırına getirilecek" emrini vermiştir. Bir amacı, bu kadınlardan kentin güzel kızlarını öğrenmektir – zira Radko, şiddet boşalımını illa en-en-en güzel Türk-Müslüman kızının ırzına geçerek taçlandırmak amacındadır (nitekim hikâyenin sonunda bu, Lâ'lî'nin ölü bedenine tecavüze dönüşecektir). Ama aynı zamanda, Radko'nun başlı başına zulümden, özellikle de insanları diri diri yakmaktan zevk alması söz konusudur.

Nitekim nihai emirlerin verilmesinin üzerinden bir sayfa geçmiş geçmemiştir ki, Radko'ya "Dimço Kaptan'ın yaktırdığı fırına elli tane kadın getirildi" haberi gelir. İşkenceye başlamak için sabırsızlanarak, dört nala koşturur atını. Önce, yaşlıları ayırıp kapının arkasına yığarak, sadece "on sekiz yaşında kızlar, kundaktaki çocuklarına meme veren genç ve taze analar"dan ibaret bir gruba odaklanırlar. Radko "hamama girecekmiş gibi... ağanızın koynuna girecekmiş gibi..." çırılçıplak soyunmalarını emreder. Komitacılar şok geçiren kadınları dipçiklerken Radko öfkelenir; kucağında kundaklı bebeğini taşıyan 20-25 yaşlarında bir kadını önüne getirtir. Çocuğu öfkeyle anasından koparır ve "Allahtan kork" diye yalvaran anneye karşı "Allah benden korksun" diye bağırarak alevlere atar.

---

1 Bkz. bu ciltte 106-108.

Buraya kadarı, bir bakıma Ömer Seyfeddin'in Dostoyevski'ye cevabı, ya da Türklerin çocuklara zulmü konusunda İvan Karamazov'un anlattıklarını tersyüz etme – daha genel olarak, Avrupa-merkezciliğin Doğuya ve Doğunun bir parçası olarak Osmanlılara/Türklere ilişkin kalıpyargılarını zıddına dönüştürme; Oryantalizmin karşısına, bir çeşit "tersten Oryantalizm" (*reversed* ya da *inverted Orientalism*) olarak Oksidantalizmi dikme (ve tabii bu arada, Türk milliyetçiliğinin kendi kalıp yargılarını pekiştirme) – çabası olarak düşünülebilir. Ama asıl vahşet ve dehşet bundan sonra başlar. Çıldıran anne, Radko'nun boğazına sarılır. Radko bu "nahif kadını" üç komitacıya soydurtur, ellerini arkaya bağlatır. Masanın üzerinden bir ustura alır. Derken araya, Ömer Seyfeddin'in uzun bir açıklaması girer:

"Kebap yapılacak kestaneleri nasıl çatlamasın diye yararlarsa o da fırında yakacağı adamın vücudunu öyle yarardı. Yarılmamış bir adam çabuk yanmazdı. Halbuki yarılırsa tatlı bir cızırtı çıkararak, çabucak tutuşur, mavi ve sincabi bir buhar bırakarak kül oluverirdi. Bu mavi ve sincabi buhar... Radko onun manzarasından ziyade kokusunu severdi. Ve bu koku yakılan adamın milliyetine göre değişiyordu. Radko çok dikkat ve tecrübe etmişti. Hatta şimdi yakılan bir adamın uzaktan kokusunu duysa hangi milletten olduğunu yanılmadan söyleyebilirdi. Bulgar köylüleri kavrulmuş sarmısak, Sırplar yanmış patates, Rumlar kızartılmış balık ve şarap kokusu çıkarırlardı. Henüz bir Alman, bir İngiliz, bir Fransız yakamamıştı. Onların kokusunu bilmiyordu. Fakat Türkler... Balkan'ın bu en kuvvetli ve kanlı adamları keskin bir süt, bir tereyağı kokusu neşrederlerdi."

Burada biraz durmak ihtiyacındayım. Koleksiyonculuk ve tasnifçilik, 17. ve 18. yüzyıllarda güçlenen bir eğilimdir. Bilimsel devrimden başlayarak ve büyük coğrafi keşif-fetih seyahatlarıyla birlikte, Avrupalılar her şeyi toplamaya, dünyanın dört bir köşesinden "örnek"ler (*specimens*) bulup getirmeye, cins ve türleri teşhis ederek Latince adlarını vermeye başlar: kelebekleri, taşları, deniz kabuklarını, *formaldehyde*'a yatırılmış ceninleri, öldürülüp yüzülmüş ve sonra doldurulmuş kuş ve hayvanları... Henüz Darwin'in değil, Linnaeus'un çağıdır bu – ama her bilimde, gözlem biriktirme aşaması teori kurma aşamasından önce gelir ve Linnaeuslar er ya da geç Darwin'lerin yolunu açar. Gelgelelim, gene çoğu zaman olduğu gibi bu cid-

dî bilimsel gelişmeye bir de sahte-bilim (*pseudo-science*) eşlik eder. Bazıları millet ve "ırk"ları da doğadaki cins (*genus*) ve türlerin (*species*) karşılığı gibi düşünmeye; dolayısıyla kelebek koleksiyonu yaparcasına, insan toplulukla-rını da büyük kutuların küçük bölmelerine "iğnelemeye" koyulur. Bu da Sosyal Darwinizmin haberini verir.

Ömer Seyfeddin de çok düşkündür, bu özcü (*essentialist*), ırkçı sah-te-bilime. Ama milletleri yanarken çıkardığı kokulara göre tasnif etmeyi da-hi düşünebildiğine göre, bu açıdan çağdaşlarını çok aşmış sayılır.

KEDERLE KARIŞIK (1)

Yazılış: 18-19 Ekim 2008
Yayınlanış: Perşembe, 23 Ekim 2008
Taraf, *Okuma Notları 99*

Not 1: Pazar sabah, 6'da kalkıp açtım bilgisayarımı. Önümüzdeki haftanın *Taraf* yazılarına hemen girişmem lazım. Yoksa biliyorum, Pazartesi-Çarşamba hiç vaktim olmayacak. Ama ne yazacağım? Gene mi Ömer Seyfeddin? Etrafımda bunca kıyamet koparken?

Not 2: Absürd bir durum. Bölük pörçük çağrışımlar üşüşüyor kafama. Auden, gene Auden. Bu sefer *Musée des Beaux Arts*'dan [Güzel Sanatlar Müzesi]. Breughel'in *Ikarus'un Düşüşü* tablosunun önünde durup düşünüyor şair: *About suffering they were never wrong, / The Old Masters*... Eski Ustalar insan acıları konusunda asla yanılmadılar. Çok iyi anlamışlardı, hayatın aleladeliğiyle iç içeliğini. Kimi yemek yiyor, penceresini açıyor, ya da yorgun argın yürüyor. Kimi ise o anda can veriyor. İşte şu resimde, gökten bir çocuk düşüyor, yeşil sulara gömülen bacaklarına güneş vuruyor – ve yanı başından geçen gemi [*the expensive delicate ship*], inanılmaz bir olaya tanık olduğu halde, gidecek bir yerleri olduğundan yoluna devam ediyor.

Not 3: Hemingway de *Banal Story*'de [Sıradan Öykü?], bir yandan o yılların yavan, basmakalıp akıldaneliğiyle ünlü *The Forum* dergisini okuyor; diğer yandan aynı 27-29 Ocak 1925 günleri yeryüzünün orasında burasında olup bitenleri hatırlatıyor: Paris'teki Avrupa tüy siklet boks şampiyonluğunda, Edouard Mascart Danny Frush'u 2. raundda nakavt etmiş. Mezopotamya'ya kar yağmış. Avustralya'da İngiliz kriketçileri maça hazırlanıyormuş. Yucatan ormanlarından balta sesleri geliyormuş. Bu günlük gazete haberleri *The Forum*'un terbiyevi budalalıklarıyla birbirine karışıyor: Bilim en derin inançlarımızı altüst edecek miymiş? Eğitim güçlü insanlar mı yetiştirmeliymiş, kültürlü insanlar mı? Çocuklarımız kendilerine güneşte bir yer bulabilecek miymiş [paylaşım sofrasına geç gelen

Alman ve Japon emperyalizmlerine bir atıf]? Savaşla mı, yoksa barışçı yöntemlerle mi? Bir zamanlar basının, ev ve aile bilgisi sayfalarında yer verdiği, Güzin Abla tipi sorular. Ve bu arada Endülüs'te, Triana'daki evinin karanlık bir odasında sırtüstü yatan büyük boğa güreşçisi Manuel Garcia Maera, akciğerlerinin iltihabında boğularak zatürreeden ölüyor.

Not 4: Sartre da *Les chemins de la liberté*'nin [*Hürriyet Yolları*] ikinci cildi olan *Le Sursis*'te [*The Reprieve*; *Yaşanmayan Zaman*; ben "Tehir" veya "Tecil" diye çevirmeyi tercih ederdim] 1938 sonbaharında Avrupa'nın çeşitli köşelerindeki insanların günlük yaşamları arasında gezinir. Her birinin hayatından birkaç cümlelik alıntıları, karmaşık iplikler halinde birbirine sarar. Ve dünya nefesini tutmuş beklerken, Münih'te Chamberlain ve Daladier Hitler'e boyun eğer. 30 Eylül'de imzalanan anlaşmayla, Almanya'nın Südetler bölgesini işgal etmesi kabul edilir. Bu, Wehrmacht'ın aşmakta zorlanabileceği biricik savunma hattıyla birlikte, iyi eğitilmiş Çekoslovak ordusunun da Nazilere teslim edilmesi demek. Böylece, Chamberlain'in sandığı gibi "günümüzde barış" garanti edilmiş olmaz; tam tersine, İkinci Dünya Savaşı kaçınılmaz hale gelir. – Militarizme boyun eğmeyi alışkanlık haline getirmiş "paşalarının başbakanları" bunları biraz çalışıp öğrenseler, korkunun ecele faydası olmadığı gibi yatıştırmacılığın da sonu olmadığını kavramalarına yardımcı olabilir.

Not 5: Charles Simic, Philip Roth'un son romanı *Indignation*'ı yazmış, *The New York Review of Books*'ta [9 Ekim 2008]. En başında bir Çehov alıntısı var [kendi çevirim]: "Her mutlu, kendinden hoşnut kişinin kapısının arkasında, elinde çekiç başka biri durup, ona sürekli mutsuz insanların da varlığını hatırlatıyor olmalı – ve kendisi ne kadar mutlu olursa olsun, hayatın er geç ona da yasalarını dayatacağını; onun da başına kötü şeylerin geleceğini: hastalık, yoksulluk, kayıplar; ve nasıl şimdi kendisi başkalarını görmüyor, duymuyorsa, o zaman da kimsenin onun çektiklerini görmeyeceğini, duymayacağını." Aynı *Böğürtlenler* öyküsünde Çehov, "Mutlu kişi, sadece mutsuzlar kendi yüklerini sessizce taşıdıkları için kendini rahat hisseder; o sessizlik olmadan mutluluk mümkün değildir" diye ekliyor. Simic ise kendi denemesine, "İnsanlar gazetenin bi-

rinde, Irak'ta ölen genç erkek ve kadınların fotoğraflarına rastladıklarında acaba ne düşünürler?" diye başlıyor.

Not 6: Kim bu Simic? *Taraf* için Ocak 2008'de bir dizi hazırlamıştım, "Sırp Milliyetçiliğinin Aynasında Türk Milliyetçiliği" başlığı altında. Yer olmadığı için yayınlanamadı.[1] Orada anlatmıştım: Sırp asıllı edebiyatçı. Vietnam ve şimdi Irak savaşlarının muhaliflerinden. Her türlü yayılmacılık ve milliyetçiliğin keskin eleştirmeni. Böylelerini o beğenmediğimiz ABD'de "Onur Şairi" yapıyorlar [*Poet Laureate*]. Oysa tam İlker Başbuğ'un parmak sallayacağı biri.

1 Şimdi bkz. *Weimar Türkiyesi*, (Kitap Yayınevi, 2008), 69-84.

KEDERLE KARIŞIK (2)

Yazılış: 18-19 Ekim 2008
Yayınlanış: Cumartesi, 25 Ekim 2008
Taraf, *Okuma Notları 100*

Not 1: Baskın Oran, 2007 sonlarının sınır ötesi harekât tantanası bağlamında, 16 Temmuz 1930 tarihli *Cumhuriyet*'ten şu alıntıyı yapmıştı: *"Tayyarelerimiz şakiler üzerine çok şiddetli bombardıman ediyorlar. Ağrı Dağı daimi olarak infilak ve ateş içinde inlemektedir. Türk'ün demir kartalları asilerin hesabını temizlemektedir. Eşkıyaya iltihak eden köyler tamamen yakılmaktadır. Zilan harekatında imha edilenlerin sayısı on beş bin kadardır. Zilan Deresi ağzına kadar ceset dolmuştur. Bir hafta içinde Ağrı Dağı tenkil harekatına başlanacaktır. Kumandan Salih Paşa bizzat Ağrı'da tarama harekatına başlayacaktır. Bundan kurtulma imkanı tasavvur edilemez."*

Not 2: Türk milliyetçiliğinin kaynağında geziniyordum. Sanki kör ve sağır bir inatla. Bu arada PKK güpegündüz Aktütün karakolunu basmış. Yirmi küsur yıllık savaşta 17 asker daha ölmüş. Geçenlerde Orhan Miroğlu'nun dikkat çektiği gibi, Türk ordusu güneydoğuda, Irak'taki ABD ordusundan daha fazla kayıp veriyor. Ama bıraksanız, yıpranmış mugalata tekrarlanacak: *hainler, intihar saldırısı, şehit anaları, son defa, ezeceğiz, tepelerindeyiz, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlük, ne mutlu Türküm diyene, kesin darbe, olağanüstü yetki talepleri.* Hep aynı nakarat. Ne ki, bir gazete bunu ilk günden itibaren sorgulamaya cesaret etmiş. Üstelik, saldırının önceden bilindiğini ve hatta saatler boyu adım adım izlendiğini de belgeleriyle ortaya koymuş. Elbette herkes gibi benim de aklıma, ihmalden öte, Reichstag yangını geliyor. Derken, çoğulcu parlamenter rejimlerde, halkın oylarıyla seçilmiş meclise ve hükümete tabi bir görevliden ibaret olması gereken genelkurmay başkanı doğrudan eleştirilerin karşısına dikiliyor; 12 Eylül cuntasını hatırlatan bir mizansen içinde, basını ve tüm sivil toplumu azarlayıp tehdit ediyor. Ahmet İnsel'in dikkat çektiği gibi, bu arada savunma bakanı ortalıkta yok. Zira bizde savunma bakan-

ları meclis adına silahlı kuvvetleri denetlemez; tersine, meclis nezdinde silahlı kuvvetleri temsil eder.

Not 4: *Havada konuşmamanın, görmemenin kahrolası hüznü.* İşte böyle; ben de üzüntümü ve öfkemi, anılar ve alıntılarla boğmaya çalışıyorum: "Nutuklar demokrasi hakkında ne diyebilirse / Sürgündeki Thukydides biliyordu hepsini, / Ayrıca, diktatörlerin neler yaptığını da, / Umursamaz mezarların önünde verdikleri / Yıllanmış zırvalık dolu söylevleri" [*Exiled Thucydides knew / All that a speech can say / About Democracy, / And what dictators do, / The elderly rubbish they talk / To an apathetic grave*].

Not 5: Auden'a benzer bir damarı hem Philip Roth, hem Charles Simic yakalıyor. *Indignation* [= öfke, ama haksızlığa isyan biçiminde bir öfke], üniversitede okurken bir dizi aksilik sonucu gönderildiği Kore'de, yirmisine varmadan ölen Marcus Messner'in öyküsü. "Masum bir çocuğun savaşta ölmesi dünya tarihinde o kadar sık rastlanan bir olay haline geldi ki, bundan bir trajedi diye söz etmek inandırıcı olmuyor artık," diyor Simic: "Güya en soylu davalar uğruna gençleri feda ediyor ve sonra da kedere boğulmuş anne ve babalarının bunu kabullenip yaptıkları fedakârlıktan gurur duymalarını istiyoruz ki, başkaları, yani bizler gece rahat uyuyabilelim." Tekrar altını çizeyim: bu satırların sahibi, Kongre Baş Kütüphanecisinin atamasıyla ABD'nin "Onur Şairi." Orhan Pamuk'un yüzüne bakacak hali kalmayan Türkiye'de ise, halen Bülent Ersoy bundan çok daha azını söylediği için yargılanıyor.

Not 6: Birçok ülke, iyi kötü geçmişiyle hesaplaşmaya çalışıyor. Gerçeği arama komisyonları kuruluyor. Avustralya başbakanı beyazların aborijinlere yaptıkları için özür diledi. Geçmişte Pinochet'nin insanlığa karşı işlediği suçlardan ötürü İngiltere'den sınırdışı edilip İspanya'da yargılanmasını isteyen ünlü yargıç Garzan, şimdi de İspanya İç Savaşı'nda halen "kayıp" sayılan 116,000 kişinin peşine düşüp, altı büyük mezarın açılmasını emretti. Federico Garcia Lorca'nın kalıntılarının da bu mezarlardan birinde olduğu sanılıyor. Hani, Dali'nin gençlik arkadaşı olan; daha sonra Dali'nin ikide bir tebrik telgrafı çektiği Franco'nun faşistlerince katledilen Lorca'nın.

Not 7: İttihatçıların öldürttüğü gazeteciler, boğdurduğu hürriyet, Türkiye'yi soktuğu savaş, feda ettiği yüz binler, tezgâhladığı soykırım, sonra da sipariş ettiği "milli edebiyat"... *Indignation*'ın anavatanı, asıl bu ülke. Ne yapayım, ben de güncelliği ancak böyle, bu kadar yazabiliyorum. Ne demiş Orhan Veli: "Hepiniz ama hepiniz geçim derdinde / Bir ben miyim keyif ehli içinizde?" Onun gibi: Bakmayın, gün olur ben de / bir *tarih* yazarım belki sizlere dair; / üç beş kuruş geçer elime benim de.

Not 8: Off, boşalttım içimi. Şimdi Ömer Seyfeddin'e dönebilirim.

BİZİM ACILARIMIZ VE İNSANLIĞIN ACILARI

Yazılış: 26 Ekim 2008
Yayınlanış: Perşembe, 30 Ekim 2008
Taraf, *Okuma Notları 101*

Nerede kalmıştık? *Beyaz Lâle*'nin fırın sahnesinde. Sanmayın ki Ömer Seyfeddin, Radko'nun yanık et natüralizmini hicvetmektedir. Hayır; bunlar aynı düşünce dünyasının insanları. Ve Ömer Seyfeddin, belki aklımızın almayacağı derecede Radko'ya yakın. Bu yakınlık, önce, kadınları Radko'nun gözüyle görürken şehvet ile şiddeti birbirine karıştıran *voyeur*'lüğüyle kendini belli ediyor. Sonra, korkunç bir vahşeti bizatihi tasavvur edebilmesine; tasavvur etmenin de ötesinde, ballandıra ballandıra anlatabilmesine yansıyor.

Radko'nun, farklı milletlerden insanların yanarken çıkardığı kokulara ilişkin analizi biter; tekrar işkence başlar. Biraz önce bebeği ocağa atılan genç kadın, çırılçıplak soyulmuş, gözleri kapalı inlemektedir. Radko, [kestane gibi] "çatlatacağı bu canlı yemişe" arkadan bakar: "Gür ve dağınık saçlarla örtülü sırt kısmı geniş kalçalarının üzerinde küçük ve nisbetsiz kalıyordu. Tüysüz ve lekesiz bacakları beyaz ve parlaktı. Ocağın alevleri satıhlarına aksediyor, pembe ve uçucu gölgeler titretiyor." Zalim düşmanla birlikte yazarımız da kendinden geçmekte olmasın?

Derken Radko, elindeki usturayı bu "pembe akis"lerin üzerine vurur. İki büyük haç yapar. Kadın "etine giren, sinirlerini koparan, kemiklerine dokunan keskin ve müthiş ustura"nın acısıyla haykırır. Radko kadının karnını da çevirttir; "kanlı usturayı şiş ve süt dolu memelerinin" üzerinden geçirir. Sonra "bu keskin ve kırmızı aleti" kurbanının rahmine sokup hızla yukarı çekince, "yarılan karnından mide ve bağırsaklar, kırmızı ve kalın ip yumakları hâlinde" dışarı fırlar. Bütün bunları yaparken, kadının Allaha yakarışlarına gülerek "Allah benim" diye karşılık veren Radko'nun emriyle, komitacılar mahkûmu kaldırıp fırına fırlatır. Alevlerin sardığı canlı et yığı-

nından, beklendiği gibi (*Okuma Notları*, 18 Ekim '08)[1] "pembe bir buhar, mavi ve sincabi bir duman" yükselir. "O süt ve yağ kokusunu" Radko "sütlü kahve içiyormuş gibi" içine çeker.

Yetmez; bir tecavüz ve cinayet *orgy*'si daha başlar. "Akıllarını, dillerini kaybetmiş, sesleri kesilmiş" haldeki diğer kadınlar direnmeksizin soyunur; Serez'in en güzel kızları hakkında Radko'nun istediği bilgileri verir; sonra da ambarda bekleyen sarhoş komitacıların kucağına atılır. Onlar da "bu meme, karın, bacak, baldır, saç tufanının içinde" şaşırır; olmadık fanteziler icat eder. "Canlı çukur" dedikleri "en müthişi"dir: her biri, yere yatırdığı güzel bir kadının "karnının ta ortasına, göbeğin biraz aşağısına" bir kasatura saplar ve "koyu kırmızı bir kan fışkıran bu küçük deliğin üzerinde" nefsini körletir; "karnında, kanlı bağırsaklarının arasında, hayvanlığının en şeni, en pis, en çirkin ateşlerini" söndürür. Zavallılar bir iki saat içinde inleye inleye, kıvrana kıvrana can verir.

Daha önce de belirttiğim gibi, birincisi, Ömer Seyfeddin'in bu gibi ayrıntılı tasvirlerden kendini bir türlü alamaması, sado-mazohizminin milliyetçiliğiyle iç içe geçmesine ilişkin bütün bir çözümleme alanının kapısını aralar.

İkincisi, okuyucuyu sadece ve sadece "onlar"ın "biz"e çektirdiklerinde yoğunlaştırır. Burada sorun nedir – bizim başımıza gelenlerin abartılması mı? Hayır; o da vardır gerçi, ama esas sorun bu değildir. Gerçeğin çok yönlülüğü, çok boyutluluğu açısından esas sorun başkalarının, "öteki"lerin çektiklerinin hiç kaale alınmamasıdır. Zaten bütün milliyetçi söylemler hep bu seçicilik sakatlığıyla maluldür.

Savaşları alalım: bir, "bizim savaşlarımız" vardır, bir de "onların savaşları." İkisi edebiyatta çok farklı biçimlerde anlatılır. "Bizim savaşlarımız" epik-lirik bir güzellemeye tabi tutulur. Her nasılsa, kimse ölmez, derin insan acıları gündeme gelmez. Her şey bir oyun, bir eğlence havasında sunulur: *Bin atlı akınlarda çocuklar gibi şendik; / Bin atlı o gün dev gibi bir orduyu yendik !* Zafer (ve gelecekte hatırlanmak) uğruna ölmeye, Che Guevara'dan çok önce Yahya Kemal "hoş geldin, sefa geldin" der: *Bir bahçedeyiz şimdi şe-*

1 Bkz. bu ciltte, 112-114.

hidlerle berâber; / Bizler gibi ölmüş o yiğitlerle berâber. / Lâkin kalacak doğduğumuz toprağa bizden, / Şimşek gibi bir hâtıra nal seslerimizden. Buna karşılık çirkin olan, "onların [bize karşı] savaşları"dır. Olanca vahşet burada öne çıkar: *Kafa, göz, gövde, bacak, kol, çene, parmak, el, ayak; / Boşanır sırtlara, vadîlere sağnak sağnak.*

Savaşın gerçek yüzü, her zaman ve her yerde, budur aslında. Evrenselci bir savaş karşıtlığında, öyle de anlatılır (Norman Mailer, Erich Maria Remarque). Ama milliyetçi savaş edebiyatında, bu dehşet yalnız bize yaşatılır. Onun içindir ki, genel insanlık acıları değildir bunlar. Sadece bizim acılarımızdır.

Oysa ancak başkalarının acısını anlatabilen, insanlık acılarını dile getirmiş olur.

SOSYALİST GERÇEKÇİLİK VE NASYONAL GERÇEKÇİLİK

Yazılış: 26 Ekim 2008
Yayınlanış: Cumartesi, 1 Kasım 2008
Taraf, *Okuma Notları 102*

Savaşa ve acılara ilişkin milliyetçi söylemin seçici tek-yanlılığı, bugün de olanca çıplaklığıyla önümüzde. Güneydoğu'daki savaşta, bir "ölü ele geçirilen teröristler" var, bir de "şehitlerimiz."

Bir zamanlar Sosyalist Gerçekçilik diye bir şey vardı. Özellikle Andrey Jdanov, neredeyse reçetesini hazırlamıştı, "Partili edebiyat"ın nasıl olması gerektiğinin. Kilit mesele, tipik olanı yazmak, tipik olmayanı yazmamaktı. Mesela "iyi burjuva" diye bir şey olamazdı. Aynı şekilde, "kötü proleter" diye bir şey de olamazdı. İşçi sınıfı gibi sosyalizm de "esas," yani "tipik" olarak iyiydi. Kusurları ise "atipik"ti ve dolayısıyla yazılmamalıydı. Savaşta bir Alman askeri asla cesur olamaz; buna karşılık bir Sovyet askeri ne korkaklık gösterebilir, ne de esirlere kötü davranabilirdi. Haydi, ikincil karakterlerde böyle aykırılıklar bir nebze tolere edilebilirdi, diyelim. Ama esas kahramanın "olumlu" olması ve "olumlu kahraman"ın da bütünüyle olumlu olması zorunluydu.

SSCB'de Stalin döneminden sonra Sosyalist Gerçekçilik, en aşırı uygulamasına Çin'de, Büyük Proleter Kültür Devrimi (1966-76) sırasında ulaştı. Her iki örnekte, hayatın bütün gri tonları silindi. Yalnızca aklar ve karalar kaldı. Sanat ve edebiyat bezdirici bir sıkıcılığa büründü. Neyse ki böyle bir sıkıcılık kalıcı olamadı.

Reel sosyalizmin pek çok uygulaması gibi Sosyalist Gerçekçilik de gökten zembille inmemişti. Ondan önce (adı böyle konmamış olmakla birlikte) pekâlâ bir Nasyonal Gerçekçilik mevcuttu. Milliyetçiliğin kendi seçiciliği, kendi yazılacak "tipik" ve yazılmayacak "atipik"leri söz konusuydu. Örneğin milliyetçi ideolojinin hegemonyası, "onların" haklılık payları ve/ya mazlumluğundan, "bizim" ise haksızlık paylarımız ve/ya zalimliğimizden

bahsetmeyi; daha genel olarak "öteki"lerin iyi, "bizimkiler"in kötü görülmesi ve gösterilmesini, fiilen imkânsız kılıyordu.

Bunun, Türk ve Yunan milliyetçiliklerine ilişkin en düşündürücü bazı örnekleri, Herkül (İraklis) Millas'ın çalışmalarında bulunabilir. Yakup Kadri ve Halide Edip'in anıları ile romanlarını karşılaştıran Herkül Millas, romanlarında Rumları (ve diğer gayrimüslimleri) milliyetçiliğin kalıp yargıları içinden (faraza hırsız, yalancı, dolandırıcı, ikiyüzlü olarak) anlatan bu iki yazarın, anılarında ise şahsen tanıdıkları Rumları (ve diğer gayrimüslimleri) doğru dürüst yansıttıklarını – ancak hemen her seferinde, "hiç de gerçek bir Ruma benzemiyordu" türü ifadeler eklediklerini gösterir (*Türk Romanı ve 'Öteki': Ulusal Kimlikte Yunan İmajı*). Tabii aslında, gerçek olan romanlarındaki değil anılarındaki Rumlardır; ama milliyetçilik, bu gerçekliğin "atipik" sayılmasını ve *stereotype*'ların "tipik"liğine feda edilmesini gerektirir.

Bu tek-yanlı seçicilik ve türettiği ikiyüzlülükler, Orta ve Güneydoğu Avrupa'nın diğer "gecikmiş" milliyetçilikleri gibi Türk milliyetçiliğinin de içine, ruhuna sinmiştir. Bu gibi konularda, ben herkesin öncelikle kendi milliyetçiliğini eleştirmesinden yanayım. Faraza Halaçoğlu'ların Ermeni milliyetçiliğini eleştirmesi, *sorunu çözmek açısından* hiçbir işe yaramaz (gizli amaç sorunu büsbütün kutuplaştırıp tırmandırmaksa, o başka tabii); tamamen eşit bir bilim evrenselciliği kuruluncaya kadar, ancak Ermenilerin Ermeni milliyetçiliğini, Yunanlıların Yunan milliyetçiliğini, Türklerin Türk milliyetçiliğini (ve Kürtlerin Kürt milliyetçiliğini) eleştirmesiyle, hem karşılıklı güvene, hem yeni bir ahlâka doğru yol alınabilir.

İmdi, bu bağlamda Türk milliyetçiliği açısından çok basit bir örnek verecek olursak, Ermenilerin (a) 1896 ve sonrasında; (b) 1909 ve sonrasında başlarına gelenler ile, (c) son aşamada, 1914'ten itibaren başlarına kapsamlı bir çorap örüleceğine ilişkin emareler yok sayılıp, sadece (Van'da) isyan ettikleri ve dolayısıyla devletten "ihanetlerinin haklı karşılığı"nı aldıkları öne sürülürse – ve ayrıca, bu "haklı karşılık" söylemi ile "hepsi uydurma" söylemi de birbirine karışırsa – eh, bütün bunların yeryüzünün başka herhangi bir köşesinde en küçük bir ikna edicilik taşımaması kaçınılmazdır.

Ömer Seyfeddin, bu Nasyonal(ist) Gerçekçiliğin ağababası sayılabilir. Birkaç yüzyıllık Osmanlı yönetiminin (dini, etnik, sosyal) haksızlık ve eşitsizliklerini yok sayar. Bulgar veya diğer Balkan halklarına, ilk kıpırdanışlarından itibaren reva görülen muameleyi de yok sayar.

Örneğin 1876 Nisan ayaklanmasında Pomakların Bulgarları nasıl ezdiğini de yok sayar; Batak gibi katliamların adını anmaz. Varsa yoksa, Türklere yapılan zulüm ! Onun için, kendinizi kaptırırsanız, mağduriyetinize mağrur, herkesten ve her şeyden nefret ederek çıkarsınız *Beyaz Lâle*'den.

ESKİ MARKSİZM VE MİLLETE "OBJEKTİF" YAKLAŞIM

Yazılış: 2 Kasım 2008
Yayınlanış: Perşembe, 6 Kasım 2008
Taraf, *Okuma Notları 103*

Ders kitaplarında yazan millet tanımları vardır; hani, milleti meydana getiren "unsur"ların sıralandığı: dil birliği, din birliği, ortak bir yönetim (hanedan), ortak bir coğrafya (toprak), ortak bir ekonomi (iç pazar), nihayet ortak bir tecrübe (tarih). Bir dizi yeni milliyetçiliğin yükseldiği 19. yüzyılın ikinci yarısı, böyle bir fikir birikimi yaratmıştı. Bazı çözümlemeler de paylaşılıyordu, çözüm formülleri de. Nitekim köhnemiş imparatorlukların Birinci Dünya Savaşı alacakaranlığında, "[milletlerin] kendi kaderini tayin hakkı"nı (bazı farklarla birlikte) hem Lenin hem Wilson savunuyordu.

Dolayısıyla Stalin'in *Marksizm ve Millî Mesele*'sinde (1913) aynı formülü tekrarlamasına şaşmamak gerek: *Millet, ortak bir dil, toprak, ekonomik hayat ve ruh hali ile, bütün bunları meczeden ortak bir kültür temelinde, tarihsel olarak vücut bulmuş, istikrarlı bir insan topluluğudur*. Biraz basmakalıp, takır tukurdur gerçi. Gene de Hobsbawm (*Nations and nationalism since 1780*), Stalin'i küçümsemenin tehlikesine dikkat çeker. Enikonu bir gelenektir karşımızdaki: milliyetçilik konusuna eski, "objektif" yaklaşımın klasik ifadesi ve doruğudur.

Nedir burada, "objektif"likten kasıt? Milletin kendisinin hemen sadece objektif bir kategori olarak ele alınmasıdır. "Ekonomik temel" ve "üstyapı(lar)" düalitesinden yola çıkan olanca determinizmi içinde Marksizm, buna özellikle yatkındır. Stalin'in tanımında görüldüğü üzere, ortak bir "ruh hali" (ya da psikoloji) ile "ortak bir kültür"den söz edilse de, son tahlilde ikincil ve türevseldir bunlar. Bir noktada, kapitalizmin "üstyapı"larıdır. Gerçi milleti ezeli ve ebedi kabul eden milliyetçilere kıyasla, milletin "yeni"liğini vurgulaması tabii önemli ve ileridir. Öte yandan Birinci-İkinci-Üçüncü Enternasyonal Marksizmi, milletin "yeni"liğini, kapitalizmin "ye-

ni"liğini kabul ettiği ölçüde kabul eder. Önce kapitalizm gelişmiş; sonra bu temelde, objektif olarak millet belirmiş; sonra da bunun sübjektif boyutu ve tezahürü olarak milliyetçilik ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle, milliyetçilik ideolojisi kapitalizmin üstyapıları arasındadır.

Peki, sorun nerede? Bugün geldiğimiz noktadan dönüp geriye baktığımızda, belki daha iyi görebiliyoruz: sorun milliyetçi ideolojinin küçümsenmesinde düğümleniyor. Herhalde Marksizm, genel olarak ideoloji kertesini küçümseme eğiliminde oldu. Toplumu daha ziyade (1) ekonomi (ya da üretim: *production*) ve (2) devlet (ya da zor, cebir: *coercion*) düzlemlerinden ibaret gibi düşündü. Bunların yanında (3) ideoloji (ya da ikna: *persuasion*) kademesini çok umursamadı. Bu ideoloji veya ikna kertesi, Max Weber'den Ernest Gellner'e kadar uzanan bir dizi diğer tarihsel sosyolog tarafından vurgulandıkça önem kazandı. Bu arada, ideolojiye ve özel olarak milliyetçi ideolojiye yeterince eğilmemek, sosyalist akımlara (hele, Faşizm ve Nazizm gibi entegral milliyetçilik örnekleri karşısında) hep çok pahalıya patladı.

İki ay önce de söylemişim (*Okuma Notları*, 30 Ağustos '08):[1] Batı Marksistleri bu katı materyalizmin indirgemeciliğini 1960'larda "ideolojinin göreli özerkliği"ni (*relative autonomy*) vurgulayarak aşmaya çalıştı, ama –başka faktörlerin de etkisiyle– bu düzeltme fazla etkili olamadı. En azından örgütlü Marksizm ya da "uluslararası komünist hareket" açısından, çok geçti artık. Buna karşılık, artık kendini komünist partilerinden ayırabilmiş bir Marksist veya Sol tarihçilik, bu sayede hamle tazeledi, yeniden hayat buldu. "İdeolojinin göreli özerkliği" ve "devletin ideolojik aygıtları" gibi kavramlar daha çok Fransa'da, *La Pensée* çevresinde ve Althusser ile takipçilerinin elinde gelişti. Teorisist bir deformasyona uğradı. Ama asıl uygulama alanına, "teorik pratik" gibi tumturaklı laflarla jargon satmak ya da teoriyi *exegetics*'e, "metin [vahiy?!] şerhi"ne indirgemek yerine, teoriyi gerçek araştırma pratiği ile çok daha iyi birleştirebilen İngiliz Marksist tarihçileri sayesinde kavuştu.

Evet, Christopher Hill'lerin, Eric Hobsbawm'ların, E. P. Thompson'ların 1970'ler ve 80'lerdeki parlayışı, ekonominin belirleyiciliği anlayı-

---

1 Bkz. bu ciltte, 70-72.

şının zayıflaması, buna karşılık "ideolojinin [daha genel olarak, üstyapıların] göreli özerkliği"nin gerçekten hakkının verilmeye başlanması dışında düşünülemez. Hill'in (1640-48 İngiliz devrimindeki radikal fikir akımlarını incelediği) *The World Turned Upside Down*'u; E. P. Thompson'un (proletaryanın ideal değil reel çehresi ve kültürüne baktığı) *The Making of the English Working Class*'i ya da (kitlelerin ahlaki değer ve beklentilerinin bağımsız gücüne eğildiği) *The Moral Economy of the Crowd*'u, hep bu özgürleşmiş yaratıcılığa tanıktır.

YENİ MARKSİZM VE MİLLETE "SÜBJEKTİF" YAKLAŞIM

Yazılış: 2 Kasım 2008
Yayınlanış: Cumartesi, 8 Kasım 2008
Taraf, *Okuma Notları 104*

"İdeolojinin göreli özerkliği" bir dizi başka değişikliği tetikledi. Sosyal bilimlerde kapsamlı bir inşacılık (konstrüktivizm) eğilimine güç kazandırdı. Berger ve Luckmann'ın *The Social Construction of Reality*'si (1966), küçüklüğüne karşın çığır açıcı bir rol oynadı. Daha önce doğal veya organik görülen, belki fazla düşünmeksizin öyle farzedilen (kültür dahil) her türlü alan ve sürecin hep insan müdahaleleriyle "inşa edilmişliği" vurgulanmaya başladı.

Bu yaklaşım belki en fazla milliyetçilik etütlerinde etkili oldu. Doktora tezini 1962'de tamamlayan Miroslav Hroch, Batıda 1966'dan itibaren Almanca, 1970 ve asıl 1985'ten itibaren İngilizce üzerinden okunmaya başladı (bkz. *Social Preconditions of National Revival in Europe*). Edward Said'in *Orientalism*'i (1978), her türlü hegemonik perspektifin örtük varsayımlarının deşifre edilmesine hız kazandırdı. Said'in açtığı yoldan, Larry Wolff'un *Inventing Eastern Europe*'u (1994) ve Maria Todorova'nın *Imagining the Balkans*'ı (1997) çıkageldi; Avrupa-merkezciliği Avrupa dışı kadar Avrupa'nın içi ve kenarlarına yönelik tezahürleriyle, "tam öteki"lerinin yanı sıra "yarı-ben" ve "yarı-öteki"leriyle birlikte kavramamızı sağladı.

Ama Wolff ve Todorova'dan çok önce, asıl 1983'te büyük bir patlama meydana geldi. Hobsbawm ile Terence Ranger'ın *The Invention of Tradition* derlemesi, Benedict Anderson'ın *Imagined Communities*'i ve Ernest Gellner'in *Nations and Nationalism*'i aynı yıl içinde, peşpeşe yayınlandı. Bunlardan ilki, genel olarak "geleneğin icadı" fenomenini gün ışığına çıkardı; ezeli süreklilikler içinde görmeye alıştığımız pek çok şeyin aslında bile-isteye "icat edilmiş," hem de görece yakın zamanda "icat edilmiş gelenek"lerden ibaret olduğunu ortaya koydu. İkincisi, milleti "hayali" (muhayyel, mutasavver) bir cemaat olarak düşünmeyi mümkün kıldı. Üçüncüsü,

devletin (zorunlu eğitim ve zorunlu askerlik aracılığıyla) milleti ve milliyetçiliği yukarıdan aşağı kurma ve kurgulamadaki muazzam rolüne parmak bastı. Üçü bir arada, millete eski, "objektif" yaklaşımın yerine, "sübjektif" bir yaklaşımın öne çıkmasına katkıda bulundu.

Birkaç yıl sonra Hobsbawm, kendi *Nations and nationalism since 1780*'sinin girişinde, bu yeni yaklaşımı özetledi ve savundu. Temel fark, milletten milliyetçiliğe gitmek yerine, milliyetçilikten millete gitmekte düğümleniyordu. Bir kere, hiçbir nesnel millet tanımı, tarihsel ve güncel örneklerin tamamına uygulanamıyordu. İkincisi, "objektif" yaklaşım, milletin "inşa"sında milliyetçiliğin rolünü kucaklamaktan uzaktı. Evet, kapitalist gelişmenin rolü önemliydi; millet algısı ve düşüncesinin *uç vermesi*, kapitalizmin hazırladığı maddi koşullarla mümkün oluyordu. Ama milliyetçilik, öyle milletten çok sonra değil, işte hemen bu noktada devreye giriyor; küçük bir aydın hareketi olarak başlayıp, giderek kitleselleşiyor; uzun bir muhalefet dönemi boyunca milletin kurgulanmasında tayin edici rolü oynuyor; bir kere iktidarı fethettikten sonra ise, Gellner'in sözünü ettiği devlet olanaklarını da elinde toplayıp, milletin inşasını bu sefer yukarıdan aşağı ve çok daha büyük ölçekte sürdürüyordu. Dolayısıyla millet(ler)i anlamak, asıl milliyetçiliği anlamaya bağlıydı.

Her yeni fikri, parlaklığıyla büyülenmemizin ardından, daha önce farketmediğimiz, ya da kıymetini bilmediğimiz öncüllerinin keşfi izler. Bu sefer de öyle oldu: yeni bir Marksizmin, ya da belirli bir Marx-Weber-Gellner karışımının millete "sübjektif" yaklaşımı, başka şeyler meyanında, Ernest Renan'ı da tekrar değerlendirdi; en azından, bir de bu gözle okunmasına yol açtı. Ben de, Renan'ın 11 Mart 1882'de Sorbonne'da verdiği *Qu'est-ce qu'une nation?* (Millet nedir?) konferansına her göz gezdirişimde çarpılıyorum doğrusu. Stalin'den otuz küsur yıl önce, "objektif" tanım ve yaklaşımın bütün dayanaklarını bir bir çökertiyor Renan. Bir kere, milletlerin "yeni"liğine hiçbir Marksistten aşağı kalmayacak tarzda parmak basıyor. İkincisi, çok çarpıcı bir ara bölümde, farklı kabile, etnisite, dil, din ve mezhep gruplarından her nasılsa bir milletin çıkabildiği somut örneklerde bu başarının çok büyük ölçüde bir dizi "unutma"ya bağlı olduğuna dikkat çekiyor – altını çiziyorum: giderek büyüyen, genişleyen insan kitlelerinin bir arada

var olabilmesini, (çok çeşitli şeyleri) "unutabilme"leri mümkün kılıyor. Üçüncüsü, Stalin milletin "öğe"lerine, kabaca "tek başına o da yetmez, bu ikisi de yetmez, şu üçü de yetmez... hepsi birden olmalı" biçiminde yaklaşırken, Renan "objektif" unsurların ne tek tek, ne topluca yetmeyeceğini kanıtlıyor.

Geriye, Anderson'dan yüz yıl önce, sadece milletin "sübjektif" boyutu kalıyor.

MİLLİYETÇİLİĞİN İNANÇ VE SEMBOLLER DÜNYASI

Yazılış: 9 Kasım 2008
Yayınlanış: Perşembe, 13 Kasım 2008
Taraf, *Okuma Notları 105*

Ne demiş Ernest Renan, ta 1882'de? Millet her şeyden önce "bir ruh, bir manevi ilke" demektir. Bu "maneviyat" başlıca iki şeyden oluşur. "Biri mazide, diğeri halde yatar. Biri, zengin anıların ortak mirasıdır; diğeri ise bugünkü kabullerdir, birlikte yaşama arzusudur, bölünmemiş bütünlüğüyle devralınan o mirasın değerini koruma ve sürdürme iradesidir." Renan, günümüzün konstrüktivist yaklaşımından, ilkin, bu mirası fazla olumlamasıyla ayrılıyor: "Bütün kültler arasında en meşru olanı, atalara tapma kültüdür, çünkü bizi biz yapan atalar[ımız]dır." İkinci olarak, bir kere milletin asli unsurunu aramayı sübjektif alana taşıdıktan sonra, kısmi bir geri dönüş ile, söz konusu anılar mirasını nesnelleştiriyor, tekrar sübjektivitenin dışına çıkarıyor: "Kahramanca bir geçmiş, büyük adamlar, şan ve şeref (ki bundan, *gerçek* şan ve şerefi anlıyorum) – herhangi bir millet fikrinin temelini oluşturacak sosyal sermaye budur." Renan için, "birlikte acı çekmişlik, mutlu olmuşluk ve umutlanmışlık *gerçeği*" jeo-stratejik sınırlar ve gümrüklerden çok daha önemlidir. "Biraz evvel 'birlikte acı çekmişlik'ten söz ettim; hakikaten ortak acılar, sevinçlerden çok daha birleştiricidir. Ulusal anılar söz konusu olduğunda, yaslar zaferlerden çok daha değerlidir, zira görevleri dayatır ve ortak bir çabayı gerektirirler."

Acı ve yasların belirli "görev"leri dayatması, "ortak bir çaba"yı gerektirmesi – işte, erken dönem Türk milliyetçiliğinde Ömer Seyfeddin'lerin rolünü kavramanın belki de anahtar cümlesi. Tabii, bu rolün inşacı karakterini göz önünde bulundurmamız koşuluyla. Çünkü Renan'a göre, burada kurgulanmış, inşa edilmiş bir (sosyal) gerçeklik değil, yalın ve dolaysız, organik bir gerçeklik söz konusu (yukarıda "gerçek" sözcüklerinin altını ben çizdim). Dolayısıyla şu soruları soramıyor:

(1) Milletin her bir ferdi, bu tecrübeleri bilfiil yaşamış mı? (2) Yaşamamışsa, sanki yaşamış gibi kendilerini "kıvançta ve tasada ortak" hissetmeleri nasıl sağlanıyor? (3) Ortak olduğu söylenen acılardan çıkartılacak "görevler" nelerdir? (4) Belki en önemlisi, bu "görev"leri kim[ler], o yas ve kederlerden nasıl türetiyor ve topluma dayatıyor? Ne tür "ortak çaba"lara, milli seferberliklere dönüştürüyor?

Renan bunları deşse, milletin inşasındaki *iktidar ilişkileri* gözler önüne serilecek. Hakkını yemeyelim: 1882 makalesinde yer yer, dilin ve etnoğrafik kimliklerin değişkenliğine işaret ediyor. Bu noktadan hareketle, sağa sola kayan sınırların bazen içinde, bazen dışında kalan vatandaşlara gelip "sen kendini Kelt sanıyordun, oysa aslında Germensin," on yıl sonra ise bu sefer "sen şimdi Slav oldun" demenin saçmalığıyla hafiften dalga geçebiliyor. (Yaşasaydı, Türk milliyetçiliğinin ırkçı boyutlarıyla, örneğin Kürtlere etnoğrafik anlamda Türklüklerini öğretme çabalarıyla ne kadar eğlenirdi kimbilir !) Ne ki Renan, böyle bildirimlerde bulunan kişi veya güçlerin, acıları ve sevinçleriyle "ortak geçmiş"i imal ve inşa eden kişi ve güçlerle örtüşmesine parmak basmıyor. Bir başka ifadeyle, etnoğrafiyi sorguluyor – ama tarihi sorgulamıyor. Bu da Renan'ı, olanca sezgilerine karşın, son tahlilde milliyetçiliğin inanç ve semboller dünyasının içinden konuşur kılıyor.

Neden, bir inanç ve semboller dünyasından söz ettim? 20. yüzyılın en önemli antropologlarından, iki yıl önce yitirdiğimiz Clifford Geertz'in (1926-2006), dini "insanlarda güçlü, kapsamlı ve kalıcı haleti ruhiyeler ve motivasyonlar yaratan bir semboller sistemi" olarak tanımlar. Bu semboller sistemi, (a) "genel bir var oluş düzenine ilişkin bazı önermeler formüle eder" ve sonra (b) "bu önermeleri bir gerçeklik halesine büründürüp, söz konusu haleti ruhiyelere realizm kazandırır."

Geertz'in "sembolik antropoloji"si, sürekli değindiğim konstrüktivizm genel cereyanının bir diğer çehre ve tezahürü. Dolayısıyla bu sembolik antropoloji ile millete ve milliyetçiliğe "sübjektif" yaklaşım arasındaki buluşmaya şaşmamak gerek. Din gibi milliyetçilik de, bir semboller sistemi (büstler, marşlar, bayraklar) aracılığıyla insanlarda belirli ruh halleri (coşku, vecd, seferberlik) ve motivasyonlar (düşmanları, hainleri yok etme

özlemi) yarattığı gibi, daha genel bir var oluş düzenine (milletin ezeli ve ebedî varlığına) ilişkin bazı önermeleri (geçmişin mirasında, kıvançta ve tasada ortaklık varsayımını) bir çeşit sanal gerçekliğe büründürüyor.

Milliyetçiliğin bu dini karakteri, son zamanlarda Türkiye'de iyice belirginleşti. *Mustafa* filmine gösterilen irrasyonel tepkiler, son tahlilde, Renan'ın "en meşru" saydığı "atalara tapma kültü"nün zedelenmesi, millî vecd halinin büyüsünün bozulması olasılığından kaynaklanıyor.

“ORTAK ACI”LARI KURGULAYIP YAYANLAR

Yazılış: 9 Kasım 2008
Yayınlanış: Cumartesi, 15 Kasım 2008
Taraf, *Okuma Notları 106*

Demiştim ki: Renan'ın vurguladığı acı, sevinç ve umutları, bir milletin bütün fertlerinin yaşamış olması imkânsız. Bir kere, o şanlı ve yaslı tarihin bazı olayları – Fransız, İngiliz, İskoç ve Türk milliyetçilikleri için, örneğin Hastings, Malazgirt, Bouvines, Bannockburn, Agincourt, Niğbolu veya Mohaç meydan muharebeleri – uzak geçmişe, milletlerin ortaya çıkmasından çok önceki devirlere ait.

İkincisi, milletlerin birbiriyle çatışarak, çarpışarak, boğazlaşarak şekillendiği dönemlerdeki, tarafların hiç olmazsa birini yakıp yıkan facialarıı dahi – en azından coğrafyanın ve tabii aynı zamanda sosyal katmanlaşmanın, sınıfsal aidiyetlerin, ideo-politik tercihlerin, eğitim ve kültür düzeyinin empoze ettiği kısıtlar itibariyle – o kuşak içindeki herkes bilfiil, şahsen ve bizzat yaşamış olamaz. Örneğin 1877-78 Osmanlı-Rus ya da 1912-13 Balkan harplerinde, Rumeli'ndeki Müslüman Türklerin doğdukları topraklara elveda demesi, muhtemelen İstanbul veya Anadolu nüfusunun hayatına doğrudan dokunmamıştır. Madalyonun diğer yüzünde, 1915 Ermeni soykırımına Türklerin tamamı veya çoğunluğunun, ya da 1942-45 Yahudi soykırımına Almanların tamamı veya çoğunluğunun katılmış olması da olanaksızdır.

Üçüncüsü, böylesine büyük ve korkunç trajediler bile, başka faktörler devreye girmese, birkaç nesil sonrasını doğrudan etkilemez; onların hayatında reel bir şok, bir travma yaratamaz. 1995'ti sanırım, BBC bir ekip yollamıştı Türkiye'ye; birinci Haçlı Seferinin 900. yıldönümü münasebetiyle bir film yapıyorlardı. Benimle de konuşmak istemişler; eve gelip kameralarını yerleştirmişler, ışıklarını açmışlar ve ilk soruyu sormuşlardı: “Yarın karşıya, Anadolu yakasına geçip Haçlıların yolunu izlemeye başlayacağız,

İznik ve Eskişehir'e doğru. Yolda rastladıklarımıza bu konudaki anılarını soracağız. Bize ne diyeceklerini tahmin ediyorsunuz?"

Hiçbir şey, dedim, sıfır; kesinlikle ve tam anlamıyla sıfır. Bir an şaşaladılar – nasıl yani? Bakın, 900 yıl öncesinden söz ediyorsunuz; bugün hayatta olanların neyi, nasıl hatırlayabileceğini sanıyorsunuz? "Ama," dediler, "bu kadar büyük bir olay nasıl unutulur?" Dolaysız insan hafızası, dedim, geriye doğru en fazla iki nesille sınırlıdır. Hemen herkes anne ve babasını bilir; belki çoğumuz büyükbaba ve büyükannelerimizi de tanımışızdır. Ancak büyük dede ve büyük ninelerimizi, bana söyler misiniz, kaçımız hatırlar? Durdular: "Hiç muhatap bulamayacaksak çekmesek mi bu belgeseli acaba?"

Yoo, dedim, onu kastetmedim; mikrofonu uzatıp mülakat yapacaklarınız, bol bol konuşabilir de pekâlâ. Örneğin Haçlıların bağnazlığından, barış içindeki İslam diyarlarına vahşice saldırdıklarından; buna karşılık biz Türklerin, Müslüman âlemini korumak için nasıl göğsümüzü siper ve kendimizi kahramanca feda ettiğimizden söz edebilirler. Buradan hareketle laf, bugün de Avrupa'nın bize karşı bir Haçlılık ruhu içinde hareket ettiğine sıçrayabilir. Hatta şiir okumaya kalkanlar da çıkabilir: "*Sen ki, son ehl-i salîbin kırarak savletini / Şarkın en sevgili sultânı Selâhaddin'i / Kılıç Arslan gibi iclâline ettin hayran...*" Mesele şu ki, bunların hepsi kendi hatırladıkları değil, şiir ve edebiyatın, Türk ders kitaplarının, öğretmenlerinin, turizm rehberlerinin ve basının, medyanın onlara *hatırlamaları gerektiğini tekrarlaya tekrarlaya bellettiği şeyler* olacaktır. Siz bana ilk ağızda, herhangi bir nüans getirmeden, neler hatırlayabileceklerini sordunuz; ben de hiçbir şey dedim. Zira dolaysız insan tecrübelerinin kapsamına giren birey ve aile anıları başka; "ulusal bellek" (*national memory*) dediğimiz kurgulanmış, inşa edilmiş söylem, büyük anlatı (*grand narrative*) ise gene başka.

Ernest Renan'da olmayan bu ayrım, Benedict Anderson'ın "hayali cemaatler" ve Hobsbawm ile Ranger'in "geleneğin icadı" kavramları başta olmak üzere, günümüzün milliyetçilikten millete giden "sübjektif" yaklaşımları için çok kuvvetle geçerli. Anderson'ın milleti, "ortak acı"larını illa dolaysızca yaşamış olması gerekmeyen, ama yaşadığı kendisine *öğretilmiş*, dolayısıyla kendini bütün bunları yaşamış gibi *hisseden* veya *hayal eden*, buna *alıştırılmış* bir cemaat.

Kim(ler) tarafından? Hem Hroch'a, hem Anderson'a göre, milliyetçiliğin henüz bir muhalefet akımı olarak yükselişi sırasında, düşünsel öncüleri arasında yer alan aydın, yazar, şair, romancı, gazeteci ve "milli tarih"çiler tarafından. Daha sonra, artık iktidardaki milliyetçiliğin kurduğu eğitim sistemi, özellikle Türkçe ve Tarih müfredatı, ders kitapları, zorunlu askerlik sistemi, kutlamalar, bayramlar ve devlet törenleri tarafından.

İşte o ilk nesilde, Ömer Seyfeddin'ler çok büyük önem taşıyor.

BİR MİLLETİN, KORKU VE NEFRET ÜZERİNDEN İNŞASI

Yazılış: 17 Kasım 2008
Yayınlanış: Perşembe, 20 Kasım 2008
Taraf, *Okuma Notları 107*

"Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak,
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak...."

Boğaziçi Tarih Bölümündeyken Selim Deringil sormuştu: "Milli marşı 'korkma' diye başlayan başka bir ülke var mı?" Ben de sanırım "bilmem, ama herhalde gerçekten korkuyorlar" diye yanıtlamıştım. Biraz düzeltmem lazım: korkuyor *ve korkutuyorlar*. Kimileri gerçekten korkuyor; kimileri de korkuyu Benedict Anderson'ın sözünü ettiği "matbuat kapitalizmi"nin (*print capitalism*) "bellek mekânı" (*memory space*) aracılığıyla bütün bir okur kitlesine yayıyor. Söz konusu okur-yazarlar bu korkuyu orduda, devlet dairelerinde, mekteplerde karşılarına çıkan avam halka aktaran "toplumsal çoğaltıcılar" rolünü oynuyor. Böylece ortaya korkutulmuş, korkması söylenmiş, korku içinde tutulan bir millet çıkıyor.

Ernest Renan'ın sözünü ettiği acı, sevinç ve umutların "ortak" kılınması yoluyla milletin yaratılması işini, bizde öncelikle Mehmed Âkif (1873-1936), Ahmet Refik (1880/81] - 1937) ve Ömer Seyfeddin (1884-1920) gibi şair, yazar ve popüler tarihçilerin nesli üstlendi. Sonuncusu, denemelerinden birinde (mealen) "Eğer Türksen Türk gibi yaşar, düşünür, hisseder ve davranırsın" der. Hayır, gerçek bunun tam tersi. Türklük genetik değil kültürel. Tipik bir milliyetçi olarak Ömer Seyfeddin, karakteristik bir operasyonla milleti (bu somut örnekte, Türk olmayı) doğallaştırıyor; adeta ezelden beri ve kendiliğinden var olan bir durum gibi sunuyor. Oysa aslında olan şudur: Ömer Seyfeddin ve benzeri *literati* ve *dilettanti*, belirli bir kamuoyuna nasıl "Türk gibi yaşama, düşünme, hissetme ve davranma"ları gerektiğini anlatmaya koyuluyor. Bu, tekrarlana tekrarlana normatif bir karakter

kazanıyor. Sonuçta kitle, "Türk gibi" yaşama, düşünme, hissetme ve davranmaya alış(tırıl)a alış(tırıl)a, bunlara uygun hareket ede ede Türkleşiyor, Türk oluyor, Türk milletine dönüşüyor.

Bütün ritüeller, bayramlar, ordu, zorunlu askerlik ve yıldönümlerindeki demeçler, bunun için var. Bunun için, MEB, Talim ve Terbiye Kurulu, ders kitapları, *Cumhuriyet* ve *Hürriyet* gazeteleri. Bunun için, Murat Belge'nin *Taraf*'ın pazartesi eklerinde anlatmaya koyulduğu "milli roman." Enver Paşa'nın 1917'de örgütlemeye giriştiği savaş propagandası da bunun için, müfredatı doğrudan doğruya genelkurmay tarafından hazırlanan milli güvenlik dersleri de. Besim Özgen'in *Yüzbaşı Kırbaç*'ı (1957), Erkanıharbiye-i Umumiye Moral Şubesi tarafından "bilhassa, komünizme karşı nefret hislerinin kamçılanması itibariyle" tavsiye edilmiş (Belge, 22 Eylül 2008). Mesele bu kadar açık söylenebilir: nasıl Türk olacağımızı, kimlerden nefret edeceğimiz belirlemekte.

Bu sürecin baş taraflarında bir yerde, Ömer Seyfeddin'in nefret öyküleri yer alıyor. Bunların da en aşırısı, ezeli ve ebedi düşmanlarımıza duyduğumuz (duymamız gereken) nefreti alabildiğine ballandırmanın en ekstrem örneği, *Beyaz Lâle*. Burada bir noktaya daha işaret etmek lazım: insanların kendi yaşantılarında başkalarından çektikleri, onlarda illa çok derin ve yaygın bir nefret yaratmayabilir. Pek çok durumda tepki, dolaysız hedefleriyle sınırlı kalabilir. Oysa şiir, edebiyat (ve sinema) bu açıdan çok daha ileri gidebiliyor. Milliyetçi sanat, bize acı çektirenleri bütün diğer özelliklerinden arındırıp, sadece (yoğunlaştırılmış) etnik-dini kimliklere indirgemek yoluyla, "öteki" *kollektiflerine* dönüştürüyor: bütün Bulgarlar, bütün Rumlar, bütün Ermeniler. Korku ve korkuya bağlı nefret, soyutlandığı ölçüde *mutlak ve kategorik* bir niteliğe bürünüyor.

Gene Boğaziçi'ndeyken, lisans üçüncü sınıfta bir 19. yüzyıl dersi veriyordum, bu sorunların da konuşulduğu. Entelektüel bakımdan, hayli sofistike bir ortamdı. Öğrencilerimden biri el kaldırıp, sosyal bilimlere aşina olmamanın da safiyetiyle "ama hocam, ilk onlar başlatmadı mı?" diye sormuştu. İlk ağızda, epey bir kahkaha kopmuştu salonda. Ortalık durulunca, itirazlar şu noktalarda yoğunlaşmıştı: (1) "İlk" ne demek? Nereye kadar geri gideceğiz? Diyelim ki "onlar" Batak katliamından ötürü "bizi" suçlamak-

la başladılar. Buna karşı "biz," Bulgarların ayaklandıklarında Müslümanlara yaptığı zulmü öne çıkardık. Derken "onlar" Osmanlı'nın topraklarında ne aradığını sordular. Faraza iş, 14. yüzyılda "bizi" bir şekilde "tahrik" etmelerine mi varacak?

(2) Bu örneğin de düşündürdüğü gibi, böyle sorunlara objektif ölçüler içinde net ve kesin cevaplar bulmak olanaksız. Ya da şöyle diyelim: cevap bulunacaksa, bilim âleminden değil, aynen Hıristiyanlığın "ilk günah" inancında olduğu gibi, ancak iman âleminden bulunabilir. Gerçekte kimin başlattığı değil, "bize" kimin başlattığının söylenmiş olduğu önem taşıyor.

KENAN'IN GELİŞME YÖNLERİ: RADKO VE PRİMO

Yazılış: 17 Kasım 2008
Yayınlanış: Cumartesi, 22 Kasım 2008
Taraf, *Okuma Notları 108*

Beyaz Lâle'nin seçici, abartılı, mutlak korku ve nefretinden çıkarılacak birinci ders: böyle bir mağduriyet haklılığı olmadan vahşet olmaz, etnik temizlik olmaz, soykırım olmaz. İkinci ders: "onlar"ın "bize" yaptıkları ve yapabileceklerinin korkusu olmadan da, gene vahşet olmaz, etnik temizlik olmaz, soykırım olmaz. Soykırımlar cesaretten, özgüvenden doğmaz. İster gerçek, ister hayali – korkudan, güvensizlikten doğar.

Üçüncü ders: 1915 soykırımını, belki hepsi Balkanlar ve Kafkasya'dan sürülüp atılmış insanlar yapmadı. Ama en azından kararları alan ve politikaları saptayanlar, herhalde Ömer Seyfeddin'i, *Beyaz Lâle*'yi ya da aynı kuşaktan benzerlerini okuyanlar arasındaydı. Dolayımlı ve muhayyel tecrübeler, bilfiil yaşanmış tecrübelere ağır bastı. Gerçek hayattakinden daha korkunç hortlaklar, *alien*'lar yarattı. Korkuyu intikamcılığa dönüştürdü. Yeni milletin mensuplarında, Türk düşmanlarının kanı içinde yürümek arzusunu uyandırdı.

Alien'lardan söz ettim. Evet, gizli korkularımıza hitap eden, her türlü ürküntü ve tiksintimizin toplamı niteliğindeki tuhaf yaratıklar son zamanlarda çok moda oldu. Biri yetmedi; *Alien* filmleri birbirini izledi. Başarının tekrarındaki kâr potansiyelini Ömer Seyfeddin de farketmiş; 1911'deki *Primo: Türk Çocuğu*'na, başlangıçta öyle bir niyeti olmadığı halde, 1914'te sözümona "ikinci bölüm"ünü eklemekten kendini alamamış; hatta bu nedenle orijinal hikâyeyi *Primo 1. Nasıl doğdu*'ya dönüştürürken, yapay "devam"ına *Primo 2. Nasıl öldü* adını koymuştu.

1911'in *Primo 1*'i formel açıdan ne kadar güçlü ve derli toplu ise, 1914'ün *Primo 2*'si de o denli yavan ve başarısızdır. Gene de düşünsel bir tutarlılığı yansıtır. Milli uyanışı içinde Kenan, fazilet ve insaniyeti ayaklar altı-

na aldığı andan itibaren iki yönde evrilebilir: (a) *Beyaz Lâle*'deki *Radko* tipine ve (b) *Primo 2*'nin sonlarındaki haliyle kendi çocuğu Primo'ya doğru. Kenan-Radko karşılaştırması, erken dönem Türk milliyetçiliğinin kralcı Bulgar milliyetçiliğiyle paylaştığı Sosyal Darwinizme işaret eder. Kenan-Primo devamlılığı ise, İttihatçı milliyetçiliğinin asıl iç dünyasını, gizli gerçeğini: korkunç nefretlerini, sado-mazohizmini ve kan dökücülüğünü açığa vurur.

Primo'nun birinci bölümünün sonu ile ikinci bölümünün başı arasında geçen zamanda, İtalya'nın Trablus'u işgali gerilerde kalır; sıra Balkan Harbi'ne gelir. Annesi Grazia'nın "Türk ve İslam olmayı istemeyerek" babasından boşanıp İtalya'ya dönmesinin ardından, Primo kendi Türklük eğitimini hızla sürdürür. Türkçe öğrenir; Oğuz adını alır. Bu arada Leon Cahun ile tanışır: Kenan ona (henüz Türkçe çeviri veya adaptasyonları mevcut olmadığından, hikâyede *Mavi Bayrak* diye geçen) bir kitabın Fransızca orijinalini getirir. Primo/Oğuz "adına layık hayaller"inde Cebe'yi, Cengiz'i görmeye başlar.

Not 1: Murat Belge *Taraf*'ın 26.10.08 ekinde Abdullah Ziya Kozanoğlu'nu yazdı. Ama *Gök Bayrak* ile *Kızıl Tuğ* arasındaki bağlantıya değinmedi. Leon Cahun (1841-1900), dönemin Türk milliyetçileri için son derece önemliydi. 1876'da yayınladığı, hemen 1877'de İngilizceye de çevrilen *La Bannière Bleu*, bu *francophone* nesil için adeta bir başucu kitabıydı; ironik olarak, ilk ve en büyük Türk romanıydı. Kozanoğlu 1926'daki *Kızıl Tuğ*'unda, nasıl desek, *La Bannière Bleu*'den genişçe esinlenmekte (!) beis görmedi. Bütün kurguyu, temel strüktürü, "Türk-Moğol" (ne demekse) bağlamını, Timuçin-Cengiz ile bayraktarı arasındaki hem sadakat, hem çatışma ilişkisini korudu. İsimleri ve ayrıntıları değiştirdi; örneğin Djani'yi (Can Beg) Otsokarci yaptı.

Not 2: Çok önemli bir nokta daha var: İslamiyetin Türklüğü bozup bozmadığı meselesi. Cahun'ün romanının orijinalinde, Djani Müslümandır. Oysa 20. yüzyılın ilk yarısındaki Türk milliyetçiliğinin İttihatçı, Kemalist ve ırkçı-Orta Asyacı (Nihal Atsız) varyantlarının hepsi anti-İslamcı kesilmişti. Belki onun için, *Gök Bayrak*'ın Türkçede tam çevirisinden önce "adaptasyon"ları çıktı. Örneğin Galip Bahtiyar'ın versiyonunda

Gök Bayrak esrarengiz bir şekilde yıkanmış ve kısalmış – zira İslamiyetten arındırılmıştır. Fakat ilginçtir: daha Galip Bahtiyar "uyarlama"sının ortada olmadığı 1926'da, Abdullah Ziya Kozanoğlu da bize, belirtik biçimde paganize edilmiş bir *Gök Bayrak* intihali sunar. Kızıl Tuğ'un Otsokarci'si İslamiyete kesinlikle karşıdır; göçebeliği terkedip şehirlerde oturan, Müslümanlaşmış Türkleri, her iki açıdan özlerinden uzaklaşmakla suçlar. Böylece bir bakıma Nihal Atsız'ı çağrıştırdığı veya haber verdiği gibi, Müslümanlığın yozlaştırıcılığı noktasında kendine, birkaç yıl sonra çıka gelecek resmi Türk Tarih Tezi ile de bir uzlaşma ve örtüşme alanı bulur.

ESİRLERİMİZİ TÜRKLEŞTİREMEYİNCE, TÜRKLEŞTİRDİĞİMİZ MEMLEKETİMİZ

Yazılış: 23 Kasım 2008
Yayınlanış: Perşembe, 27 Kasım 2008
Taraf, *Okuma Notları 109*

Not 1: Çekoslovakyalılaştıramadıklarımızdan mısınız? Gövdesi 36 harf. Hem bir okul esprisi, hem Guinness'ın en uzun sözcükler listesine aday, hem de Türkçenin *agglutinative* karakterine iyi bir örnek. Türkleştiremediklerimizden misiniz? Bu da fena değil. 26 harf. Ayrıca, daha bir tarihsel önem taşıyor.

Bir madendir Ömer Seyfeddin. Bir madendir *Primo: Türk Çocuğu.* İkinci bölümü (*Nasıl öldü?*), Türkçülüğün bütün komplekslerini sergiler. Primo'nun annesi çekip gitmiştir (vurgular benim): "Zaten *o ecnebi kadının, o düşmanın* aralarında ne lüzumu vardı?" Primo bir ayda Türkçe öğrenir; babası "sana bir Türk ismi koyalım" der. Oğuz olur. Oğuz/Primo, en ufak bir ironi sezilmeksizin, Türk milliyetçiliğini Leon Cahun'un *Mavi* [= Gök] *Bayrak*'ından – yani bir Fransız oryantalistinden ve Fransızca üzerinden – öğrenip, "Oğuz adına layık hayallerle" uğraşmaya başlar. Bir sonraki adımda babasına "Biz Türk müyüz?" ve ardından "O halde evdeki uşak, aşçı, hizmetçi niye Rum?" diye sorar. Öyle ya, Türkün her mekânında sırf Türkler olmalı?! Hemen ertesi gün Rumlar gider, Türkler gelir. Böylece Vecdi Gönül'ün "milli devlet"inin yolu, konaktaki bu küçük çaplı etnik temizlikle açılır. Sıra, bir diğer tarih dersindedir.

Not 2: Ömer Seyfeddin'de Jdanovcuları ve/ya Kemal Tahir'i haber veren bir boyut, metne, kurguya uzun didaktik pasajlar katmaktan kendini alamamasıdır. Tipik olarak Kemal Tahir, kâh *Devlet Ana*'da, kâh *Yorgun Savaşçı*'da, Asya Üretim Tarzından başlayarak "kerim devlet" ve bütün Doğu-Batı sorunsalı üzerine konuşur da konuşur. Ömer Seyfeddin'de de benzer eğilimler vardır. Kendini tutamaz; araya girip nutuk atar.

Primo 2'de, çocuğun almakta olduğu Türklük eğitimi icabı, Ömer Seyfeddin'in babasına verdirttiği konferans yaklaşık dört sayfa sürer (Hülya Argunşah edisyonunda, s. 267-270 arası). "Dinle beni yavrum," diye başlar Kenan (vurgular gene benim):

"Bizim hükümetimizi tesis eden Ertuğrul ve Osman Oğulları Turan'dan, Horasan'dan, Altundağı'ndan kalkarak Anadolu'ya gitmişler, Anadolu'da ne kadar Türk varsa, Selçuki ve başkaları... hepsini *kılıç kuvvetiyle* birleştirmişler. Sonra Avrupa'ya geçmişler. Orada Rum, Arnavut, Bulgar, Sırp gibi milletleri *esir* etmişler. *Memleketlerini almışlar*. Daha sonra çok kuvvetlenince Suriye ve Arabistan'ı alarak oralarda intizamsızlık felaketlerine nihayet vermişler. Fakat *aldıkları yerlerin ahalisini Türkleştiremediklerinden* bu büyüklük onların zayıf düşmelerine sebep olmuş."

Not 3: Yıl 1914. Balkan Savaşlarının hemen ertesi. Tehcirin ise az öncesi. Ömer Seyfeddin herhangi biri de değil; İttihatçı merkez-i umumîsine, daha özel olarak Enver Paşa'ya çok yakın. İşte bu Ömer Seyfeddin, Osmanlı'nın bir "Türkleştirme" programı olmamasını eleştiriyor! Aynı eleştiriler *Beyaz Lâle*'de [göreceğiz] hem düşman, hem milliyetçilik ve Sosyal Darwinizm hocası Binbaşı Radko'nun ağzından uzun uzadıya tekrarlanacak. İki hikâye zamandaş: *Primo 2*'nin tefrika edilmesi *Türk Sözü*'nde 1914 Mayıs'ında, *Beyaz Lâle* ise *Donanma* mecmuasında 1914 Temmuz'unda başlıyor.

Not 4: Ahaliyi Türkleştiremezsen ne yaparsın? Araziyi Türkleştirirsin. İttihatçıların Meclis-i Mebusan Reisi Halil Menteşe, anılarında Rum ve Bulgarlara yönelik 1913-14 etnik temizliğini övgüyle anlatır. Yerel korkutma, yıldırma yöntemleriyle nasıl kaçırtıldıklarını, bu arada büyük devletlerin de nasıl bir iki yüzlülük ve hilekârlıkla kandırıldığını, marifetmiş gibi gözler önüne serer – ve tabii, bütün dönemlerin Vecdi Gönülleri açısından marifettir de. Hatta özellikle Teşkilât-ı Mahsusa açısından bu, 1915'in silahsız, kansız genel provası sayılır.

Not 5: Resmi ideolojinin Ermeni soykırımına ilişkin savunma hatlarından biri, 1915'ten önce herhangi bir Türk milliyetçiliğinin olmadığı, dolayısıyla Ermenilerin yok edilmesine yönelik herhangi bir ideolojik mo-

tivasyonun söz konusu edilemeyeceğidir. Bu yıllanmış yalan, zaman zaman İlhan Selçuk ve Emre Kongar gibi ulusalcı-Atatürkçülerce de tekrarlanır. Tabii gerçek bilim alanındaki bazı ciddi ihmal ve boşluklar bambaşka. Bazı siyaset bilimciler, Türk milliyetçiliğinin Kemalizm ve ulus-devlet ile başladığını söylüyor. Bazı tarihçiler, İttihatçıların 1914 dolayında bir Türkleştirme vizyonu ve planına ulaşıp uyguladığını "uydurma" sayıyor. Maalesef. Bırakalım, Taner Akçam'ın, Fuat Dündar'ın çalışmalarını. Daha önce de sormuştum; tekrarlayayım: acaba edebiyat okuyorlar mı?

Bütün bu ara-fikirlerden sonra, dönelim, burada vurgulamak istediğim asıl noktaya. Şu "esirlerimiz" böbürlenmesi. Bunu Türk milliyetçiliğinin diğer ayağıyla: bitmek bilmeyen mazlumiyet ve mağduriyet söylemiyle nasıl bağdaştıracağız?

CÖMERTLİĞİMİZ, ÂLİCENAPLIĞIMIZ VE ESİRLERİMİZ

Yazılış: 23 Kasım 2008
Yayınlanış: Cumartesi, 29 Kasım 2008
Taraf, *Okuma Notları 110*

Not 1: Osmanlı Türkçesinde esir, savaşta ele geçirildikten sonra *esir pazarı*'nda para karşılığı satılan/alınan kişi demekti. Bu işe *esir ticareti*, bunu yapanlara da *esirci* deniyordu. Dolayısıyla esirlikten köleliğe açılan bütün bir anlamlar yelpazesi söz konusuydu. Esirlik ve esir ticareti yoluyla eve alınan ve çalıştırılanlar, daha dar bir kullanımla *köle* (erkek) ve *cariye* (kadın) olarak anılıyordu. Hukuki statü olarak kölelik *rıkkiyet* ile karşılanıyor; kölelerin kölelik statüsü vurgulanacağında *abd*, *rakik* veya *memluk* terimlerine başvuruluyordu. – Bu bilgiler için, konunun Türkiye'deki önde gelen uzmanı Hakan Erdem'e teşekkür ederim.

Not 2: Türk milletinin merhameti, yumuşaklığı, âlicenaplığıyla övünmeyi bir türlü bitiremeyiz. Madalyonun bir yüzüne bakarsanız, alabildiğine insancıldır Türkler. Cömert ve insaflıyızdır; kimsenin canını yakamaz, kılına zarar veremeyiz. Neşe Düzel'in benimle yaptığı ilk Ermeni soykırımı röportajı 9 Ekim 2000'de *Radikal* gazetesinde yayınlandığında epey gürültü kopmuştu. Aldığım mektuplarda erkekler küfür ve tehdit savurur, enseme nasıl kurşun sıkacaklarını açıklarken, emekli "bayan öğretmen"ler duygulu cümlelerle Türklerin asla böyle bir vahşete kadir olmadığını anlatıyordu. Kendimi çimdiklemek ihtiyacını duyuyordum: aynı ülkede mi yaşıyorduk acaba? 1970'lerin sonlarında sokaklardan kan akmasının; her gün on-on beş üniversite öğrencisinin, aydının, sendikacının hayatını kaybetmesinin; Halûk Kırcı'ların solcu gençleri boğma telleriyle öldürmesinin; Kahramanmaraş'ta büyük çaplı bir Alevi *pogrom*'unun gerçekleştirilmesinin üzerinden yirmi yıl geçmiş, geçmemişti. 12 Eylül rejiminin dehşeti, işkenceciliği ve hapishane zulmü hafızalarda daha bile tazeydi. Güneydoğu'daki savaş ise el'an sürüyor ve 40,000 in-

sanın canını aldığı söyleniyordu. Oysa bazı pamuk teyzelerim, cinayet ve katliam tabiatımıza aykırı olduğuna göre, beni yalan söylediğime ikna etmeye uğraşıyordu.

Primo 1'in başlarında fazilet ve insaniyet kavramlarının üzerinde tepindiğini gördüğümüz Ömer Seyfeddin (bkz. *Okuma Notları*, 20 Eylül 2008), diğer yandan aynı değerleri (sırf) Türklerin fıtri hasletleri arasında sayar. Kenan ile Grazia arasındaki son kavgada, Grazia artık Selanik'te kalmak istememesini şöyle anlatır: "... istiyorsun ki ihtiyar Türkler, vahşi mutaassıplar yatağanlarla sokaklara dağıldıkları zaman beni de öldürsünler." Buna karşı Kenan'ın sesi "pek sert" çıkar: "Bunlar hep hayal, hep vehim ! Türkler kadınlara el kaldırmazlar." (Yok canım? Karısını, sevgilisini, kız kardeşini ezen, döven bunca taş fırın erkeği nerede yaşıyor?) Biraz sonra Kenan gene "bir yıldırım gibi gürlemeğe" başlar: "Sus ! diyorum.... Benimle yaşamak, evimizi bozmamak istersen tamamıyla Türk olacaksın ! Babanı, memleketini, âdetlerini, dostlarını unutacaksın ! İsmin değişecek ! Çarşaf giyecek, Türkçe öğrenecek, bir harf İtalyanca söylemeyeceksin..." (1911'de kadınlar için Türkleşmenin çarşaf giymekten geçtiğini kaydettik mi? Grazia'nın çarşafa girmeyi reddetmesi karşısında, günümüz Atatürkçülerinin çağdaş kadın ile milliyetçilik arasındaki tercihi ne olur acaba?)

Fakat bunlar ikincil çelişki ve tutarsızlıklar, kuşkusuz. Zira asıl büyük tenakuz, soylu ahlakımıza ilişkin bu söylem ile birkaç sayfa öncesi arasında. Kaynaşma halindeki Selanik'te Primo, mektep arkadaşlarından, "bir Türk paşasının oğlu" Orhan'la buluşur. Orhan ona elindeki Jön Türk beyannamesini Fransızcaya çevirerek okur (vurgular gene benim): "Türkler dünyanın en cesur, en asil, en kavî bir milleti idi. Krallar, hükümdarlar, hakanlar, beyler, emîrler nesliydi. Asırlarca bütün Asya'ya hâkim olmuşlar; Attila Avrupa'yı *ezmiş, köpek gibi inletmişti....*" Şimdi buradan tekrar ilerleyelim, Kenan'ın *Primo 2*'deki tarih dersine. Dört sayfada yedi kere "esirler(imiz)"den dem vurulur: "eski esirlerimiz"in çok işine yarayan "yabancı ve muzır kanunlar"; "esirlerimiz"in zamanla bizi geride bırakması; "*esirlerimizin, yani o eski ve barışmaz düşmanlarımızın*" zenginleşmesi... hep 19. yüzyılın, Tanzimat döneminin getirdiği felaketler olarak anlatılır.

Hem başkalarının memleketlerini almak, onları ezmek ve köpek gibi inletmekle övüneceksin; bunları dişlerini gıcırdatarak, hırs ve kinle telaffuz edeceksin. Hem de yerine göre mağduriyetin haklılığına bürüneceksin.

Evet, nice milletleri esir ettik diye kurumlanacaksın. Sen kendin, esirlerini "eski ve barışmaz düşman" sayacaksın. Hem de bu düşmanlığı garipseyecek; hürriyetlerine kavuşma çabalarını nankörlerin ihaneti gibi resmedeceksin.

1911 neyse ne de... Bu kafa yüz yıl sonra hâlâ geçerliyse, çağdaş dünyada işimiz çok zor bizim.

SİLAH FETİŞİZMİNDEN FELLATİO'YA

Yazılış: 30 Kasım 2008
Yayınlanış: Perşembe, 4 Aralık 2008
Taraf, *Okuma Notları 111*

Primo 2'de, Kenan'ın "asırlarca karış karış kan dökerek aldığımız yerler"in daha sonra "esirlerimiz"ce nasıl "bir hamlede" kapışıldığına dair söylevi – olanca iç çelişkileri, tutarsızlıkları, uyduruk tarih tezleri, Batıya ve moderniteye ilişkin karmaşık aşk ve nefret duygularıyla birlikte – yaklaşık dört sayfa sürer. 1914'te yazıyor olmanın verdiği avantajla Ömer Seyfeddin, 1912-13'ün Balkan Harbinde Osmanlıların bozguna uğrayacağını haber verir ve bunu, Genç Türklerin (=İttihatçıların) iktidardan uzaklaştırılmış olmalarına bağlar. Zira, der (vurgular benim): "Yalnız bu Genç Türk kuvveti idi ki *en gizli yollardan devletimizin temeline hücum eden, devletimizi yıkmağa çalışan* Rumlara, Bulgarlara, Sırplara, Arnavutlara karşı geliyor, onlarla uğraşıyorlardı."

Not 1: Bu, "devletimiz" ve "en gizli yollardan... devletimizi yıkmağa çalışan" düşmanlar söylemi, neredeyse yüz yıldır, 4 Aralık 1945 Tan Matbaası [tesadüf, bugün 63. yıldönümü] ve 6-7 Eylül 1955 *pogrom*'larını tezgâhlayanlarda; bir zamanların devletten özerk "maneviyatçı" ya da "milliyetçi-mukaddesatçı" sağ kesimlerinde; McCarthycilerde ve diğer Soğuk Savaşçılarda; Birinci Şubenin K-Masası ve TTK'nın Ermeni masasında; 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 diktatörleri ve işkencecilerinde; Milli Emniyet, Kontrgerilla, JİTEM, Susurlukçular ve Ergenekoncular gibi çeşitli ve kısmî Teşkilât-ı Mahsusa reenkarnasyonlarında; 28 Şubat ve 27 Nisan muhtıracıları ve sair üniformalı "postmodernizm" karşıtlarında yankılanıyor.

İttihatçı ideolojisinde, bizim başkalarının topraklarını zorla almamız meşru, onların bu toprakları kurtarmak istemesi gayri meşrudur. 1912'nin savaş öncesi günlerinde Oğuz/Primo bazen heyecanlanır; yumruğunu Türklerin görünmez düşmanlarına sıkar: "Hayır, hayır, alçaklar, ala-

mayacaksınız. Beş yüz sene evvel bahadır babalarımızın sizi dize getirerek zaptettiği bu yerleri alamayacaksınız. Bütün Türkler karşınıza çıkacak, vatanlarının her karışını kanlarınızla ıslatacak" diye haykırır.

Beklenen bozgun gerçekleşir; Selanik'in teslimi anlaşması imzalanır. Konağın Rum çalışanlarının maruz bırakıldığı etnik temizlikten sonra işe alınan Emine Hanım'ın oğlu Mustafa da askerden döner. Beraberinde getirdiği, hem tabanca hem (tahta dipçiği takıldığında) tüfek gibi kullanılabilen mavzer revolverini saklaması için Primo'ya verir. Yunan işgali başlar. Derken Kenan gözaltına alınır. Oğuz/Primo yalnız kalır. İşgalcilere karşı tek başına eylem hayalleri kurar. Rum asker ve zabitleri geçerken, üst kattan üzerlerine ateş açmayı tasarlar. Bu düşünceler beklenmedik bir sahneye açılır.

Not 2: Murat Belge, *Taraf*'ın pazartesi eklerinde "Milli Roman" bağlamında Kâmil Yazgıç'ın *Türk Yıldızı Emine*'sini (1937) anlatırken "Şimdi sıkı durun" demiş ve Emine/Yıldız'ın ağzından şu alıntıyı yapmıştı: "Amcamın arkasında taşıdığı asker torbasını açtım, içinden kanlı iç çamaşırları çıktı. Bu kanları yaladım, yaladım, yaladım! Amcamın bu kurumuş kanları pekmezden daha tatlı idi." [6 Ekim 08] İğrençliğine karşın, tikel ve benzersiz değildir bu ruh hali. Böylesine hayvani duyguların, milliyetçi ideoloji ve edebiyatta yaygınlığı, ayrı bir araştırma konusu olmalıdır.

Ömer Seyfeddin'in milliyetçiliğiyle iç içe geçen sado-mazohist eğilimlerine ve işkenceci Binbaşı Radko'ya aslında çok yakın duruyor olabileceğine ilişkin şüphelerimi, daha önce dile getirmiştim (*Okuma Notları*, 11 ve 16 Ekim 08).[1] Oğuz/Primo, konakta tek başına kaldığı bir gün tavan arasına koşar, Mustafa'nın getirdiği silahı çıkarır – ve onunla oral seks yapar:

"Tahta kılıfın üzerine gayet ince ve hafif bir toz konmuştu. Üfledi. Son derece mukaddes bir şey tutuyormuş gibi ihtiram ve muhabbetten titriyordu. Kılıfın kapağını açtı. Revolveri çekti. Mekanizma sessiz ve donuk bir aydınlıkla parlıyordu. İnce dudaklarını uzattı; öptü, öptü, öptü. Bu o kadar tatlı idi ki... Emdi, emdi. Dudaklarının arasından dilini çıkardı, namlu-

1 Bkz. bu ciltte, 106-108; 109-111.

ya dokundurdu. Ekşi ve serin bir tat duyuyordu. Bu serin ekşilikte öyle anlatılmaz bir lezzet vardı ki dünyada hiçbir şeye benzetilemezdi. Bu anlatılmaz, bu ne olduğu bilinmez şey sanki kana karışıyor; her tarafa yayılıyor, ona bir arslan kuvveti, bir muharip şevki, bir bahadır saadeti veriyordu."

Unutmayalım ki Primo 1911'de en fazla on, 1912'de ise on bir yaşında olabilir. Ömer Seyfeddin bu satırları bugün yazacak olsa, çocuk pornosundan içeri girmesi gerekir. İttihatçılığın gizli yemin törenlerindeki silah fetişizmi ve fedailik töresi, 1970'lerin Ülkü Ocaklarından geçerek günümüzün Kuvayı Milliye Derneklerine uzanıyor. Yukarıdaki *fellatio* sahnesi, herhalde böyle bir duygu evreninin uç sınırını ifade eder.

TÜRKÜN AĞIR VE MÜTHİŞ İNTİKAMI

Yazılış: 30 Kasım 2008
Yayınlanış: Cumartesi, 6 Aralık 2008
Taraf, *Okuma Notları 112*

Primo'yu mavzer revolverini öper, emer ve yalarken bırakmıştık. Peki, bu küçük kahraman silahın namlusundan kendisine geçip damarlarında yayılan "arslan kuvveti, muharip şevki, bahadır saadeti" ile ne yapmayı hayal eder?

Primo 2'nin son üç sayfası, Türk milliyetçiliğinin – Nâzım'ın deyişiyle – "çırılçıplak iç dünyasını" gözler önüne serer.

Oğuz/Primo mümkün olduğu kadar çok Yunan askerini öldürmenin çaresini arar. İki üç saat kafa yorar; onları yalının bahçesine doldurmanın bir yolunu bulur. Güler, ellerini çırpar (vurgular benim): "Ama acele etmemeliydi. Onun intikamı, *hakiki bir Türkün intikamı gibi ağır, fakat müthiş* olmalıydı."

Çıkar, pususunu gerçekleştireceği bahçeyi gözden geçirir. Sonra saatlerce şehirde dolaşır. Ortalık kararırken döner. Günümüzde insanlık, Afrika'yı kasıp kavuran iç savaşlarda, ya da Filipin veya Somali korsanlarının dünyasında, ruhu erkenden taşlaşmış, boyundan büyük kalaşnikoflar taşıyıp takır takır adam öldüren çocuk-askerlerin görüntüleriyle sarsılıyor. Rakel Dink, 22 Ocak 2007'deki *Sevgiliye Mektup*'unda "Bir bebekten bir katil yaratan karanlığı sorgulamadan hiçbir şey yapılamaz kardeşlerim" demişti. Ogün Samast'ları kastediyordu.

Günümüzden 94 yıl önce Ömer Seyfeddin, tam da böyle bir karanlığın zebanisidir. Zira kimsenin on yedi yaşına gelmesini dahi bekleyemez; alt tarafı on bir yaşındaki çocuğu milli kahramanlık adına kan dökmeye hazırlamayı soğukkanlılıkla sürdürür. Primo'ya "geceyi uykusuz geçirmemeli, yatmalı, yorgunluğu çıkarmalı, sabaha çelik gibi uyanmalıydı" gibi telkinler yükler. Primo revolverini koynuna alarak yatağa girer; Shakespeare'den apartıldığı hayli aşikâr bir şekilde, ertesi gün kendini bekleyen ölümü dü-

şünür. Ömer Seyfeddin burada bile tepeden tırnağa ırkçı ve cinsiyetçidir (vurgular benim): "Ölüm... Ama bu eskilerin, ihtiyarların, namussuzların, alçakların, *kavmiyetsizlerin, Yahudilerin, kadınların* ve korkakların sandıkları gibi müthiş ve korkunç bir şey miydi?.. Hayır, hayır... (...) Laatif bir rüya ile derin bir uyku... Bir uyku ki ezeli..." (Hamlet'in ünlü *To be or not to be* monologunun 9.-10. satırlarında: *To die, to sleep; / To sleep, perchance to dream....*) Buradan bir kere daha, dört beş aydır süren bu didiklememin başlarındaki liberalizm reddiyesine geri döner (bkz. *Okuma Notları*, 6 Eylül 08):[1] "Halbuki hayat... Ferdi hayatın hiç ehemmiyeti yoktu... (...) Umumi ve millî hayata gelince... Mesela Türklük... Dünya durdukça binler, yüz binlerce sene Türklük âli ve muhteşem yaşayabilirdi. (...) İşte büyük Türklük için o, ehemmiyetsiz, kıymetsiz ferdi hayatını feda edecekti." Bunu, tüyler ürpertici bir son paragraf izler:

"Primo bunları düşünüyor, gözlerini kapıyor ve sevgili mavzer revolverine daha sıkı sarılıyordu. Uyudu, birçok rüyalar gördü. Dumanlı ve seraplı rüyalar... Al ve sıcak kanlara bulanmış geniş vadilerden, milyonlarca düşman leşiyle dolmuş muharebe meydanlarından geçiyor... Sarp uçurumlarda beyaz bir atı oynatıyor... Sonra geceler... Şarktan, Turan tarafından, bir hilal mavi göğe yükseliyor. İçinde minimini bir yıldız var... Primo hayretle bakıyor... Ayaklarında bir ıslaklık... Eğiliyor; bir de görüyor ki dizlerine kadar kan içinde... İşte bu, Türk düşmanlarının kanı... Koca bir göl olmuş... Kırmızı ve nihayetsiz bir göl... Semadaki ayın ve yıldızın hayali üstüne aksediyor... Ah, bayrağımızın canlısı, asıl bayrağımız, mukaddes bayrağımızın mücessem manası..."

Bilmem, burada nasıl bir cehennemin kıyısında durup içeri baktığımızın farkında mıyız? Bir benzetme aradığımda, Joseph Conrad'ın *Heart of Darkness*'ıyla (1899-1902), Francis Ford Coppola'nın ondan esinlenerek yaptığı *Apocalypse Now* (1979) geliyor aklıma. İlk ve ortaokul (şimdi, sekiz yıllık ilköğretim) ders kitaplarımızın bazı okuma parçalarında, bir mağduriyet masalı olarak, Türk bayrağının kırmızı zeminini şehitlerimizin kanından aldığı anlatılır. Ömer Seyfeddin ise bunu tersine, kahredici bir tahak-

1 Bkz. bu ciltte, 76-78.

küm masalına çeviriyor: bayrağımız asıl anlamını düşmanlarımızın kanından almaktadır! Gene Ömer Seyfeddin, Türk düşmanlarının kanının oluşturacağı "kırmızı ve nihayetsiz bir göl"de, dizlerine kadar batarak yürümeyi özlüyor, düşlüyor. Bin kat beteri: on bir yaşında bir çocuğa, böyle bir rüya gördürtüyor, hayal kurdurtuyor.

Primo 2'nin mevcut metni burada kesiliyor. *Türk Sözü*'nde 6 Ağustos 1914'te yayınlanan son bölümünün altında "Bitmedi" yazıyor fakat arkası gelmiyor. Dolayısıyla Primo'nun son eyleminin ne olacağını bilmiyoruz.

Yok, hayır, biliyoruz tabii. *Primo 2*'den bir yıl sonra, Nâzım'ın Çolak İsmail'inin "göbeğine kadar kana battığı" (*Okuma Notları*, 12 Ocak 08)[2] Ermeni soykırımı çıkageliyor.

2 Bkz. *Weimar Türkiyesi*, 57-59.

BİR MİLLETİN, DÜŞMANLARINI TAKLİT YOLUYLA İNŞASI

Yazılış: 6-8 Aralık 2008
Yayınlanış: Perşembe, 11 Aralık 2008
Taraf, *Okuma Notları 113*

Not 1: Bıktım bu Ömer Seyfeddin'den. *Bilim kucaklamak, bütünsel çözümler getirmek zorunda.* Canımı dişime takmış, bir dönem ödevini tamamlarcasına sürdürüyorum. Murat Belge'ye geçenlerde Bilgi'de Ömer Seyfeddin'i sormuşlar; "ben onu Halil'e havale ettim" demiş. Vallahi. Kendisi anlattı. Nazan Maksudyan ise silah fetişizmini okuduktan sonra, "yakında sana da Ömer Seyfeddin fetişisti diyecekler" diye takıldı. Bunlar artık yetti işaretleri. Söz veriyorum. Bir iki husus kaldı, şunun şurasında. Sonra çoktandır bekleyen başka konulara geçeceğim. Ve uzun süre Ömer Seyfeddin'e dokunmayacağım. Hop, bir dakika. Belki, tek başına Ömer Seyfeddin yazmayacağım demek daha doğru olacak.

Not 2: Bir diyalektik dersi. Mücadele içinde kilitlenmiş zıtlar, sonunda birbirini etkilemeye, hatta birbirine benzemeye başlar.

Bir milletin korku ve nefret üzerinden (yani, reel veya hayali acıları abartılıp, soyutlanıp, tek-yanlılaştırılıp, edebiyat, eğitim ve ordu aracılığıyla herkese "yaşatılarak") inşası ile, gene aynı milletin düşmanlarını taklit yoluyla inşası arasında, ince bir bağlantı var. Korktuğumuz ve nefret ettiğimiz düşmanlarımızla mücadele, onları alt edebilmek için onlar gibi olma çabasını beraberinde getiriyor. Onun içindir ki, Balkan milliyetçilikleri kendi suretinde Türk milliyetçiliğini, Türk milliyetçiliği de kendi suretinde Kürt milliyetçiliğini yarattı. Gene onun içindir ki, Nazizm ve Yahudi soykırımı kendi suretinde İsrail'in amansızlığını, İsrail'in amansızlığı da kendi suretinde Filistin intikamcılığını, canlı bombalarını, Hamas'ı ve Hizbullah'ı yarattı. Ve gene onun içindir ki, Avrupa'nın birinci ve ikinci nesil sömürge imparatorluklarının yükselişine eşlik eden Batı Oryantaliz-

mi ve ırkçılığı, kendi zıddı olarak Türk Oksidantalizmini, milliyetçiliğini ve ırkçılığını yarattı.

Yeri gelmişken: kimse bana bizde milliyetçilik olduğunu ama ırkçılık olmadığını söylemesin. (a) Irkçılığı Batıdaki en çarpıcı tezahürleriyle karıştırmamak, beyaz-siyah "renk ırkçılığı"na indirgememek lazım. (b) Hemen her milliyetçilik gibi, Türk milliyetçiliğinin de bir ırkçı damarı ve/ya uzantısı hep oldu. (c) Bir zamanlar, yüz yıl öncesinin literatüründe, "ırk" sözcüğü gördüğümüz her yerde hemen ırkçılığa hükmetmemek gerektiğini, zira o dönemde bu terim-kavramın harcıâlem bir şekilde, yer yer "millet" karşılığı veya "millet"le örtüşen bir tarzda kullanıldığını konuşurduk. İyi ya ! Bence bu, ırkçılık olmadığını değil, tam tersine, doğallaştırılmış bir ırkçılığın yaygınlığını; dönemin sözde-bilimsel ırk düşüncesinin Avrupa'dan Türkiye'ye ne kadar hızlı ve kapsamlı bir şekilde nüfuz ettiğini yansıtıyor. Faraza Barkan "Türk ırkının hayat kaynaklarının gürlüğü"nden söz ederken ırkçılık mı yapıyor? Bal gibi ırkçılık yapıyor, çünkü Türklüğü/Türkleri özcü ırk kategorileri üzerinden düşünüp kurguluyor.

(d) Bu ırkçı beslenme ve mayalanmanın sadece en aşırı ucu, en çıplak biçimi, 1920'lerin sonları ve 30'larının başlarının resmi Türk Tarih Tezi. Onu da yeterince bilmiyor veya üzerinde durmuyoruz. Kendi payıma, gençliğimde Türk Tarih Tezini – bütün insanlığın ve uygarlığın Türklerden geldiği iddiasından hareketle – ırkçılık ama tuhaf bir ırkçılık, "dışlayıcı" değil, salt "içerici" veya "içleyici" bir ırkçılık sanıyordum. Kemalizme kredi açа açа, demek benim de gözümü iyimserlik bürümüş. Genel geçer Marksist formüllerle idare etme alışkanlığından uzaklaştıkça ve öğrencilerimin de araştırmaları sayesinde, Türkiye'nin 1930'larda, kafatası ölçümlerinin de ötesinde, ne kadar su katılmadık bir "sarışın, mavi gözlü" Nordik-Alpin üstün ırk fantezisi yaşadığını kavramaya başladım.

(e) Ulusalcılık sayesinde ve Hrant'ın öldürülmesinden sonra bugün, "azınlık"lara yönelik nefretin de "yabancı düşmanlığı" gibi hafifletici deyimlerle geçiştirilemeyecek derecede ciddi ırkçılık tonlamaları taşıdığını da çok daha iyi görüyorum, görüyoruz. Bir kan ve döl edebiyatıdır gidiyor, özellikle Kürtler ve Ermeniler etrafında. Artık Nihal Atsız'ı kendine özgü bir fenomen saymıyor; yankılarını MHP'yle sınırlıymış gibi algılamıyorum.

(f) Bu ırkçılıktan Yahudiler de nasibini alıyor. Osmanlıların 1492'de İspanya'dan, Cumhuriyet'in Nazilerden kaçanlara kucak açması, madalyonun sadece bir yüzü. Diğerinde, alttan alta işleyen anti-semitizm, Yalçın Küçük'te, Soner Yalçın'da sözde entelektüel varyantıyla su yüzüne çıkıyor. Siyahlara dönük ırkçı önyargılar dahi, kültürümüzün gizli köşelerinde barınmaya devam ediyor.

Ve okullarında en küçük bir ırkçılık karşıtı eğitime yer vermeyen bu ülke, fırsat buldukça Batının ırkçılığı hakkında ileri geri konuşmakla avunuyor.

IRKÇILIK VE SOSYAL DARWİNİZM: KENAN'DAN RADKO'YA

Yazılış: 8-9 Aralık 2008
Yayınlanış: Cumartesi, 13 Aralık 2008
Taraf, *Okuma Notları 114*

Sosyalist Gerçekçilik ile, adı konmamış da olsa fiilen mevcut bir Nasyonal[ist] Gerçekçilik arasındaki benzerlik ve örtüşmeden söz etmiştim (*Okuma Notları*, 1 Kasım 2008). Her ikisinde de, olumlu kahramanlar tam olumludur, kötüler tam kötü, olumsuzun olumluya dönüşmesi ise, elhak, tam dönüşüm. Kenan'ın *Primo 1*'deki transformasyonu bu kategoriye girer. Başlangıçta, İttihatçıların nefret ettiği bütün özellikleri taşır: kozmopolit, hümanist, evrenselci, ferdiyetçi, liberal, mason, barışçı, faziletçi. Derken bir tokat İtalya'dan, bir tokat Rum otelcilerden, bir tokat Grazia'dan; ateşli, su katılmadık bir Türk milliyetçisi olup çıkar. Buradan hangi yöne gidebilir? Bir gelişme patikasına oğlu Primo'nun serüveni; bir diğer gelişme patikasına *Beyaz Lâle*'deki Radko tipi işaret eder (*Okuma Notları*, 22 Kasım 2008).[1]

Peki ama Radko, zalim bir Bulgar binbaşısı değil miydi? *Primo 2*'nin son paragrafında, Oğuz/Primo'nun dizlerine kadar "Türk düşmanlarının kanı"na gömülerek yürümeyi düşlediğini görmüştük. Dolayısıyla Radko'nun da bu gölün seviyesini bir parmak yükseltmeye katkıda bulunmuş olması gerekmez mi? Öyleyse Kenan-Primo-Radko üçgeninde Radko'nun başka nasıl bir yeri ve konumu olabilir?

Bu sorunun cevabı, Kenan'ın başlarda sahip olmadığı, hatta reddettiği için Ömer Seyfeddin tarafından (1911'de) şiddetle eleştirildiği düşünceleri, (1914'te) Radko'nun savunmasında yatıyor.

Beyaz Lâle'deki olayların seyrini anlatırken (*Okuma Notları*, 9-11-16-18 Ekim 2008), Radko'nun katliam, işkence, ırza geçme ve sair vahşet-dehşet ey-

---

1 Bkz. bu ciltte, 142-145.

lemleri için iki ayrı defa talimat verdiğini; ikisinin arasına ise gene Radko'nun dört sayfalık bir konuşmasının girdiğini söylemiştim (9 Ekim).[1] Şimdi bu konuşmaya dönmenin zamanıdır – yer yer Kemal Tahir'in tarihsel didaktizmine taş çıkartan olağanüstü sıkıcılığına, abartılı uydurukluğuna karşın.

Nedir söz konusu konuşmanın hikâye içindeki bağlamı? Serez'e girip komutayı ele alan Radko, komitacılarını çağırır: "Bunlar on iki reis idiler" – dendiği anda, aklımız İsa Mesih ve havarilerine gider tabii; ama Ömer Seyfeddin bunu ince bir ima tadında bırakamaz; aynen Jdanovcular gibi, okuyucuyu aptal yerine koyacak ya, daha sonra illa belirtik bir açıklamada bulunur: "... fen, hakikat ilahının zekâ ile muaşakasından doğmuş yeni bir mesihi dinleyen havariyyun gibi ciddi, sakin duruyorlardı. Radko Balkaneski, evet, bu yeni mesih büyük, parlak gözlerini kırpmadan, yeni bir hakikat İncil'ini ezberden okuyordu." Radko'yu konuşturan, çete şeflerinden Dimço Kaptan'ın, kentteki çocuk ve kadınların öldürülmesi emrine itirazıdır. Binbaşı önce gülümser: "İhtiyarlıktan, yani zaaftan nefret ederdi. İnsanlar ihtiyarladıkça, ölüme yaklaştıkça pek tabii bir tebeddül hadisesinden başka bir şey olmayan ölümü sevmezler[di]." Bu fikrin, Oğuz/Primo'nun ölüm karşısındaki natüralist düşünceleriyle örtüşmesini kaçırmayalım. "Sen bunamışsın Dimço Kaptan," diye başlar Radko; Ömer Seyfeddin'in şişirdikçe şişirdiği söylevinin en kritik bölümünü buraya alıyorum:

"– Dikkat ediniz kardeşler, dikkat, diye devam ediyordu, âli meclisin kararına muhalif bir şey yapmayasınız! Katliam içtimaî bir ilaçtır. İçtimai vücutlar uzvi vücutlar gibi aynı kanunlara tabidir. Bir hastayı tedavi ederken fena mikropların uzviyette kalmasına müsaade etmek onların yeniden üreyip hastayı öldürmesini istemek demektir. Bir memleket alındığı vakit ecnebi bir unsurun kalmasına müsaade etmek de, bu mağlupların galiplerine karşı besleyecekleri pek tabii olan kin, garazla silahlanarak üremelerini, bir gün vatanın en zayıf zamanında kalkıp intikam almalarını istemekten başka bir şey değildir. Biz bu hatayı yapmayacağız.

"Medeniyet, insaniyet, merhamet gibi boş, manasız olmaktan ziyade, muzır olan yalanlara inanmayacağız. Kalbimizle, sinirlerimizle değil;

1 Bkz. bu ciltte, 103-114.

dimağımızla, fikrimizle hareket edeceğiz. Bakınız İspanya'ya, işte onlar vatanlarını kurtardıkları zaman içlerinde hiç yabancı bir unsur bırakmadıklarından bugün ne kadar rahat yaşıyorlar."

Radko'nun konuşmasının bir başka bölümünü de, ikinci elden, dinleyenler aracılığıyla öğreniriz: "Hak yoktu. Her şey kuvvetti. Ezemeyen ezilecek, öldüremeyen ölecekti. Tabiatın değişmeyen, asla gizli kapaklı olmayan âli kanunu zayıfın düşmanıydı. Bütün kâinat bir mücadeleden ibaret değil miydi? Ölümden hayat çıkıyordu. Yutulan zaaflardan kuvvet doğuyordu. Avrupalıların yalanlarına, boş nazariyelerine, sosyalistlik hulyalarına aldanmamalıydı. 'İnsaniyet' fikri dünyanın en büyük, en münasebetsiz, en eski, en rezil bir saçmasıydı."

Tamam mı? Burada duralım. İki okuyalım, bir düşünelim. Yorumunu gelecek haftaya bırakalım.

RADKO'DAN TOTENKOPF SS SUBAYLARINA

Yazılış: 14 Aralık 2008
Yayınlanış: Perşembe, 18 Aralık 2008
Taraf, *Okuma Notları 115*

Not 1: Gurbetten başlayarak tiraj raporlarını kaydettiğim tabloma bakıyorum. 22 Kasım - 6 Aralık 2007'nin *Okuma Notları*'nı kaleme aldığım sırada, *Taraf* henüz 9000 dolayından 6000'lere iniş sürecindeymiş. Son hafta ortalaması ise 53,000. Ve 22 Haziran 08'den bu yana, yani neredeyse altı aydır hep 30,000'in üzerinde seyrediyor. Her türlü iftiraya karşın, namusla, cesaretle, alın teriyle elde edilmiş bir başarı. Ve sırf bu yalın gerçek bile, biraz tekrara haklılık kazandırıyor.

Ömer Seyfeddin'in, *Beyaz Lâle*'nin başlarında Binbaşı Radko'ya dört sayfa boyunca söylettiklerinin önemi nerede yatıyor? Bu son iki yazıda, başlıca üç noktaya işaret etmek istiyorum.

Birincisi, bu konuşma Faşizmin düşünsel ve sosyal fideliğini yansıtıyor. *Taraf* daha yeni çıkar, ben de bu köşede ilk yazılarımı yazarken, Sosyal Darwinizme önce Ege Cansen vesilesiyle değinmiştim. 1925'ten beri bilmem kaçıncı defa "bu sefer işlerinin kesinlikle bitirileceği" yüksek sesle tekrarlanıyor; 1985 sonrasının bilmem kaçıncı sınır ötesi operasyonu bağlamında kamuoyu gene göz göre göre dolduruşa getiriliyor; Türkiye zaman zaman kapıldığı milliyetçilik spazmlarından birinin daha pençesinde kıvranıyordu. Cansen de militarizmin davulcularına katılmış; hayatın en yüce gerçeğinin ölüm, tarihin en yüce gerçeğinin savaş olduğunu beyan etmişti. İşte buna karşı, Ege Cansen'in 20. yüzyıl başlarının sahte-bilim kırıntılarını 21. yüzyıl başlarında yeniden pazarlamaya kalktığına işaret etmiş; Sosyal Darwinizmin, ırk sağlığı (*eugenics*) akımının ve savaş hayranlığının nasıl birleşip Faşizmi ve Nazizmi beslediğini anlatmaya çalışmıştım.

Bu çerçevede, Radko'nun da bitmek bilmez bir Sosyal Darwinizm vaazı verdiği çok açık olsa gerek. Toplumu herhangi bir canlının bedenine

benzetiyor. Bu toplumda farklı etnik-dini grupların varlığını, organizmada zararlı mikropların varlığıyla bir tutuyor. Her ikisinin temizlenmesini bilimin gereği sayıyor. Buradan hayli kısa bir adımla Hitler'in "nihai çözüm"üne varılır.

Bu noktada, sayısız gençlik salaklığımdan birini daha itiraf edeyim. Ömer Seyfeddin "gayet mükemmel tahsil ve terbiye görmüş bir genç... çok zengin... esvap giydirilmiş bir tunç heykel kadar güzel ve mütenasip" diye tanıtır Radko'yu. Benim gibi, *Beyaz Lâle*'yi önce çocukluğunuzda okumuş ve kısmen unutmuş; sonra Sol kültürün bir parçası olarak yıllar yılı anti-faşist İkinci Dünya Savaşı film ve romanlarıyla haşır neşir olmuş; ardından tekrar *Beyaz Lâle*'ye dönmüş iseniz, yakışıklı ve aristokratik SS subayları ile Radko arasındaki benzerliğe siz de çok şaşabilirsiniz. Nasıl olur? Geleceği mi görmüş bu Ömer Seyfeddin, *clairvoyant* mıymış – diye kafa yorduğumu hatırlıyorum.

Ama tabii sorunun cevabı çok basit aslında. Radko SS'lere değil, SS'ler Radko'ya benziyor; daha doğrusu, SS'ler Radko'ların çok bol olduğu bir ortamdan, Radko'ların daha "gelişmiş" biçimleri olarak çıkageliyor. Visconti'nin *Leopar*'ı ve *Masum*'undaki, 19. yüzyıl sonlarının kıskanç, mütehakkim, dejenere, zampara, estet, eskrimci, taş yürekli ve hunhar – *L'Innocente*'de, karısının doğurduğu bebeği kendinden değil diye kar fırtınasında çırılçıplak pencerenin dışına koyacak kadar hunhar – İtalyan soylularını düşünün. 1920'ler ve 30'larda gidip Mussolini'nin komutanları oldular. Aynı şekilde, Prusya *Junker*'leri de Nazileşti, Hitler'in generalleri ve SS subaylarına dönüştü. Gene 19. yüzyılın ikinci yarısında, ölüm romantizmi almış yürümüştü; Wagner'in operalarında, Germen ırkçılığı ve Nietzsche-vari "üstün insan"lara tapınma özlemi ile, tuhaf bir şekilde birbirine karışıyordu. Tito döneminin ünlü partizan epiklerinden birinde, ya *Neretva Köprüsü*'nde ya da *Sutjeska*'da, şimdi tam hatırlayamıyorum (ama galiba *Sutjeska*'da), ölen Alman generalinin cenaze töreni vardır, son taarruz öncesi. Bütün subaylar haşin sesler ve çehrelerle vahşi, tüyler ürpertici marşlar söyler. Bu da Yunan, Germen, Hint-Avrupa mitolojisindeki "geceleri dolaşan ölüler ordusu"nu çağrıştırır (bkz. Carlo Ginzburg, *The Night Battles* [1983; İtalyanca orijinali *I benandanti*, 1971] ve *Ecstasies: deciphering*

the witches' sabbath [1990]). Nazizm bütün bu efsaneleri, mistik-irrasyonel hayalleri devraldı – ve SS'lerin ünlü *Totenkopf* (= Ölümün Kellesi, Kurukafa) tümeninde somutlanan semboller dünyasının inşasında kullandı.

İşte bu İtalyan soyluları ve Prusya *Junker*'leriyle birlikte Radko da, dönemin ordularının monarşik-aristokratik subay kadrolarını meydana getiren, milliyetçi, ırkçı, saldırgan, kafası *pan* (Germen, Slav, Türk) veya *megali* (Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan) idealleriyle dolu belirli bir hâkim sınıf tipinin yaygınlığına işaret ediyor.

VECDİ GÖNÜL, TEŞKİLÂT-I MAHSUSA, DİYARBAKIR CEZAEVİ

Yazılış: 14 Aralık 2008
Yayınlanış: Cumartesi, 20 Aralık 2008
Taraf, *Okuma Notları 116*

Sosyal Darwinciliğin, savaş hayranlığının ve ölüm mistisizminin Faşizmi nasıl beslediğini Nâzım da yazmış 1935'te. *Taranta-Babu'ya Mektuplar*'ın altıncısında: "Faşist edebiyatının dâhileri," diyor, "harbin yaratıcı bir kuvvet; sapsarı bir çölde boynunun damarı kesilerek ölmenin, İtalya'nın Akdeniz suyu gibi masmavi göğünün altında ebediyen yaşamak demek olduğunu edebiyatlaştırmışlardır."

Not 1: Ege Cansen okuyor, anlıyor mu acaba? Sanmam. Son imza kampanyası bağlamında ve "liberal" aydınlara karşı, Osmanlı fütuhatını da, Türk milliyetçiliğinin bütün şiddet eylemlerini de "Bu anlatılanlar hayatın ta kendisi değil mi? Ne var bunda?" diye savunmakla meşgul. Günümüzün vicdansızlığını doğallaştırmaya çabalıyor [*Hürriyet*, 13 Aralık 08]. Sol veya demokrat da demiyor; illa "liberal" diyor. Hem de Hayekçi bir ekonomik liberalden, dönüp dolaşıp, gene o nihai ve öldürücü "[politik] liberalizm" düşmanlığı.

Fakat Nâzım'ın da göremediği bir şey var galiba: aynı ön-faşizmi İttihatçılığın nasıl paylaştığı. Enver, Talât ve şürekâsından nefret ediyor tabii. Ama onları 1910'ların Avrupa Sağı ile aynı kültür kıtasında, aynı tektonik plaka üzerinde değerlendiriyor mu? Bundan kuşkuluyum.

Oysa Radko'lardan SS'lere giden yolun üzerinde Teşkilât-ı Mahsusa'cılar duruyor. Nasıl Ermeni soykırımı, 19. yüzyıl sonlarının giderek sertleşen, etnik temizlik yanlısı kesilen milliyetçiliklerden *shoah*'a, Holokost'a giden yolda bir ara konak ise, aynı şekilde, Bahattin Şakir ve Dr. Nâzım'lar da Radko ile Himmler ve astları arasında yer alıyor.

Ve şimdi, önceki yazımda sözünü ettiğim üç temel noktanın ikincisine geçiyorum: Bunun en berrak *ideolojik* kanıtlarını Ömer Seyfeddin'de

buluyoruz. Çünkü Türk "sokak milliyetçiliği"nin bu asıl kurucusu, çeşitli öykülerinde rakip Balkan milliyetçiliklerinden sadece nefret etmekle kalmadığını; aynı zamanda onları beğenip kıskandığını tekrar tekrar ortaya koyuyor. Örneğin *Nakarat*'ın sonunda, Rada'nın şarkısının "İstanbul bizim olacak" anlamına geldiğini geç öğrenen teğmen, "Velmefçe ormanlarında kendince mukaddes bir fikir için ölen komite papazın o cesur kızı"yla arasındaki farkı düşünmekten kendini alamaz. *Mehmâemken*'de yazar, 1914'te Karadeniz'de bir gemiyle Doğu cephesine giden (ve dikkat: hiçbiri daha önce Anadolu'ya ayak basmamış olan) beş subaydan birine, şu çarpıcı görüşü söyletir: "Bizim mektepten" (= Harbiye'den) çıkan "üç cins zabit"in hiçbiri

> milli bir terbiye görmüş, mesela Bulgarlar gibi 'Panislâvizm-Büyük Bulgar İmparatorluğu', Yunanlılar gibi 'Panelenizm-Şark İmparatorluğu', Sırplılar gibi 'Büyük Sırbistan' hülyalarını kazanmış ve bu hülyaları ne olursa olsun hakikat haline getirmeği hayatlarında en mühim ve en mukaddes vazife bilmiş zabitler kıratında değildir.

1908 devriminin baştaki Osmanlı(cı)lık ya da ittihad-ı anâsır çizgisine karşı yüzde yüz Türkçülüğü savunan Ömer Seyfeddin, bu ve benzeri durumlarda hep Balkan milliyetçiliklerinin canavarlığını milliyetçi duyguları uykudaki Türklere *örnek* gösterir; bir taşla iki kuş vururcasına, hem (mealen) "düşmanlarımızı tanıyalım" hem de "onları yenmek için onlar gibi olalım" demeye getirir. Radko'nun *Beyaz Lâle*'deki uzun konuşmasının asıl işlevi de budur. Altını çizerek vurgulayalım ki Ömer Seyfeddin, Radko'nun Bulgarlığına karşıdır, yoksa Radko'nun programının *düşünsel temellerine karşı değildir*. Nasıl karşı olsun ki? Radko, *Primo 1*'de yazarın kendi sesinin (*authorial voice*) Kenan'ın milliyetsizleşmesini, hainliğini eleştirirken söylediklerinin tamı tamına aynısını söylemektedir. Neydi Kenan'ın hataları? Harbi sevmemekti. "Harp, hayattır" fikrini reddetmekti. Organik dünyadaki mücadele ile toplum ve insanlar âlemindeki mücadelenin aynı olduğunu kabul etmemekti. Fazilet ve insaniyet gibi boş hayallere kapılmaktı (*Okuma Notları*, 18-20 Eylül 08).[1] Radko neyi savunuyor? Canlı organizmalar ve top-

1 Bkz. bu ciltte, 85-87; 88-90.

lum hep aynı kanuniyetlere tabidir. Bırakalım sosyalistlik hülyalarını. Medeniyet, insaniyet, merhamet gibi fikirler sadece boş değil, aynı zamanda zararlıdır. Özellikle insaniyet fikri dünyanın en rezil saçmasıdır. Tabiatın değişmeyen kanunu zayıfın düşmanıdır. Ezemeyen ezilecek, öldüremeyen ölecektir.

Gelelim üçüncü tespitimize. Kenan yazarın istediği doğrultuda Radko'laşırsa ne olur? (a) Kenan Teşkilât-ı Mahsusaya girer; "içtimai vücud"u (*the body social*) "ecnebi unsur"lardan temizler; oğlu Primo ve Nâzım'ın Çolak İsmail'iyle birlikte, ister dizlerine ister göbeğine kadar "Türk düşmanlarının kanı"na gömülür. Tabii Vecdi Gönül'ün hayır duasını alır. (b) Bir sonraki aşamada Kenan'ı bir başka Kenan Diyarbakır Cezaevine gardiyan tayin eder.

BİR KÜLTÜRÜN İFLASI?

Yazılış: 20-22 Aralık 2008
Yayınlanış: Perşembe, 25 Aralık 2008
Taraf, *Okuma Notları 117*

Not 1: Kamuoyu bir kere daha cinnet geçiriyor. *Mustafa* filmi bitti bitmedi, "özür dilemeyiz" faslı başladı. Her fırsatta yeni bir milliyetçi hezeyan; sapıtmış bir çırpınışlar, ihtilaçlar furyası. Detaylarına ayrıca gireriz. Fakat nedir hakikaten: Murat Belge'nin dediği gibi bir ideolojinin bunaması mıdır? Bütün bir kültürün iflası mıdır?

Not 2: Akıl tutulması deyimi, son yıllarda çok kullanıldı. Auden Nazizmin arkaplanını "[Alman] kültürün[ün] çıldırması"nda aramıştı. Türkiye'de de benzer bir durum mu söz konusu? Tâ 22 Aralık 2007'de, bir arkadaşımın beni fazla bedbin bulmasına karşı "Siyasal iyimserlik, kültürel kötümserlik"ten söz etmiştim. Son otuz yılın MC ile başlayıp 12 Eylül ile derinleşen eğitim felaketinin üzerine, 2002'den itibaren ulusalcı tırmanışın binmesi, berbat bir siyasal kültür ve medya kültürü yarattı. Antropologlar toplumların kendilerini kültür aracılığıyla yeniden ürettiğini vurguluyor. Böyle bir kültürle, Türkiye toplumu 21. yüzyılda nasıl var olabilir, ayakta kalabilir? Hangi çıkışsızlık duvarlarına toslayacak – toslamaya başladı mı, şimdiden? Mesela demokratikleşme gündeminin [AB, askeri vesayet, medya tekelleşmesi, hukuk, Kıbrıs, Kürt meselesi, Ermeni soykırımı gibi] bütün alt-başlıkları konusunda?

Not 3: *Komünist Manifestosu*'nun giriş paragraflarında Marx ve Engels, "kâh gizli, kâh açık" sürdürülen sınıf mücadelelerinin, bazen toplumun tamamının devrim yoluyla yeniden inşasıyla, bazen ise "boy ölçüşen sınıfların ortak yıkımıyla" sonuçlanabileceğini söylemişlerdi. Acaba Türkiye de kendi kendisini tahrip mi edecek? Etmesi, eğitim ve kültürde yenilenme olamayışından; bazılarının "Atatürkçülük" dediği şu milliyetçi-devletçi, otoriter, zenofobik, yer yer ırkçı kültürün içine sıkışıp kalmamızdan mı kaynaklanacak?

Bütün buralara nereden geldik? Vaktiyle bir "Liberalizm ve cehalet" yazısı yazmıştım, Yeniçağ ve Yakınçağ boyunca Batıda biriken, liberalizmin üzerine oturduğu değerlere dair (*Okuma Notları*, 3 Temmuz 08).[1] Kafamın gerisinde, bu değerlere sırt çeviren bir Solun ne olabileceği, ne olamayacağına ilişkin sorular vardı. Gene kafamın gerisinde, güçlü bir liberal-demokrat partinin – bırakın böyle bir partiyi; ciddi bir liberal-demokrat *düşünce* geleneğinin – mevcut olmadığı Türk fikir ve siyaset hayatının yoksulluk ve çarpıklığının, sadece Solu değil, daha önemlisi Sağı da nasıl etkilediği vardı. Piyasa sorununu göz ardı etmiyordum. Ama öncelikle siyasi liberalizmi kastettiğim çok açık olsa gerekti. Çünkü daha önce, "Sol ve demokrasi" konusuna da on iki makale hasretmiştim, 31 Ocak - 8 Mayıs arasındaki çeşitli tarihlerde.

Ama tabii, bunları yazdığım anda, ben de bir kısım solculara göre "liberal"liğimi tescil ettirmiş oldum. Genç bir tarihçi arkadaşım, hemen benim *Whiggish* (yani düz evrimci) bir tarih yorumuna kaydığımı keşfediverdi. İnternette başka bazıları – bir Yeşiller kurucusu dahil; bu da onların siyasal kültür düzeyi açısından ilginç – "bu cahil hocaya nasıl haddini bildiriverceklerini" beyan etti.

Her neyse; yazmaya devam ettim. Benim derdim liberalizmi savunmaktan çok, aşırı ve amansız bir liberalizm düşmanlığının dünyadaki ve Türkiye'deki kökenlerini irdelemekti. 19. yüzyıl ortalarında Marksizmin öncelikle liberalizme karşı mevzilendiği, milliyetçiliği ise hafifsediği (hatta müttefik saydığı) ile başladım. Oradan "gecikmiş"lerin "yetişmeci" gündemlerine geçtim. Prusya'dan başlayarak, bütün devletçi hızlandırılmış kalkınma denemelerine arız olan anti-liberalizmin altını çizdim. Bunun ne zaman, hangi dönem ve ortamda Türkiye'ye taşındığını kurcalamaya koyuldum.

Konu ister istemez Jön Türklerin ve İttihatçıların liberalizm düşmanlığına geldi. Rusya'da Sosyal Demokrasi içindeki sertleşmenin, Osmanlı İmparatorluğu'nda Jön Türkler içindeki sertleşme ile; Bolşeviklerin Menşeviklere ağır basmasının, Ahmet Rıza'ların Prens Sabahaddin'lere

1 Bkz. bu ciltte, 15-16.

ağır basması paralelliğine dikkat çektim. Ömer Seyfeddin'e de buradan girdim (veya döndüm). Türk milliyetçiliğinin *big bang*'inde, sıcak plazma halinde, liberalizm nefreti nasıl başlamıştı? Pek çok başka soru gibi bu da beni edebiyata ve bir kere daha Ömer Seyfeddin'e götürdü. O katıksız liberalizm nefretinin, başka hangi ideolojik yapıtaşlarıyla bir arada bulunduğuna eğildim. Dış dünyayı "emperyalizm"e indirgemek. Kozmopolitizmden, "ecnebi unsur"lardan nefret. Irkçılık, Sosyal Darwinizm. Fazilet ve insaniyet gibi evrensel değerlere düşmanlık. Özetle, dönemin Avrupa Sağının ön-faşizmiyle örtüşen bir düşünce dünyası.

Yaklaşık yüz yıl sonra bugün, kentli, tahsilli orta sınıfların faşizan cinneti hâlâ aynı ipliklerle dokunuyor.

TEK PARTİNİN ANTİ-LİBERALLERİ: (1) RECEP PEKER

Yazılış: 20-22 Aralık 2008
Yayınlanış: Cumartesi, 27 Aralık 2008
Taraf, *Okuma Notları 118*

Avrupa'da liberalizm düşmanlığı, (a) Prusya tipi "gecikmişlik" devletçiliğinden, 20. yüzyıl başlarının proto-faşizmi aracılığıyla 1930'ların Faşist ve Nazi rejimlerine; (b) 19. yüzyıl Marksizminden, gene benzer bir "yetişmecilik" aracılığıyla, 1930'ların Stalinizmine geçti. Türkiye'de ise paralel bir gelişmeyle, 1910'ların İttihatçı milliyetçiliğindeki liberalizm düşmanlığının mirasçısı, hem Faşizm ve Nazizme, hem Stalinizme öykünen 1930'lar devletçiliği oldu.

Tabii 1920'lerde Kemalizm henüz o kadar devletçi değildi. İzmir İktisat Kongresi'nde "karma ekonomi" benimsenmiş; İş Bankası aracılığıyla devlet özel sermaye birikimini desteklemeye başlamıştı. Lakin önce 1925-27'nin büyük boy ölçüşmesi (Terakkiperver Fırka, Şeyh Sait İsyanı, Takrir-i Sükûn, İstiklal Mahkemeleri), siyasi katılaşmayı beraberinde getirdi. Ardından 1929 Büyük Bunalımı bir diğer dönüm noktasını oluşturdu.

Kanal 24 için hazırladığım haftalık *Nisyana İsyan* programlarının ikincisinde (*Enine Boyuna Cumhuriyet*, 30 Ekim 08), Mete Tunçay Tek Parti yıllarında demokrasi aleyhine açıktan hiç bir laf edilmediğini, buna karşılık liberalizme alenen çatılabildiğini (çünkü liberalizmin akla Fransa'yı ve istikrarsız hükümetlerini getirdiğini) söylemişti. Bu saptama, liberalizmin icabında demokrasi yerine ve/ya demokrasinin günah keçisi olarak suçlanabileceğini de ortaya koyuyor.

Bu kullanımın bazı berrak örneklerine, Tek Particiliğin önde gelen ideologu sayabileceğimiz Recep Peker'de rastlıyoruz.

Recep Peker Cumhuriyetin kurucu neslinin tipik asker-bürokratlarındandı. Harbiye ve sonra Harp Akademisini bitirmiş, Libya'da, Balkan Harbinde ve Birinci Dünya Savaşında çarpışmış sert bir subaydı. O zihni-

yet yapısıyla gitti, CHF/P'nin lider kadroları arasına girdi. 1925'te Fethi Okyar'ın ayaklanmaya karşı "yumuşak" tavrını protesto ederek içişleri bakanlığını bıraktı. Öncesi ve sonrasında, dört defa parti genel sekreteri oldu. 1931'de başlayan üçüncü görev döneminde, İtalya ve Almanya'da uzun bir inceleme gezisine çıktı. Döndüğünde, Faşizm ve Nazizmden aldığı ilhamla, partinin devlet teşkilatına mutlak surette egemen kılınmasını (yani devletin göreli özerkliğinin tamamen kaldırılmasını) öngören yeni bir tüzük ve program tasarısı hazırladı. Bu kadarı CHP'ye de fazla geldi ve Mayıs 1935'te toplanan 4. Kurultay'da onaylanmadı. Recep Peker tekrar genel sekreterliğe seçildiyse de ertesi yıl görevden alındı. 1946'nın çok-partili hayata geçiş sürecindeki ceberrut inadı, onu bu sefer başbakanlıktan istifaya ve siyasetten geri dönüşsüz olarak uzaklaşmaya zorladı.

Hep o Tek Parti sistematizasyonunun bir parçası olarak ve 1933 üniversite reformu çerçevesinde, İstanbul ve Ankara Üniversitelerinde Türk İnkılap Tarihi Enstitüleri kurulduğunda, CHP'nin önde gelen tarihçi-milletvekillerinden Yusuf Hikmet Bayur ve Yusuf Kemal Tengirşenk ile birlikte Recep Peker de 1934-35'te – Sovyetlerdeki Marksizm-Leninizm enstitülerine denk düşen – bu yeni "resmi ideoloji" kurumlarında ilk ders verenler arasında yer aldı. 1935'te kitap halinde yayınlanan, 1936'da 2. baskısı çıkan *İnkılap Dersleri*'nin 3. baskısının öyküsü ise ilginç ve anlamlıdır. 1977'de yayın hayatına atılan *Toplum ve Bilim* dergisi, 12 Eylül döneminde geçici olarak tatile girmesinin simgesi olarak ve 18-19-20-21-22. sayılarına karşılık gelen bir özel sayı biçiminde, 1983'te *İnkılap Dersleri*'ni yeniden bastı. Yayın Kurulu bu yolla, 12 Eylül'ün yasakçılığının, Bonapartist depolitizasyonunun, toplum mühendisliği iddiasının ve dilinden düşürmediği Atatürkçülüğünün tarihsel köklerine işaret etmeyi amaçlamış olmalı.

İnkılap Dersleri'nin bir yıl sonra, o sırada yeni kurulan İletişim Yayınlarınca yapılan 4. baskısında, "Parti İdeologu Recep Peker" başlıklı bir Önsöz de yer alıyor. İmzasız fakat bilgili bir elden (galiba büyük kısmı Taha Parla'nın elinden) çıktığı belli olan bu kısa, özlü notta, Peker'in 1930'ların tam yetkili Genel Başkanlık Kurulunda Atatürk ve İnönü'yle birlikte yer aldığı; buna karşılık CHP genel sekreterliğinden, muhtemelen Atatürk tarafından ve parti içinde fazla güçlendiği için uzaklaştırıldığı kaydedilmekte

(buna göre, Lenin'in Stalin'e 1922-24'te yapamadığını Atatürk'ün 1935-36'da Recep Peker'e yapabildiğini söylemek mümkün). Devamında, Recep Peker'in övdüğü rejimin "anti-liberal ve anti-sosyalist bir korporatizm" olduğuna dikkat çekiliyor.

Yakınlardaki bir televizyon programında Tarhan Erdem, Türkiye vatandaşlarının yüzde 20 kadarının demokrasiye inanmadığını belirtti. Daha ziyade CHP'de toplanan bu kesimin fikriyatı, belki en fazla Recep Peker'den kaynaklanıyor.

YAZMAYA, GEÇMİŞE VE GENÇLİĞİME DAİR (1)

Yazılış: 27 Aralık 2008
Yayınlanış: Perşembe, 1 Ocak 2009
Taraf, *Okuma Notları 119*

Not 1: Bu yazının başlığını önce "Yeni Yıla Recep Peker'le girmek" koymuştum. Değiştirdim, "2009 ve Recep Peker" yaptım. İlk paragrafı yazdım. Derken önüne bir "not" geçirmeye kalktım. Oradan aklım, son zamanlarda duyduğum bazı eleştirilere gitti. Bazı "akil adam"lara bakılırsa, bu "not" paragraflarımı çok zorlaştırıyormuş okumayı. Yani şimdi, yılbaşının ertesi günü de böyle bir "not"la mı başlayacaktım? Bu tür eleştirileri umursamadığımı düşündüm. Çağrışımlar çağrışımları izledi. Kendi kendimle halleşmem uzadı. Bambaşka bir noktaya vardım.

1960'lar ve 70'lerde habire, halk için, işçi sınıfı için yazmaktan söz edilirdi. Belirli bir bağlamda görece doğru, ama mutlaklaştırıldığında tabii bu da yanlıştı. Her durumda "geniş kitlelerin anlayacağı şekilde yazmak" diye bir kural olamaz. Zaten bunu dayatanların asıl gündemi başkaydı, başkadır. Liderin hegemonyasını pekiştirmeye; özellikle aydınları – "emekçiler" adına – ezmeye; üslûplarını dahi homojenleştirmeye; kadro örgütünü yeknesaklaştırmaya; parti dışında bir hayat, tutunacak herhangi bir dal, başka bir çevre veya yaratıcı uğraşı, bir sanat veya bilim çıkışı bırakmamaya çalışıyorlardı.

Yeri gelmişken söyleyeyim; örgüt-içi otoritarizm ile gene örgüt-içi popülizmin bu iç içeliği tikel ve benzersiz değildi. Gerçi bu açıdan kimse, Maoculukla yarışamaz(dı). Komünist kişiye tapma kültlerinin en aşırısını ÇKP ve Mao yaratmış; terörün, zulüm ve zorbalığın en keyfî, herhangi bir hukuk anlayışıyla en az sınırlanmış biçimleri Kültür Devrimi sırasında yaşanmıştı. Herhalde bu yüzden, Çin dışındaki Maocu akımlar dogmatizm ve sektarizmle malul küçük fraksiyonlar olarak kaldı. Özel olarak Türkiye'de, komünizmin çöküşünün ardından en hızlı ve en kapsamlı faşistleşmeyi Maocu akım yaşadı.

Bunu, sırf *capoistorico*'sunun güdükleştirdiği gövdesinin, gene o "tarihsel şef"in sonsuz ihtirasına yetmemesi; dolayısıyla Veli Küçük'leri en sadık *apparatçik*'lerine dahi tercih etmeye başlamasıyla açıklayamayız. Geçmişte de belirttim: daha başından beri ajan olduğunu sanmıyorum. Süperradikalizmden yorulup ikide bir içeri girmekten yıldıysa, ya da 1990'ların ortalarındaki son hapislik döneminde "derin devlet" ile yeni bir anlaşmaya vardıysa bile, bu da bir ideolojik zeminden kaynaklandı. Maoculuk, birincisi, proletarya diktatörlüğü düşüncesini olabilecek en aşırı biçimine: artık tek tek her bireyin kendi içindeki "burjuvazi"nin kökü kazınıncaya değin, restorasyon tehlikesinin mevcut olduğu ve dolayısıyla "proletaryanın devrimci diktatörlüğü"nün devam etmesi gerektiği önermesine vardırmıştı. Dolayısıyla en azından teoride, demokrasi fikriyle en uzlaşmaz noktada bulunuyordu. İkincisi, Komintern Marksizminin (anti-emperyalizm üzerinden milliyetçilik, devletçilik, köylücülük gibi) en geri yanları ve/ya ittifakları, dış bağlantılarına, en fazla Maoculuk sahip çıkıyordu. Küçük ve komik Türk Mussolini'lerinin, Üçüncü Dünyacılık-Atatürkçülük köprüsünden geçerek Ergenekon'a intikali bu yüzden kolay oldu.

Gelgelelim, hem lider hem emekçi taban fetişizmi daha önce de vardı. Başka birçok şey gibi bu da, 1960 sonrasında Solun ilk ve ana gövdesi olan Türkiye İşçi Partisinden başlayıp yayılmıştı. İktidardan – velev parti iktidarından – uzaklaşmanın başlı başına demokratikleştirici bir etkisi vardır. Mehmet Ali Aybar 1968'de Çekoslovakya'nın işgaline karşı çıktığı için, Sadun Aren ve Behice Boran tarafından TİP başkanlığından devrildi. Demirel'in ve AP'nin 12 Mart'a kul köle olduğu bir parlamentoda, işkenceye ve idamlara tek başına direndi. Son yıllarını yaşlı, aristokratik zarafeti içinde, bir onur simgesi olarak yaşadı. Öyle de hatırlanıyor.

Ama maalesef Aybar'ın o kadar demokrat olmadığı dönemler de söz konusuydu. Mihri Belli'nin *Yön*'de yazarken kullandığı E. Tüfekçi imzasından hareketle "eski tüfekler" denen, 1951-52 tevkifatından kalma eski TKP çevrelerinin Stalinizmine karşı mücadele ediyordu gerçi. Ama sanki o da Stalinizmden, daha doğrusu karizmatik bir önderlik kültünden nasibini almıştı. Tek parti zihniyetini eleştiriyor , hatta [kökünü "Şark despotizmi" ya da "Asya Üretim Tarzı"nda aradığı] uzun bir Osmanlı ceberrut devlet gele-

neğine bağlıyordu. Ama kendisi, TİP genel başkanlığı döneminde gayet otoriterdi, astığı astık kestiği kestikti, muhaliflerini – bir seferinde Rasih Nuri İleri'ye yaptığı gibi – iki sendikacı aracılığıyla, koltuğuyla birlikte havaya kaldırtıp genel yönetim kurulu toplantısından attırtacak kadar ceberruttu.

Madalyonun diğer yüzünde, bütün parti yönetim kurullarında işçilerin mutlaka yüzde 50 oranında temsil edilmesi de Aybar'ın fikriydi. Ve büyük hatalarındandı.

YAZMAYA, GEÇMİŞE VE GENÇLİĞİME DAİR (2)

Yazılış: 27 Aralık 2008
Yayınlanış: Cumartesi, 3 Ocak 2009
Taraf, *Okuma Notları 120*

İşin bir başka yanı daha var, kuşkusuz. Hepimiz çok yeniydik, çok tecrübesizdik 1960'lar ve 70'lerde. O zamanlar yazmayı, açık seçik yazmayı, anlaşılır yazmayı öğrenmek diye bir mesele gerçekten önümüzde duruyordu. Birçok bakımdan, büyük bir okuldu Sol. Trajik yanlışlarını bu seferlik bir yana bırakalım. Bu yanlışlara nasıl sürüklendiğini (kısmen, ama sadece kısmen, nasıl provokasyona geldiğini) de bırakalım. Bedelini ne kadar korkunç bir şekilde ödediğini –ödediğimizi– de bırakalım. Çıkış noktasında, benim temiz saymaya devam ettiğim (eşitlik, özgürlük, sosyal adalet, enternasyonalizm gibi) değerlerin yattığı bir mücadele vardı. Doğru veya yanlış, kazanmayı hedeflediği kitlelere ulaşmaya çalışan bütün bir gençlik vardı. Bu uğurda konuşmak ve yazmak, iletişim kurmak, örgütlenmek, toplantı düzenleyebilmek, gündem hazırlayabilmek, ekip çalışması yapabilmek zorundaydı(k). Düşe kalka çabalıyor; olanca fraksiyonlaşma istidadımız içinde, farkına varsak da varmasak da, en azından bazılarımız birbirimizden öğreniyor ve gene birbirimize öğretiyorduk.

Bu tür kazanımları küçümsememek lazım. Geçmişe karşı nihilizmde çocuksu bir taraf var. Örneğin, o günün Solu bugünün ulusalcılığı *değildi*. Evet, o zaman da Solda belirli bir milliyetçilik dozajı veya damarı mevcuttu. Ama bu milliyetçilik boyutu aynı zamanda Marksizmin başka boyutlarıyla ve bu cümleden olarak enternasyonalizmle yan yana bulunuyor; dolayısıyla sınırlanıyor, kısıtlanıyor ve kendini tam olarak ortaya koyamıyordu. Oral Çalışlar'ın kendisiyle yaptığı röportajda, Alman Sol Partisi eş başkanı ve Avrupa Sol Partisi başkanı Lothar Bisky, "Sosyalistler içinde iki eğilim bulunuyor. Bir eğilim Milliyetçi Bolşevikler, diğer eğilim ise enternasyonalistler. Ben hep enternasyonalist tarafta oldum" demiş (*Radikal*, 22

Aralık 2008). Ben de "Hrant Dink'in ölümünün ardından: Marksizm, milliyetçilik ve Türkiye" genel başlığı altında, 26 Nisan, 3 Mayıs ve 7 Mayıs 2007'de Harvard'da verdiğim üç konferansın sonuncusunda aynı şeyi vurgulamıştım: "Yeni-milliyetçiler ve evrenselcilerin komünizm sonrası yol ayırımı" (*Post-communist crossroads for neo-nationalists and universalists*). Özetle, ancak Marksizmle palamarları çözüncedir ki Bisky'nin "milliyetçi Bolşevik"lerinin frenleri patladı ve ulusalcılığa dönüştü.

Entellektüel faaliyete ilişkin meseleler de biraz böyle. Eluard'ın, 1951'deki *Pouvoir Tout Dire* (Her şeyi Söyleyebilmek) kitabına adını veren şiiri geliyor aklıma (kendi çevirim): "Bütün mesele her şeyi söylemekte, oysa sözcüklerim yetersiz / Zamanım yetersiz, cesaretim yetersiz / Hayal kuruyor ve rastgele bölüyorum imgelerimi / Kötü yaşadım, açık konuşmayı öğrenemedim" (*Le tout est de tout dire, et je manque des mots / Je manque de temps, et je manque d'audace / Je rêve et je dévide au hasard mes images / J'ai mal vécu, mal appris à parler clair*). "Halkın anlayacağı şekilde yazma" kavgalarını biraz da bu çerçeve içinde düşünmeli. Sonraki kuşakların kafası herhalde bazı bakımlardan daha özgür, daha şüpheci. Buna karşılık benzer bir insanlık ideallerinin olmaması, belki en büyük eksiklik.

Fakat sonuçta, bu badireden her nasılsa sağ çıkmış (çıkamayanları unutmayalım), ayakları üzerinde doğrulabilmiş (doğrulamayanları unutmayalım) biri olarak, iyi kötü çalışmayı ve çalışmanın bir türü olarak yazmayı öğrendim, sanıyorum. Öğrendim – ve aynı zamanda bazı tepkiler peydahladım, yaşlandıkça. (Yevtuşenko, *Bratsk Station*: "Yaşlandıkça daha dürüst oluyoruz / Eh, bu da bir şeydir" [*As we get older, we get honester / That is something*].) Bir kere, bu eşsiz kolaylıklar ülkesinde, her türlü kolaylık talebine karşı. Kolay denen her şeye karşı, ya da bir işin olası bütün kolay yapılma yollarına karşı. Tersten söyleyecek olursak, enikonu bir zorluk taraftarlığı. Belki, kasıtlı ve bilinçli bir seçkincilik. Öğrenirken de, öğretirken de. Yazarken de, okurken de, tartışırken de, sonuçlara varırken de.

Onun için, faraza şu "not" paragraflarımın "okumayı zorlaştırdığı"nın söylenmesi beni pek etkilemiyor doğrusu. Hatta düşüncenin zorluğunun ve zor çıktığının farkedilmesini tercih dahi ederim (hatırlanabilirlik uğruna). Ben bu konuya şimdi değil, Ekim-Kasım 2007'de hayli kafa yor-

dum. Alev Er arayıp, Ahmet Altan ve Yasemin Çongar ile birlikte çıkarmaya hazırlandıkları gazete için haftada iki kere yazıp yazmayacağımı sormuştu. 1980'lerin sonunda aktif Sol politikadan çekileli beri hiçbir yere düzenli yazmamıştım, yazmıyordum. Acaba günlük olayların akışıyla arama koymayı başardığım mesafeyi yitirir miydim? Ya da, zaten güncelliği çok ama çok iyi yazanlar olduğuna göre, benim biraz değişik ve daha dolayımlı bir yaklaşımım olabilir miydi? Buna kendi içimde bir yanıt bulduğumda, *Taraf*'a "evet" dedim. "Not" paragrafları da çözümümün bir parçasıydı: bir "dönüşümlülük" veya "yansımalılık" (*reflexivity*) ve "metinler-arasılık" (*intertextuality*) boyutunu tutturabilmek açısından. Bir kere nasıl yazacağıma karar verdikten ve bunu içime sindirdikten, tercihime güvendikten sonra da, dönüp arkama bakmadım.

Ve bakmam. İkinci ses, yan düşünceler, referanslar işi karıştırıyormuş. Karıştıracak tabii. Benim sadece iki kıstasım var: düşüncenin net olması; düşüncenin zengin olması. Zor bulan okumasın.

2009'DA BENİ BEKLEYENLER

Yazılış: 3 Ocak 2009
Yayınlanış: Perşembe, 8 Ocak 2009
Taraf, *Okuma Notları 121*

Tek Partinin anti-liberallerine devam edeceğim, Recep Peker ve Ö. L. Barkan ile. Edeceğim de... bir yığın güncel konu çağırıp duruyor. Neler neler var, önce İttihatçı ön-faşistleri ve şimdi de Milli Şef yarı-faşistlerinden bir türlü başımı alıp yazamadığım:

- Bizim "hâkim sınıf"ımız bize nasıl hükmediyor? (Üzerinden yıllar geçen, Louis Althusser'in *Devletin İdeolojik Aygıtları* ve Göran Therborn'un *What is it that the ruling classes do when they rule?* çalışmalarına, Türk milliyetçiliğine ilişkin bazı ekler).
- Ya da: Bu ülkenin gizli hayatı, bağırsakları, patolojisi ("özür diliyorum" bildirisine saldırılar bağlamında).
- *Redneck*, zonta, maganda (gene aynı bağlamda).
- Bitmeyen nakarat: "para" meseleleri (gene aynı bağlamda).
- Kimilerinin hâlâ "seviyeli sağcı" sandığı Hasan Celâl Güzel ve Amerikalıları "Kızılderili soykırımı"yla apıştırma hayali.
- Bir kere daha Türk ırkçılığı. Evet, şimdi herkes ırkçılığı yazıyor. Çünkü Canan Arıtman ve Hasan Celâl Güzel'lerin ardında bütün bir ırkçılık kıtasının durduğu, apaçık ortaya çıktı. Peki, Nazan Maksudyan'ın *Türklüğü Ölçmek* (Haziran 2005) kitabına Temmuz 2005'te yapılan sataşmaları hatırlıyor muyuz?
- Gecikmiş bir diğer hesaplaşma. Ku Klux Klan'cılık mı? Evet, Ku Klux Klan'cılık.
- Prusyalı üniversitelerimiz, veya üniversitelerin militarizasyonu ("özür diliyorum" bildirisini kınayan son üç deklarasyon bağlamında).
- Ya da: Osman Can; yurtdışına gidecek değişim öğrencilerine özel ideolojik eğitim; Marmara Üniversitesinin Sokrates ve Erasmus

isimlerinden ne anladığı (veya anlamadığı); Bologna süreci, *Magna Charta* – ve bu metni imzalamanın icapları.

- Derin devletin asıl dost-düşman eğitimi: Milli Güvenlik Dersleri (ve neden, bununla demokrasi olamayacağı).
- Necip Hablemitoğlu'na dair bazı anı ve hatırlatmalar. Ya da: öğretim üyeliği ayrıcalığı, dersini ve sınıfını neler söylemek, öğrencilerine neler dayatmaya kalkışmak için kullanmaya izin vermemeli?
- Hukuk alanının son facialari. Şişli'de bir mahkeme. Şişli'de bir savcı. *Ombudsman*'lığın reddi. Ve İstanbul Barosunun da "özür diliyorum" bildirisini kınamayı vazife bilmesi.
- Dreyfus Vak'ası ve Türkiye. O gün Zola, bugün *Taraf*. Ve "Fransa'nın mutlak masumiyeti"ne inandıkları için Dreyfus'u suçlu sayanlar.
- Neden mesele İlhan Selçuk'un katılmasından ibaret değil? Serteller ödülünün *Cumhuriyet* gazetesine verilmesi münasebetiyle, 4 Aralık 1945 Tan Baskınının öncesi ve sonrasında Nadir Nadi'nin yazdıkları.
- Bir TRT öyküsü: *Şahların Labirenti*'nde, Ökkeş Kenger/Şendiller'in Hrant Dink'i suçlamasının hemen ardından, ekrana 12 Eylül'e sürükleniş hakkında benimle yapılmış bulunan çekimin gelmesi.
- Murat Belge'nin *Genesis* kitabı: "büyük ulusal anlatı" ve Türklerin kökeni.
- Hakan Erdem'in *Tarih-Lenk* kitabı: medya tarihçiliğinin sefaleti.
- Ya da: Buyurun, gerçek tarihçiliği şimdi bir kere daha konuşalım.
- İlber Ortaylı olsam (bir süre susar ve pek insan içine çıkmazdım).
- Soner Yalçın olsam (bir süre susar ve pek insan içine çıkmazdım).
- Yalçın Küçük olsam (bir süre susar ve pek insan içine çıkmazdım).
- Yusuf Halaçoğlu olsam (bir süre susar ve pek insan içine çıkmazdım).
- Hazır bu konu açılmışken: Yusuf Halaçoğlu'nun son beş yılı. Ara Sarafyan olayı. David Gaunt olayı. Atatürk'ün özel mektup ve belgelerinin yayınlanmaması olayı. "Ermeni kökenli Kürtler ve diğer vatandaşlar" demeci. En son, Fatih Altaylı'nın televizyon progra-

mındaki, "bunlar kamuoyuna açıklanamaz" açıklaması (ve sadece Fatih Altaylı'ya gösterdiği bir belge; Altaylı'nın da "gördüm, keşke görmeseydim" reaksiyonu). Bu arkaplanlarla birlikte, Hrant Dink'in cenazesine saldırıları, 2005 konferansına saldırıları, şimdi de "özür diliyorum" bildirisine saldırıları üzerine, bazı kamusal gözlem ve düşünceler.

- Başladığım yere döneyim. "Hâkim sınıf" ideolojisi ve propagandası karşısında, aktif solculuk reaksiyonlarım ile şimdiki reaksiyonlarım arasındaki farka ilişkin, daha içe dönük, entrospektif bazı gözlem ve düşünceler. O zaman neden pek etkilenmiyordum, hatta olağan sayıyordum da, şimdi mesela ulusalcılığın dezenformasyon kampanyalarına bu denli *kişisel* düzeyde kızıyorum, şahsen ve fizikman hasta oluyorum, inanılmaz iğreniyor, tiksiniyorum? "Sosyalizmin bilimi" ile bireysel ahlak tercihleri üzerine bir yorum denemesi.

Ama yani. Bunları yazsam (veya yazsaydım) yeni yıla girerken. Çok mu farklı olurdu, Recep Peker'i yazmaktan? 2009'da Recep Peker yok. Recep Peker'i pek kimse hatırlamıyor. Fakat ruhu, düşünceleri aramızda. Ergenekon'da, JİTEM'de, Şemdinli'de, Mustafa Muğlalı Kışlası'nda, Vecdi Gönül'de, Veli Küçük'te, İlker Başbuğ'da, Işık Koşaner'de yaşamaya devam ediyor.

RECEP PEKER'E GÖRE, HÜRRİYETİN YOZLAŞMA BİÇİMLERİ

Yazılış: 3 Ocak 2009
Yayınlanış: Perşembe, 8 Ocak 2009
Taraf, *Okuma Notları 121*

"Devrim" meselesiyle başlayalım. Devrim (ya da inkılap) sözcüğünü kullanan herkes solcu mu? Recep Peker'in *İnkılap Dersleri*'nde (1935, 1984), adım başı bir inkılap ve inkılapçılık övgüsüne rastlamak mümkün. Başlı başına bu, bir erdem mi? Devrim deyince akan sular duruyor mu? Hiç mi tarih bilmiyorsunuz? Siz bunu o dönemde veya bu dönemde, sadece Marksistler, sosyalistler mi kullanıyordu sanıyorsunuz?

Bunun böyle olmadığına, birincisi, günümüzde devletin, Atatürkçülüğün, ulusalcılığın "devrimci"liği tanık. Zorunlu "Devrim Tarihi ve Atatürk İlkeleri" dersleri tanık. Meksika'da, ülkeyi seksen yıldır Kurumsal Devrim Partisinin (*Partido Revolucionario Institucional*) yönetiyor olması da buna tanık. Saddam'ın, Chavez'in, Mugabe'nin, ayetullahların, Ahmedinecad'ın "devrimci"liği de buna tanık. Yakın geçmişte veya bugün, yeryüzünün yoksul, azgelişmiş ülkelerini yöneten hemen bütün diktatörlük rejimlerinin, olanca yozluk ve kirlilikleri içinde, şu veya bu şekilde bir "devrimci" meşruiyet iddiasının olması, buna en geniş ve kapsamlı biçimde tanık.

Not 1: Geçerken aklıma geldi. *Bir zamanlar şölenlerle egemen ülkende / şimdi iri gagalı yalnızlıklar dönüyor* – demişti Cemal Süreya. Bir zamanların "Asya, Afrika ve Latin Amerika halklarının devrimci fırtınası"na ne oldu? Hani, "Üç Dünya Teorisi" çerçevesinde, "ülkeler bağımsızlık, milletler kurtuluş, halklar devrim istiyor"du? Murathan Mungan'ın "Telli Telli"sinin, Yeni Türkü'nün meşhur ettiği dizeleri gibi anlaşılan: *Yenik düşüyor her şey zamana / Biz büyüdük ve kirlendi dünya.*

İkincisi, asıl korkuncu: Ya Faşizm ve faşistler? Faşizmden ileri geri, çok söz edilir ülkemizde. Solda herkes az buçuk bir Faşizm uzmanıdır. Ama

acaba kaç kişi, Mussolini veya Hitler'i doğrudan okumuştur? Okursanız görürsünüz: iki adımda bir, "devrim" çıkar karşınıza. Faşist Devrim, Nazizmin Milli Devrimi. "Yeni Düzen"i sadece Leninizm ve Sovyetler Birliği temsil etmiyordu, 1920'ler ve 30'larda. İtalyan ve Alman varyantlarıyla Faşizmin de "Yeni Düzen" iddiası aynı derecede büyüktü. Çağın bütün büyük despot ve demagogları, çürümüş saydıkları liberalizme, kapitalizme, demokrasiye karşı (bunları eşit ve özdeş sayan da kendileriydi) kitleleri "devrim"e, "Yeni Düzen"e çağırıyordu.

Türkiye'deki Tek Parti yönetimi, 1930'larda hem Stalinizme, hem Faşizm ve Nazizme hayranlık duyuyordu. Nasıl olur, demeyin. Sovyetler Birliği'nde beğendiği, emekçilerin kurtuluşu (ideali) değildi. Realiteydi: devlet gücünün mutlaklaştırılması, doruğa çıkmasıydı. Bu, her üç "inkılapçı" rejimin ortak noktasıydı. Ayrıca unutmayalım: Recep Peker Sovyetlere gitmedi. Tersine, 1934-35'te İtalya ve Almanya'da bir inceleme gezisine çıktı (*Okuma Notları*, 27 Aralık '08).[1] Ve sadece parti teşkilatının devlete mutlak surette egemen kılan tüzük önerisini değil, aynı yılların İnkılap Derslerini de Faşizmin ve Nazizmin ilhamıyla hazırladı.

Bu, her şeyden önce Recep Peker'in hürriyetin tehlikeleri veya yozlaşma biçimlerine ilişkin eleştirilerinde, zamanın faşist söylemlerini izlemesiyle kendini belli eder. Peker "İkinci Ders"ini bütünüyle "Hürriyet İnkılabı"na ayırır (s. 25-34). Gerçi böylelikle "yeryüzüne birtakım yeni ve ileri anlama ve yaşama neticeleri" gelmiş, fakat "birden bu neticeler yeter gibi sanıl"mış; "bundan sonra yeni devir ve demokrasi birtakım siyasal ihtilatlara uğramış"tır.

"İdealistlerin rolleri azalınca, hürriyet inkılabının getirdiği semerelerde birtakım arızalar, hastalıklar" ortaya çıkar. Bunu hemen şu cümle izler: "Hürriyet inkılabı liberte, liberal, liberalizm gibi mefhumlarla ifade olundu." Ardından, bu ve benzeri, olumsuzluğu ima edilen "neticeler"e "ticaret serbestliği" örnek gösterilir (26). Recep Peker "hürriyetin ekonomide suistimali"nden (26-27), demokrasiyi suçlamaya geçer. Parlamentarizm, partiler arasında "vakit kaybeden, gayesiz çarpışan ve birbirini boğazlayan

1 Şimdi bkz. *Weimar Türkiyesi*, (Kitap Yayınevi, 2008), 45-47.

bir didişme"ye yol açar (27-28). "Millet namına iş başına gelmek iddiasında bulunan parlamentarizmin çok partili hayatı," der, "devir devir öyle vaziyetlere düştü ki, parlamentoda iş yapacak derecede kuvvetli parti bulunamadı. Bu, istikrarlı bir devlet çalışmasını imkânsız bir hale koydu." Devamında, koalisyonlar "keşmekeş"ine çatar.

Özetle, Recep Peker demokrasinin mükemmeli değil, bütün kusurlarıyla birlikte olabileceklerin en iyisini temsil ettiği fikrine çok yabancıdır. Tipik olarak, uzun süreçlerdense "muayyen hedeflere giden kısa yollar"dan yanadır. Tanıdık geliyor mu? Bu fikirler Türkiye'de bütün darbecilerce, özellikle de 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 faşist askeri rejimlerinin en yetkili ağızlarından defalarca tekrarlanmıştır.

“KISA VE HIZLI” DEVRİMİN BEDELİ

Yazılış: 10-11 Ocak 2009
Yayınlanış: Perşembe, 15 Ocak 2009
Taraf, *Okuma Notları 123*

Not 1: Bu denemeleri grup grup kitaplaştıracağım. Birinci cilt şu an baskıda; *Okuma Notları*'nın ilk 66'sı ile Kasım 2007-Haziran 2008 arasının diğer bazı yazıları, *Bir Kronik: Weimar Türkiyesi* başlığı altında çıkacak. Burada temel izlek, diktatörlük ile demokrasi arasında, Weimar Cumhuriyeti'ni andıran bir ikilemle yüz yüze gelmemiz. 1920 ve 30'lardan, ya da bizim 1970'lerimizden şu farkla ki, bu sefer tehlike, Hitler benzeri, görece pleb karakterli özerk bir sokak Faşizminin iktidarı kendi adına ele geçirmesinden değil, Prusya kurmaylarının, Hindenburg ve Ludendorff muadillerinin iktidar mevzilerinin tahkim edilmesi çabasından kaynaklanıyor.

Not 2: *Weimar Türkiyesi*'nde bu saptamadan türeyen bir alt-tema, Solun hataları. Müslümanların (mesela türban) özgürlüğünü bir özgürlük sorunu saymayanlar var. Ulusalcılığın saldırısı karşısında –var olduğu kadarıyla– hukuk devletinin tehlikeye düşmesini umursamayanlar var. *Birgün*'ün “yiyin birbirinizi” manşetinden, “özgürlük dininin yobazları” tarzı saldırılara ve orijinalliği Can Dündar'ın “heryerekon” saptırmasını taklidin ötesine geçemeyen “herkesekon” ucuzluklarına kadar, Komintern'in ancak Naziler kazandıktan iki yıl sonra son bulan *çılgınlığının* [Hobsbawm] benzerleri, Türkiye'de kol geziyor. Kendi içinde bütünlüklü olsun istediğim bir “Sol ve Demokrasi” parenteziyle, bu aymazlığın köklerine inmeye çalıştım.

Not 3: Esas olarak ulusalcılığa karşı bir mevzilenme içinden Sola yönelik eleştirilerim, şimdi sonuna yaklaştığım “ikinci cilt”te, aşırı ve amansız liberalizm düşmanlığımız gibi bir başka alt-tema etrafında gelişiyor. Bu da beni, 1848'in *Manifesto*'sunun yazıldığı koşullardan başlayıp, Bismarck'tan, diğer gecikmiş-yetişmeci devletçiliklerden ve Ömer Seyfed-

din'de ifadesini bulan İttihatçı ön-faşizminden geçerek, Tek Parti ideologlarına getirdi. Lakin iş burada bir kere daha dallanıp budaklanıyor, zira Recep Peker'i yazarken devrim sorunsalına değinmemek imkânsız. Sırf Peker'i çözüp batırmak uğruna, devrim kavramını "çarpıttığı" gibi bir şeyler söyleyip geçiştirsem, kuşkusuz söyleyeceklerim, devrimin kutsallığı ve dokunulmazlığına inanmaya devam edenlerce daha kolay kabul edilebilir. Ama hayır, yapamam. Çok yüzeysel kaçar ve dürüst de olmaz. Dolayısıyla bir yerinden, ister istemez giriyorum bu konuya. Asıl devamı, daha şimdiden "üçüncü cilt" diye tasarladıklarım arasında.

Devrim başlıca iki şekilde savunulabilir. Birincisi özel, ikincisi geneldir. Birincisinde, belirli bir ülkede, somut bir konjonktürde koşulların (kendinizi özdeşleştirdiğiniz, ya da seslendiğiniz ve yanınıza çekmeye çalıştığınız) şu veya bu kesim için "dayanılmaz" hale geldiğini ilan eder; onları tek çıkış yolu olarak gördüğünüz ve gösterdiğiniz spesifik bir devrime çağırırsınız. İkincisinde ise daha kapsamlı olarak, devrimin her zaman ve her yerde arzu edilir, hatta zorunlu ve kaçınılmaz – dolayısıyla (biz farkına varsak da varmasak da) evrensel – olduğuna ilişkin bütüncül bir teori kurarsınız. Tabii bunlardan ilki daha çok pratik siyaset içinde ve kitlelere yöneliktir. İkincisi ise, aydınları devrimin zaruretine ikna etmeyi; böylece, devrime inancı temel bir (kültürel-teorik) değer olarak yerleştirmeyi ve bu inançla meşbu, "ruhen devrimci" (pratik anlamda *revolutionary* olmaktan çok, özcü-aşkın, transandantal bir anlamda *revolutionist*) kuşaklar yetiştirmeyi amaçlar. Hep (Stendhal'in *Kırmızı ve Siyah*'ındaki Julien Sorel gibi) bir önceki devrimi kaçırdığına hayıflanan ya da bir sonraki devrimi özleyen bu tür "damardan devrimci" kuşaklar, devrimci örgütlerin kadro kaynaklarını ayakta tutar.

"Devrimin bedeli" daha çok bu ikinci söylem bağlamında gelişen bir alt konudur. İlk defa Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France* (1790; Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler) risalesinde, ihtilalin astarının yüzünden pahalı olabileceği fikrini – daha doğrusu, olacağı öngörüsünü – ortaya atmıştı. "Sosyal devrim" hayaleti, sonraki iki yüz yıl boyunca Avrupa ve dünya siyasasını derinden etkiledi. Bu bağlamda, Burke'ün 1790'da muhafazakâr olmaktan çok Whig (liberal) bir perspektiften dile ge-

tirdikleri de nesiller boyu tartışıldı. Bu kutuplaşma çerçevesinde, Jakobenler ve Leninistler devrimin maliyetini hep minimize ettiler. Milletin, halkın veya işçi sınıfının, *ancien régime* altında veya kapitalizmden her allahın günü çektiklerinin onyıllar boyu biriken toplamına kıyasla, devrim ânına özgü, şiddetten ve kan dökümünden kaynaklanan acıların hiç mesabesinde olduğunu; geleceğe uzanan daha kısa, daha geniş ve ferah bir yolun açılması uğruna bu bedele rahatlıkla katlanılabileceğini savundular.

Tabii burada bir başka sorun da var. Önemli bir metodolojik sorun: "tarihin yönü"nü bildiğinizi varsayıyorsunuz. Şöyle demiş oluyorsunuz: "Halen A noktasındayız ve er ya da geç B noktasına gelinecek. Mesele, A'dan B'ye yavaş ve zahmetli bir şekilde mi, nisbeten kısa ve hızlı bir şekilde mi gidileceği."

Oysa tarih, yatağı belli bir nehir değil. Bu, teolojik, teleolojik bir yanılsama. Gerçekte ise, A'dan B'ye "kısa ve hızlı" denilen gidiş denemeleri hep kendi mecralarını kazıyor, başka türlü olmayacak bir tarih yaratıyor. Ve o yeni realite kendi acılarını peydahlıyor.

DEVRİM VE "TOPLUM SAĞLIĞI"

Yazılış: 10-11 Ocak 2009
Yayınlanış: Cumartesi, 17 Ocak 2009
Taraf, *Okuma Notları 124*

Günümüzde demokrasinin basit, minimalist, o ölçüde akla yakın bir savunusu, "kötülerin iyisi" ya da "olabileceklerin en iyisi" olduğudur. Yeryüzünde mükemmel diye bir şey yok. Her şey alternatifleri ve bedelleriyle kaim. 20. yüzyılın başları ve ortalarında, büyük bir demokrasi krizi yaşandı. Birinci Dünya Savaşının bitiminde demokrasi önce yükseldi – imparatorluklara, hanedan devletlerine alternatif anlamıyla. Sonra inişe geçti. Mazower, "ıssız, terkedilmiş bir demokrasi mabedi"nden söz ediyor, 1920'ler ve 30'lar için.

İdeoloji olarak liberalizme ve politik sistem olarak demokrasiye karşı, ne mümkünse söylendi o yıllarda: Bireyciliğin toplumu atomize ettiği, büyük davalardan yoksun bıraktığı. Çıkarcılığın alıp yürüdüğü. Partilerin, parlamentonun çürüdüğü, yozlaştığı. Disiplin diye bir şeyin kalmadığı. Refahın rehavet ve yumuşaklık getirdiği. İktidarın elini kolunu bağlayan yasaların yürütmeyi zayıflattığı, hantallık yarattığı.... *Führerprinzip* de, "proletarya diktatörlüğü" de bu tür hücumların üzerinde yükseldi. Montesquieu'nün, Voltaire'in, Tocqueville'in uyarıları unutuldu. John Stuart Mill'in, Abraham Lincoln'ün, Lord Acton'ın savunduğu değerler horlandı. *Checks and balances* – "denge ve frenler" de neymiş, dendi. Sınırsız bir iktidar fetişizmi yükseldi. Faşizm ve komünizm, demokrasiye üstün sanıldı.

Denendi ve görüldü. Faşizm (1926-45) ve Nazizm (1933-45) görece kısa, Sovyetler Birliği biraz daha uzun ömürlü oldu (1917'den 80'lerin sonuna). Ama sonunda hepsi çöktü. Şimdilerde dünya (ve Türkiye) gene bir geçiş çağının sancıları içinde. ABD'de *neo-con*'lar da özgürlük ve demokrasiyi horladılar; yeniden tekelci bir imparatorluk kurabiliriz sandılar. Onlar da hüsrana uğradı. Dolayısıyla bu dönemeçte, Ortadoğu'da ve yeryüzünde, herkesin bu dersleri hatırda tutmasında yarar var.

Ne ki, önce 19. yüzyılın birikimi ve sonra 20. yüzyılın ek demokrasi dersleri, asla özümsenmedi Türkiye'de. Hatta neredeyse konuşulmadı bile. Bir "normal demokrasi" kültürü, düşünsel temelleriyle birlikte, hemen hiç oturmadı. Bakın etrafınıza: kamuoyunda, medyada böyle bir söyleme rastlayacak mısınız? Bilinmiyor ki zaten. Eğitimdeki yokluğundan başlayarak.

Gelelim Recep Peker'e. Tek Parti rejiminin bu sert genel sekreteri de, tam o 1920 ve 30'lardaki "demokrasi mabedinin terkedilişi" sürecinin sözcü ve teorisyenlerinden. Recep Peker için, "hürriyet inkılabı"nın ve dolayısıyla demokrasinin kusurlarını olası başka rejimlerin kusurlarıyla karşılaştırmak söz konusu değil. Sadece demokrasinin kusurları var, o kadar. Recep Peker'in, *İnkılap Dersleri*'nin "Hürriyetin Ekonomide Suistimali" (26-27) ve özellikle "Parlamentarizm" (27-28) bölümlerinde sayıp döktüğü kusurlar, o yıllarda Batı Avrupa'da sağcı-otoriter, faşizan düşünürlerin söylediklerinin kaba bir özeti niteliğinde. Nitekim demokrasinin mükemmel olmadığının gösterilmesi, kestirmeden, alternatiflerinin değer kazanmasını beraberinde getiriyor. Peker işte bu bağlamda, parlamentarizm yüzünden "muayyen hedeflere giden kısa yollar uzatıldı" diyor (27). Bu öyle bir şikâyet ki, kendi alternatif "kısa yollar" (= devrim, darbe, diktatörlük, her ne ise) önerisini bağrında taşıyor.

Bu kadarını Recep Peker, geçen gün işaret ettiğim gibi (15 Ocak: *"Kısa ve hızlı" devrimin bedeli sorunu*), mevcut düzende yaşamaya devam etmenin maliyetini öne çıkaran bütün devrim teorileştirmeleriyle paylaşıyor.[1] Fakat bunun ötesinde, bir de kendine has düşünceleri, inkılap ya da devrim fikrine getirdiği özgünlükleri var Recep Peker'in. Şu üç noktanın altını çizmek istiyorum: (1) Tıbbi bir metafor olarak devrim. (2) Hem liberalizme, hem sosyalizme düşmanlık. (3) Sürekli veya kalıcı devrim, ya da asla restorasyona imkân vermemek, "devr-i sâbık" yaratmamak.

Birinci husus, İttihatçılığın Ömer Seyfeddin'de gördüğümüz Sosyal Darwinizm damarının, 1923 sonrasının Tek Parti politikacısı ve teorisyeni Recep Peker'deki tezahürü bakımından önem taşıyor. Çok haksızlık etmeyelim: zorunlu bir ameliyatın geçici acıları fikri, (tekrar pahasına) hemen

---

1 Bkz. bu ciltte, 187-189.

bütün devrim savunularında var. Sanırım 1997 başlarında Princeton'daki bir sempozyumda anlatmıştım: 19. yüzyılda Sosyal Bilimler, bir bütün olarak Doğa Bilimleri modeli üzerine inşa edildi. Ama bu arada, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Biyoloji (ve Tıp) öne çıktığından, Bosyal Bilimlere ve Tarihe belki en fazla kavram, benzetme ve paradigma ihracı Biyoloji üzerinden gerçekleşti. Toplumun (da) bir organizma, bir beden (*the body social*: içtimai bünye; *the body politic*: siyasi bünye) gibi düşünülmesi; canlıların yaşam döngüsünden (doğum, büyüme, olgunlaşma, yaşlanma, ölüm), toplumların yaşam döngüsünün (kuruluş, yükselme, duraklama, gerileme, çöküş) türetilmesi; biyolojik evrimden hareketle toplumsal-tarihsel evrimin kurgulanması; hayvanlar âlemindeki mücadele ile sınıflar ve milletler arasındaki mücadele arasına, ya da Darwinizm ile Sosyal Darwinizm arasına bir eşit işareti konması, Tarihin Biyolojiden olumsuz etkileniş biçimleri arasında sayılabilir.

Recep Peker'in "hastalıklı toplumsal bünyeyi zararlı unsurlardan temizleme çaresi olarak devrim" anlayışında, bunların sonuncusu ve en tehlikelisi somutlanıyor.

ENCÜMEN-İ DANİŞ: BİR GERMEN "ÖLÜLER ORDUSU"

Yazılış: 17-18 Ocak 2009
Yayınlanış: Perşembe, 22 Ocak 2009
Taraf, *Okuma Notları 125*

Not 1: Aşağıdaki diğer notlara giriş notu. Bir arkadaşım gene sitem edecek. Zira bu yazı ve hatta bundan sonraki, tamamen parentez içinde, numaralı "not" paragraflarına dönüşmek üzere. Biliyorum, estetik olmuyor. Mizanpaj zorlaşıyor, kitap haline getirirken. Ne ki, bazen bir konuyu sürdürürken, bir takdim tehir ya da bütünüyle bir "ikinci ses" yazısı kaçınılmaz hale geliyor.

Not 2: Recep Peker'in Sosyal Darwinizmi devrim diye paketleyip sunmasını yazacakken, bir; restorasyon korkusunu yazacakken, iki... hiç yoktan Encümen-i Daniş çıktı karşıma. Pazar sabahı kalkıp önce Murat Belge'yi okudum [*Encümen-i Daniş'ten söz açılınca*], sonra Yıldıray Oğur'u [*1 numara bir emekli kahvehanesi*]. Ardından Taha Kıvanç'ı, Ahmet Taşgetiren'i; *Hürriyet*'teki Kıvrıkoğlu, *Milliyet*'teki Karadayı röportajlarını. Düşündüm ki, benim de kıymeti bilinmemiş Encümen-i Daniş adaylarım var: Recep Peker, Faruk Gürler, Mustafa Muğlalı.

Not 3: Örneğin Recep Peker [1889-1950], tarihin cilvesi, çok-partili dönemin ilk hükümetini kurmuş. 6 Ağustos 1946 - 10 Eylül 1947 arasında başbakan. Ama Tek Parti alışkanlıklarıyla muhalefete karşı amansız, yukarıdan bakan tavrı, bir geçiş döneminin gerektirdiği uzlaşmaları tehlikeye düşürmüş. Gitmiş ve bu gidişinde, bir daha siyasete dönememiş. İktidarsızlığın kahrına dayanamadığından mıdır, hemen üç yıl sonra da ölmüş. Henüz 61 yaşındayken. 1 Nisan'da; Demokrat Partinin –herhalde hiç kaldıramayacağı– seçim zaferinden bir buçuk ay önce.

Not 4: Böyle deyince, hemen Faruk Gürler [1913-1975] geliyor aklıma. 1973'ün bahar ayları. Cumhurbaşkanlığı, 2006-2007 krizinde olduğu gi-

bi o zaman da, kaybedilmemesi gereken bir mevzi, dönemin cuntacıları açısından. Cemal Madanoğlu, Celil Gürkan ve Vedii Bilget'lerin 9 Mart ekibinden Memduh Tağmaç'ın 12 Mart'çılarına [Muhsin Batur'la birlikte] son anda kapağı atıp, kendi destekçilerini Kontrgerilla'ya teslim etmekte beis görmeyen Gürler, devr-i sabık yaratmamak uğruna, Çankaya'ya çıkmak konusunda özellikle hırslı. 29 Ağustos 1972'de atandığı genelkurmay başkanlığında daha altı ayını doldurmadan, Mart 73'te kendi isteğiyle emekli oluyor. Kontenjan senatörlüğüne atanıyor ve cumhurbaşkanlığına adaylığını koyuyor. Seçilmesine garanti gözüyle bakılıyor. Yeni genelkurmay başkanı Semih Sancar, beraberinde 52 generalle gelip TBMM'nin konuklar tribününe kurulmuş. Günümüzün haftalık brifinglerinde parmak sallama gösterileri, 35 yıl önce bu şekilde cereyan ediyor.

Not 5: Ancak zamanın meclisi, her nasılsa boyun eğmiyor bu gözdağı girişimine. Yapılacak seçimleri nasıl olsa kazanırım [yanlış] hesabı içindeki Süleyman Demirel ile, Ortanın Solundaki "Yeni CHP"nin lideri Bülent Ecevit, askere bu denli teslim olmama noktasında anlaşıyor. Aslında bu, 12 Mart rejiminin sonu demek. Faruk Gürler değil, kuşkusuz zemzem suyuyla yıkanmış olmamasına karşın gene de daha ılımlı sayılabilecek emekli oramiral Fahri Korutürk cumhurbaşkanı seçiliyor [6 Nisan '73]. O günlerde gazetelerde müthiş bir fotoğraf yayınlanmıştı. Meclis sıralarında Gürler tek başına oturuyor. Etrafı göz alabildiğine bomboş. Yanında bir Allahın kulu kalmamış. İbret verici. Gürler katlanamıyor bu sonuca. Senatörlüğünü birkaç ay daha sürdürüyor. Seçilememenin verdiği sıkıntılar yüzünden hastalanıyor. O da iki yıl içinde, henüz 62 yaşındayken ölüyor.

Not 6: Ben Recep Peker ve Faruk Gürler'in derdine derman buldum sanırım. Madem geçmişte kaçırmışlar Encümen-i Daniş'e girme fırsatını. Belki o sırada yokmuş, önemsizmiş, ya da yeniden yapılandırılmamış. Kapsamlı bir reorganizasyona gidelim. Bir kere, Encümen-i Daniş resmileşsin artık. İkincisi, kendine geçmiş şöhretlerinden bir panteon peydahlasın. Belki beyzbol, basketbol ve Amerikan futbolunun *Hall of Fame*'leri benzeri bir şeref listesi veya portreler galerisi. Harry Potter'da,

Dumbledore'un odasındaki, müteveffa Hogwarts müdürlerinin konuşan, kaş göz işareti yapan, gülen veya somurtan, her halükârda gidişat hakkında görüşünü, reyini belli eden sihirli tabloları gibi. Recep Peker ve Mustafa Muğlalı'nın, devrin askeri-bürokratik modasına uygun tarzda bıyıklı, Faruk Gürler'in ise artık bıyıksız, fakat hepsi biz fanilere, demokratlara, "özde sivil"lere çok sert bakan resimleri bu mozole veya web sitesine yerleştirilsin. Bakalım ve hizaya gelelim, doğru yerde durmayı öğrenelim. Hem böylece zaman durdurulmuş, restorasyon korkusuna da çare bulunmuş olur. Devr-i sabık, ilelebet, ancak böyle önlenir.

Not 7: Daha önce de yazdım [*Radko'dan Totenkopf SS subaylarına*, 18 Aralık '08], Germen mitolojisinde bir "ölüler ordusu" vardır, İtalyan mikrotarihçiliğinin ünlü ismi Carlo Ginzburg'un çok uğraştığı.[1] Bunlar geceleri dolaşan bir "gazap ordusu" [*Wütischend Heer*] ya da bir "vahşi av" [*Wilde Jagd*] grubudur. Germen savaşçıları, savaşırken arkalarında bu "ölüler ordusu"nun varlığını hisseder. Vurulup düşen kahramanların yerini, "ölüler ordusu"nun neferlerinin alacağına inanılır.

Not 8: Kanımca Atatürkçü-ulusalcılığı da böyle çözümlemeli. Encümen-i Daniş, mevcut ordunun darbe çağrılarına kulak vermediği koşullarda, başlı başına bir "emekliler ordusu." Bir de ardına bu "ölüler ordusu"nu alırsa, Ergenekon ile daha da şık bir bütünlük oluşturacaktır.

1 Bkz. bu ciltte, 163-165.

RECEP PEKER'İN DEVRİMİ, RADKO'NUN SOYKIRIMI

Yazılış: 17-18 Ocak 2009
Yayınlanış: Cumartesi, 24 Ocak 2009
Taraf, *Okuma Notları 126*

Not 1: Encümen-i Daniş devrimi de tartışmış mıdır acaba? Ya da Ergenekoncular tartıştılar veya şimdi, içeride tartışıyorlar mı? Kendilerini devrimci olarak görüyorlar mı, örneğin? Biri görüyor, kuşkusuz: nasyonal sosyalist işçi partisinin tarihsel şefi. Egosu icabı, her zaman onun durduğu yerdir, en doğru olan. Şimdi eminim, geçmişteki komünist, Maocu devrimciliği ile bugünkü ulusalcı darbeciliğini de kesintisiz bir bütünlük içinde algılıyordur.

Not 2: Belki kendi açısından haklıdır; bizler anlayamamışızdır. 1990'ların ortalarında aldığı keskin virajla Solun gelmiş geçmiş en büyük döneği haline geldikten sonraki demeçlerinden birinde, gene silahlı devrim gibi olmadık laflar etmiş; sonra da sıkışınca, muhtaç olduğumuz silahlar esasen Türk Silahlı Kuvvetlerinde mevcuttur gibi bir beyanda bulunmuştu. Bunun evveliyatı yoktu diyebilir miyiz? 1983'te *Toplum ve Bilim* dergisi, Recep Peker'in *İnkılap Dersleri*'ni "görün, 12 Eylül cuntasının düşünsel köklerini" dercesine yeniden bastığında da, oturup etraflı bir yazı döşenmişti – Recep Peker'i savunan. Evet, gerçek bir inkılâpçı olarak selamlayan; devrimcilik işte böyle olur, demeye getiren. Bunda, her karşılaştığı devrim sözcüğünün ve Jakoben söylemin, her "inkılaplarda zor kullanmak" savunusunun büyüsüne kapılan bir naiflik de var belki. Ama galiba, dönemin fikir ortamı ve akımlarını pek bilmediğinden, Recep Peker'in devrim anlayışını ait olduğu analiz çerçevesine oturtamayan bir cehalet de söz konusu.

Ne diyor Recep Peker, devrim hakkında? Belirli maddi, objektif koşulların olgunlaşması ile devrim ihtiyacı ve potansiyelinin güçlenmesi ara-

sındaki ilişki gibi, Marksist veya Marksizmden esinlenmiş bir perspektifi hiç aramayın. Bunun yerine, mutlak ve sınırsız bir sübjektivizm, düşünce disiplininden yoksun bir laf salatasıdır karşımıza çıkan. Hani, bir dönemin amatör sanat ve öğretmen çevrelerinde ilericilik adına sarfedilen yüzeysel, içi boş sözler vardı(r) ya, "iyiye, doğruya, güzele yönelmek" gibi. Recep Peker'inki de bir bakıma aynı düzeyde bir tanım: "İnkılap; bir sosyal bünyeden geri, eğri, fena, eski, haksız ve zararlı ne varsa bunları birden yerinden söküp onların yerine ileriyi, doğruyu, iyiyi, yeniyi ve faydalıyı koymaktır."

Sanat ve edebiyat açısından mesele, tabii, "iyi-doğru-güzel"in ne anlama geldiği: kimin iyisi, kimin güzeli, kimin doğrusu? Ya da Recep Peker'e dönersek, neyin geri veya ileri, neyin fena veya iyi, neyin zararlı veya faydalı olduğuna kimler, nasıl karar verecek? Marx hem genel, hem özel bir devrim tercihini "bilimsel"leştirmeye çalıştı. Gerçi günümüzde, başaramadığı yargısı ağır basıyor, ama gene de burada hassas bir nokta olduğunun farkına vardı; çözümü gökten zembille indirmek yerine, bir "bilim" olarak tarih ve gene bir "bilim" olarak ekonomi politikte aradı. Herhalde metodolojik yanılgısı, söz konusu tarih ve ekonomi "yasa"larını geçmişe ilişkin genellemelerle sınırlı tutmayıp, geleceğe de uzatma ve uygulamasında, dolayısıyla insanlığın mutlaka belirli bir yönde gelişmesini kaçınılmaz saymasında (sanmasında) düğümleniyor.

Recep Peker'de ise böyle bir şey hiç yok; bunun yerini, adeta bir "biz yaptık oldu" apriorizmi alıyor. Anlaşılan, "Türk inkılabı"nın yaptığı her şeyin iyi-ileri-doğru-faydalı, alternatiflerinin ise geri-eğri-fena-zararlı olduğu, tartışılmayacak derecede açık. Zaten tartışmaya kalkan, daha baştan karşıdevrimci damgasını yemiş durumda. Dikkat edelim: bazı şeylerin iyi bazı şeylerin kötü olduğunu söz ve yazıyla savunma hakkını değil, bunları topluma zorla kabul ettirmeyi konuşuyoruz. Hatta "Türk inkılabı[nın] en ziyade zor kullanmayı gerektiren bir hususiyet" gösterdiğini de öğreniyoruz, bu arada. Recep Peker'in içinde gizli bir profesörlük özlemi kalmış olabilir. Ama aslında, düşünce yanı hayli zayıf bir aksiyon adamı. Ne ki, epistemolojik özgüveni had safhada. Toplum için problem, böylelerinin neredeyse sınırsız iktidara kavuşması.

Recep Peker'in devrim tanımının ikinci boyutu, üstünü ancak hafifçe örttüğü tıp ve ameliyat göndermeleri. "Sosyal bünye"den "fena" ve "zararlı ne varsa" birden "sökme" çağrısı (18), iki sayfa sonraki şu açıklamalarla genişliyor: "Ulus vücudunun derisini kaplayan çeşitli hastalıklarla mücadeleye mecbur olduk. Bu hastalıklar o kadar işlemiş ki, kazımakla bitmiyor." (20-21) Tabii bunları, Peker'in fütursuz kan ve ırk vurgularıyla da birlikte düşünmek lazım: "Bereket versin ki... tek bir şey, Türk kanı, bütün bu gürültüler içinde temiz kalmıştı." (16) "Osmanlı ordusunun yüksekliği... bu orduları yaratan bay Türk ulusunun kanındaki yücelikten ileri geliyordu" (aynı yerde). "Kanının arılığı ile özü sağlam olan batı Türkü" (20).

Alt alta koyduğunuzda, Radko'nun "İçtimai vücutlar uzvi vücutlar gibi aynı kanunlara tabidir. Bir hastayı tedavi ederken fena mikropların uzviyette kalmasına müsaade etmek onların yeniden üreyip hastayı öldürmesini istemek demektir" vaazıyla örtüşen, bütünlenen bir tablo ortaya çıkıyor. Bir tek "Katliam içtimai bir ilaçtır" söylemi eksik. Ama o kadarını hiçbir politikacı açık edemez. Radko'nun hayalî, Recep Peker'in gerçek olduğunu unutmayalım.

Ve Radko-Peker rollerinin paylaşımını Encümen-i Daniş'ten Veli Küçük ile Doğu Perinçek'e bırakalım.

TEKRAR, **HİTLER TİPİ CÜRET* ÜZERİNE

Yazılış: 25 Ocak 2009
Yayınlanış: Perşembe, 29 Ocak 2009
Taraf, *Okuma Notları 127*

Geçen hafta iki önemli konuşma dinledim veya okudum. Taban tabana zıt. Bir yükselişin ve bir düşüşün söylevleri.

20 Ocak Salı günü Barack Obama, ABD'nin 44. başkanı olarak yemin ederken geniş, programatik bir vizyon sundu. Ülkesinin ve dünyanın görece ileri, barışçı, çok-kültürcü güçlerine seslendi. Hem Amerikan siyasetinin ölçüleri içinde radikal, hem kucaklayıcı olmayı becerdi. Kutuplaşmanın alternatifinin ilkesiz uzlaşmacılık, ya da milli birlik ve beraberlik klişeleri olmadığını gösterdi. Türk siyasilerinin sahip olmadığı bir zekâ ve derinlik sergiledi. Bunun üzerinde ayrıca ve etraflı olarak duracağım.

22 Ocak Perşembe günü Doğu Perinçek, Ergenekon davasında savunmasını yaptı. Türkiye'nin karanlık güçlerine seslendi. İP'nin web sitesinde "Sayın Perinçek'in tarihi savunması" demişler. Evet, tarihî, gerçekten. Ama ne anlamda?

Kan dökerek, Hrant benzeri cinayetler işleyerek, şu içinde bulunduğumuz 2009 yılında ordunun yönetime el koymasının zeminini hazırlamaya yönelik bir komplolar atmosferinden çıkageliyoruz. Marx da bir çeşit hükümet darbesi yaşamıştı Fransa'da, 1852'de. Napoléon Bonaparte'ın yeğeni Charles Louis-Napoléon Bonaparte, önce 1848 sonlarında cumhurbaşkanı seçilmiş; ardından, tam da büyük ve ünlü amcasının kendini imparator ilan ettiği 2 Aralık 1804 gününün 47. yıldönümünde, o da kendini imparator ilan etmişti. 2 Aralık, Fransız Devriminin kısa ömürlü takviminde, *Brumaire*'in, yani "Sisler Ayı"nın 18. gününe denk düşüyordu. Marx'ın *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* kitabının başlığı buradandır. Bazen dilimize *Louis Bonaparte'ın Hükümet Darbesi* diye de çevrilir.

İlk paragrafı çok ünlüdür: "Hegel bir yerde, dünya çapında tarihi öneme sahip bütün olay ve kişilerin adeta iki kere sahneye çıktığından söz

eder. Şunu eklemeyi unutur: birinci seferinde trajedi, ikincisinde ise komedi [*farce*] olarak." Bir sonraki cümlede Marx, Danton'un yerini Caussidiere'in, Robespierre'in yerini Louis Blanc'ın, 1793-95'ün radikal Montagnard'larının yerini 1848-51'in Montagnard'larının, amcanın yerini yeğenin almasını, işte böyle güldürü örneklerinden sayar.

Aynı kişinin bir başka kılıkta kendi yerini aldığını, kendi kendisinin parodisine dönüştüğünü görseydi ne derdi acaba? Faraza, 12 Mart'ta bir komünist olarak siyasi savunma yapan; 12 Eylül'de tekrar yargılanan ve bir kere daha savunmasını, militarizme ve darbeciliğe karşı çıkmak üzerine kuran insanın... 25 yıl sonra gene siyasi savunma yaptığını – ama bu sefer sapına kadar militarist, şoven, darbeci, düpedüz faşizan bir ideoloji adına?

Ben farkında değildim, Ergenekon'da savunma sırasının kime geldiğinin. 22-24 Ocak'ta bu köşede, tamamen tesadüfen, genişletilmiş bir Encümen-i Daniş'te Radko-Peker rollerinin Veli Küçük ile Doğu Perinçek arasında paylaşılabileceğini ortaya atmıştım.

Şimdi bunun çok hafif kaldığı kanısındayım.

Bu yazının başlığında, *Hitler tipi cüret* ifadesinin önüne bir yıldız (*) işareti koydum. Standart dilbilim notasyonuymuş. Belirli bir etimolojik gelişme sürecinde, bir ara-halka olarak mevcut olması gereken bir kelimenin aslında olmaması, ya da "varsa bile yazılı örneğinin olmaması" anlamına geliyormuş. Sevan Nişanyan'dan öğreniyorum.

Bu duruma uyuyor, zira benim de görünürde *Hitler tipi cüret* başlıklı bir yazım (veya yazı parçacığım) yok – henüz. Yazdım ama yayınlanmadı. Çıkması Mart'ı bulacak(mış). Ama ben gerçekte, kimsenin görmediği o yazıyı tekrarlıyorum.

2007 sonlarında, Sırp milliyetçiliğinin "devlet adamı" Miloşeviç'ten sonra "sokak lideri" Seselj de Lahey'de yargılanmaya başlamıştı. Kasım başlarında söz almış ve dört saat kesintisiz konuşmuştu. "İdeolojisi için kendini feda etmesine olanak tanıyan" savcılığa ve mahkemeye şükranlarını bildirmiş; idam cezasının olmamasına hayıflanmıştı. Aksi takdirde, demişti, "gururla, vekarla, dostum Saddam Hüseyin gibi başımı dik tutarak ölebilecektim."

Düşünmüştüm: ne ilginç buluşmalar bunlar ! Bütün ülkelerin eski komünist, yeni nasyonalistleri, hem birbirlerine hayran, hem de –Ameri-

kan işgaline karşı çıkmanın ötesinde– Saddam gibi bir zalimle dayanışma içinde. Miloşeviç-Saddam-Perinçek. Ya da Seselj-Saddam-Perinçek. Sırp milliyetçilerinin, Bosna veya Kosova'nın Müslüman halkına ne yaptığının da hiç önemi yok, bu tür bir Türk milliyetçisi için. Tam bir DMC (Diktatör Muhipleri Cemiyeti).

Bir de şu geçmişti aklımdan: Faşistler de cesur olabilir, hatta olağanüstü bir cüret gösterebilir. Hitler'de de vardı bu irade, bu atılganlık. Başarısız "Birahane Darbesi"nde, savaş yıllarının (Hindenburg ile birlikte) iki eş-komutanından biri olan Erich Ludendorff ile yanyana yürümüş; ardından, 1924'te Münih'te yargılanırken tamamen siyasi savunma yapmış, mahkemenin, salonun ve kamuoyunun sağcılığına seslenmişti.

Şöyle yazmışım o zaman (22-30 Ocak 2008):[1] "Cüret – evet, büyük ve küstahça bir cüret. Hitler'in mütecaviz ve mütehakkim özgüveni.... Hannah Arendt, Göring hakkında da aynı şeyleri gözlemişti. Boyun eğmemek başlı başına bir erdemse, Göring de hiç boyun eğmemiş, sürekli meydan okumuştu... Acaba Veli Küçük de böyle mi?"

Aslında, Veli Küçük'ün değil ama Doğu Perinçek'in mutlaka Göring gibi, Miloşeviç gibi, Seselj gibi davranacağını biliyordum Nürnberg'de, pardon Silivri'de.

---

1 Şimdi bkz. *Weimar Türkiyesi*, (Kitap Yayınevi, 2008), 72-74.

KAHRAMANLAR VE KATİLLER

Yazılış: 25-26 Ocak 2009
Yayınlanış: Cumartesi, 31 Ocak 2009
Taraf, *Okuma Notları 128*

Doğu Perinçek ve Abdülkerim Kırca. A. E. Housman ve Hugh MacDiarmid.

Savaş. Ordular, askerler. Savaş edebiyatı. Şiddeti, adam öldürmeyi yüceltenler. Buna karşılık, militarizme direnenler. Savaş davullarının sersemleştirici, düşünceyi ve insanlığı yok edici uğultusuyla sürüklenmeyi reddedenler.

İki şair: A. E. Housman ve Hugh MacDiarmid (asıl adı Christopher Murray Grieve). Savaş karşısındaki tavırlarıyla (ve belki bütün diğer özellikleriyle), iki zıt kutupta, iki ayrı dünyanın insanları.

Housman (1859-1936) Victoria dönemi seçkinlerinden. Oxford'da okumuş. Londra ve sonra Cambridge'de Latince profesörü. İngiliz yurtseveri. Roma İmparatorluğu'nun değerlerini Britanya İmparatorluğu'na taşıyor. Fetih, yayılma, izcilik, uzak diyarlara uygarlık taşıma, sessiz tahammül, en ücra sınırlarda fedakârca nöbet tutma ruhuna sadık. Biraz Baden-Powell, biraz Rudyard Kipling. Hiç doğrudan savaş görmemiş. Bir vahşet, bir ölüm-kalım dünyasını lirikleştirerek, uzaktan yazıyor.

Birinci Dünya Savaşının ilk yılı. Schlieffen Planını uygulama peşindeki Alman orduları, Belçika üzerinden çark ederek kuzeyden Fransa'ya girmiş. İngiliz ve Fransız ordularını tek tek savunma mevzilerinden söküp atarak habire güneye itiyor ve Paris'e yaklaşıyor. Birinci Ypres Muharebesinde (31 Ekim - 22 Kasım 1914) kısmen durduruluyor. Fakat bu arada İngiliz Sefer Ordusu (*British Expeditionary Force*), 100,000'lik mevcudunun neredeyse tamamını kaybediyor. Almanya'da askerlik zorunlu, İngiltere'de ise (henüz) değil. Alman basını İngiliz birliklerinden hakaret yollu "paralı askerler" diye söz ediyor.

Housman, "Bir Paralı Askerler Ordusuna Kitabe"sini (*Epitaph on an Army of Mercenaries*) bu olayın sıcaklığı içinde yazıyor (ama ancak 1917'de

yayınlıyor). Dolayısıyla başlıktaki ve şiirin sekiz dizesindeki "paralı asker" atıfları ironik. Çarpışmanın başından (31 Ekim) "gökyüzünün çöktüğü gün, yeryüzünün temellerinin dahi kaçıp gittiği saat" diye söz ediyor (... *in the day when heaven was falling, / The hour when earth's foundations fled*). Ama işte bu koşullarda bile, düşmanın o "paralı asker" diye küçümsedikleri "gökkubbeyi omuzluyor"; "yıkılmıyorlar ve yerkürenin temelleri de yıkılmıyor" (*Their shoulders held the sky suspended; / They stood, and earth's foundations stay*). Sonuçta, "Tanrının bile terkettiğini savunup, maaşları uğruna her şeyi kurtaran" gene bunlar oluyor (*What God abandoned, these defended, / And saved the sum of things for pay*).

Besteleseler bari. Örneğin, Rasim Ozan Kütahyalı'nın değindiği, benim o kadar aşina olmadığım milliyetçi ya da yarı-milliyetçi rock-pop'çulardan biri? Gerçi bu kadar İngiliz hafifsemesi (tahaffüf: *understatement*), bizim hep abartılı (*overstated*), avaz avaz bağıran kültürümüze yabancı. Ama bu farkın anlaşılıp kabullenilmesi koşuluyla, gene de iyi bir JİTEM, Özel Harekât, "derin devlet" marşı olabilir.

Gökkubbeyi omuzlayan, yıkılmadıkları için Türk devletinin temelleri de yıkılmayan, Tanrının bile terkettiklerini savunup her şeyi kurtaran... Abdullah Çatlı'lar, Korkut Eken'ler, Veli Küçük'ler, Abdülkerim Kırca'lar, Doğu Perinçek'ler.

Hugh MacDiarmid (ya da C. M. Grieve: 1892-1978), hem modernist, hem komünist, hem İskoç milliyetçisi. Yani bir bakıma, İngiltere-İskoçya bağlamında, bizdeki Kürt milliyetçi-solcularının muadili gibi. Birinci Dünya Savaşında sıhhiye neferliği yapmış. Olanca dehşetin içinde. Siperlerde, Flandr'ın çamurunda. Başkaca... 1930'larda (kurucuları arasında yer aldığı) İskoçya Ulusal Partisinden komünist diye, Komünist Partisinden ise milliyetçi diye atılıyor. Sonra 1956'da BKP'ye geri dönüyor. McCarthycilik döneminde, George Orwell'in 1950'de İngiliz istihbaratına verdiği "muhtemel gizli komünist sempatizanları" listesinde MacDiarmid de yer alıyor. (Bu öyküde George Orwell kimin karmaşık kişiliğinin bir boyutuna denk düşer?)

Eh, bütün bu müktesebatı düşünüldüğünde, MacDiarmid'in elbette karnı tok, orduya ve/ya İngiliz ordusuna ilişkin herhangi bir güzellemeye. Housman'a cevabını 1935'te yazıyor: "Bir Paralı Askerler Ordusuna

Farklı Bir Kitabe" (*Another Epitaph on an Army of Mercenaries*). Soğuk bir öfkenin olağanüstü güçlü altı satırını (ben çevirince yedi oluyor), adeta militarizmin ve ikiyüzlülüğün suratına çarpıyor:

"Allahın belası bir yalandır, bunların / İnsan onuruna layık herhangi bir şeyi / Kurtarmış, hatta tanımış olabileceğini savunmak. / Bir profesyonel katiller güruhuydu ve nitekim / Kan bedellerini ve dinsiz imansız risklerini alıp / Öldüler sonunda. Onlara ve onlar gibilere rağmen / Bazı gerçek değerler şurada burada hayata tutunmayı sürdürüyor." (*It is a God-damned lie to say that these / Saved, or knew, anything worth any man's pride. / They were professional murderers and they took / Their blood money and impious risks and died. / In spite of all their kind some elements of worth / With difficulty persist here and there on earth.*)

Üç şey hep kulağımda çınlar, gençliğimde okuduğum bu şiirden: Savaşlar için tarih boyunca söylenmiş bütün "Allahın belası yalanlar." Profesyonel katillerin "kahraman" diye yutturulmak istenmesi. Bir de, yeryüzünde gerçek insanlık değerlerinin, ancak "böyleleri"ne rağmen, dünyanın şurasında burasında var olmayı sürdürebilmesi.

NAHİT TÖRE'LERDEN DOĞU PERİNÇEK'LERE

Yazılış: 26-31 Ocak 2009
Yayınlanış: Perşembe, 5 Şubat 2009
Taraf, *Okuma Notları 129*

Seselj ve Sırbistan seçimlerinden hareketle, bir "Sırp milliyetçiliğinin aynasında Türk milliyetçiliği" dizisi kaleme almıştım, 2008 Ocak sonlarında (şimdi, *Weimar Türkiyesi*'nde yayınlanacak).[1] Orada sormuştum: Nedir –neydi– Faşizmin ve Nazizmin kurucularının liderlik özellikleri?

Şunları yazmıştım o zaman: "Kendi kişiliğiyle özdeşleşmiş bir misyon hissi; mutlak epistemolojik özgüven; her söylediğine yüzde yüz inanarak konuşabilmek – kırk defa çizgi değiştirmiş olsa bile. Dinamizm ve kararlılık, iradecilik: her şeyi değiştirebileceğine, bütün engelleri yıkıp geçebileceğine gözü kara inanç. Karizmatik kumanda yeteneği; kayıtsız şartsız itaat talebi. Bir çeşit enerji ve aksiyon fetişizmi.... Otorite ve buyurganlık yayan özel bir beden dili. Buna eşlik eden, canhıraş, çığrından çıkmış bir sözel dilin büyüleyiciliği; özgürlük ve heyecan adına, aşırılığa, akıldışılığa (irrasyonalizme) daveti."

Şimdi dönüp baktığımda, gözüm önce "mutlak epistemolojik özgüven" ifadesine takılıyor.

Ortada bir Abdülkerim Kırca olayı var. Gazeteler yazıyor (en azından bazıları): JİTEM komutanıymış (hani şu, "olmayan" ya da "sözde" JİTEM var ya). 1992-94'te Diyarbakır'a kan kusturmuş. Bu dönemde sekiz kişiyi ya şahsen öldürmekle (Yeni Türkçede "infaz" deniyor?), ya da öldürülmeleri emrini vermekle suçlanıyor. Tam 16 yıldır. Sadece hazırlık soruşturması 12 yıl sürmüş; 4 yıldır da güya bir yargılama var, ama davaya hangi mahkemenin bakacağına dahi bir türlü karar verilemiyor. Bu süre içinde Kerim Kırca bir tek kere bile mahkemeye çıkmamış. Nasıl çıkmaz, çıkarıla-

1 Şimdi bkz. *Weimar Türkiyesi*, (Kitap Yayınevi, 2008), 69-84.

maz? İfadesi bile alınmamış. Nasıl alınmaz, alınamaz? Bu, ayrı bir facia. Başlı başına bir hukuk faciası. Beni ta 2007 Kasım'ına: Mithat Sancar'ın TESEV için hazırladığı *Yargıda Algı ve Zihniyet Kalıpları* raporunda kendilerini "devletçi hukukçu" diye tanımlayanlara; "yargılama faaliyeti sırasında ulusal çıkarlar dikkate alınmalı" diyenlere; suç işleyen devlet görevlilerine "daha anlayışlı davranma" eğiliminde olanlara götürüyor. Oradan da Weimar hakimlerinin –Peter Gay'in ifadesiyle– "Komünistlere karşı acımasız, ama eski subaylara karşı zarif ve nazik bir hoşgörüyle" davranmak suretiyle cumhuriyetin ve demokrasinin kuyusunu kazmalarına sıçrıyorum (*Okuma Notları*, 19-24 Ocak 2008).[2]

Geçelim. Bu yıllardır yazılıp çiziliyor, ama hiçbir şey olmuyor. Herkes de okuyor ve biliyor, ama gene olmuyor. Derken, bir Ergenekon çatlağı beliriyor; genişliyor, kapanmaz hale geliyor. Üstüste yayınlar, farklı bir etki kazanıyor. Bu sefer oluyor bir şey: Abdülkerim Kırca ansızın intihar ediyor. Ortalık birden karışıyor. Genelkurmay, nedense şimdiye kadar hiç görmediği, göremediği Abdülkadir Aygan'ı – kaçıp sığındığı İsveç'ten nicedir konuşan PKK itirafçısı, eski JİTEM mensubu Abdülkadir Aygan'ı – görmeye başlıyor. Başlıyor ve saniyesinde, "sözde itirafçı" olduğuna karar veriyor. Dahası, "yargısız infaz" sözcüğünü de öğrenip devreye sokuyor. Hayır, Abdülkerim Kırca'nın (ve kimbilir başka kimlerin) yargısız infaz ettiği binlerce "faili meçhul" veya hatta "kayıp"tan değil, sadece Kırca'nın – güya – yargılanırken, basın tarafından – güya – "yargısız infaz" edilmişliğinden yakınıyor. Ve gene medyaya, kamuoyuna "üzerlerine düşen görevleri" hatırlatıyor. Aynı 20 Ocak günü, Kırca'nın Ankara Kocatepe Camiinden devlet töreniyle kaldırılan cenazesine komuta heyeti tam kadro katılıyor.

Geçelim. Bir başka emekli albay, Aziz Ergen, 22 Ocak akşamı Mehmet Ali Birand'ın 32. Gün programında "oldukça duygusal anlar" yaşıyor. Abdülkadir Aygan için "Eğer birazcık namusu ve şerefi varsa o *da* kafasına sıkar. Doğu ve Güneydoğu'da dökülen kanlarda onun *da* parmağı var" sözlerini sarfediyor (*Radikal*, 23 Ocak; italikler bana ait). Bu *lapsus* gözlerden kaçmıyor. İnternette yaygın olarak yorumlanıyor.

---

2 Şimdi bkz. *Weimar Türkiyesi*, (Kitap Yayınevi, 2008), 62-63; 64-65.

Geçelim. Bundan sonra bir de Doğu Perinçek sahneye çıkıyor. Aynı 22 Ocak'tan itibaren o da (a) "zehir zemberek savunma" yapıyor (*Hürriyet*); (b) "ağlıyor ve ağlatıyor" (gene *Hürriyet*). Abdülkerim Kırca'ya atıfta bulunarak "*Kahramanları* intihar eden bir millet ayakta kalamaz... Bir *kahraman* şakağına dayıyor tabancayı ve tetiği çekiyor" diyor (altını ben çizdim). JİTEM komutanının intiharıyla "katledilen[in] Cumhuriyet" olduğunu öne sürüyor. Kırca'nın cenaze törenine katılan subaylara "İki yüzlü bir şekilde kara gözlüklerinizi takıp o *kahramanın* [gene a.b.ç.] ölüsüne selam duracağınıza yaşarken ona selam dursaydınız" diye sitem ediyor.

Taktik anlamda, ne yapmaya çalıştığı gayet açık. TSK'yı bir dönemin posalarını terketmemeye; tam tersine, JİTEM'le, Susurlukçularla, Şemdinlicilerle, Ergenekoncularla tekrar ve tamamen bütünleşmeye çağırıyor. Ya da belki aşağıdan, emir-komuta zinciri dışında bir sempati darbesi hayal ediyor.

Herhalde başka bir umudu kalmadığı için. Gene de insan irkilmeden edemiyor. 12 Mart mahkemelerinde bazı solcular düşünsel çöküş ve çözülüşler yaşamıştı. Af dileme babında, Türkiye tarihinin "asıl devrimci"leri olarak Abdülhamid'i, Demirel'i övenler olmuştu.

Ama hiçbiri bu kadar zıddına dönüşmemişti. Perinçek yapınca, o işin de en hasını yapıyor. Klasik sağcılık, sivil gericilik simgeleriyle oyalanmıyor. Gidip 20. yüzyılın asıl iktidar çekirdeğine, derin devletine sarılıyor.

HUBRİS'İN BÖYLESİ

Yazılış: 26-31 Ocak 2009
Yayınlanış: Cumartesi, 7 Şubat 2009
Taraf, *Okuma Notları 130*

Not 1: "Üç çeşit yalan vardır: Yalanlar, allahın belası yalanlar, bir de istatistikler" [*lies, damned lies, and statistics*] sözü, Mark Twain aracılığıyla Benjamin Disraeli'ye izafe edilir.

Not 2: Ekonomi lisansımı yaparken, "İstatistik ve Olasılık" dersinde hoş bir kitap okutmuşlardı bize: Darrell Huff'ın ünlü *How To Lie With Statistics*'i [1954: İstatistiklerle Nasıl Yalan Söylenir]. Huff'ın grafiklerle oynanması, ya da korrelasyon ile nedenselliğin birbirine karıştırılması konusunda söylediklerine, ben de iki örnek ekleyeyim. Bazen, zayıf pozisyonları desteklemek için istatistikler düpedüz manipüle edilir: "TTK Ermeni Masası tarihçileri"nin tehcir ve kıyım rakamlarını asgarileştirmesinde olduğu gibi. Ya da bazen, realitenin ölçüme gelmeyen yanları istatistiklerin soğuk tek-boyutluluğuyla örtülmek istenir: Ergun Aybars'ın, İstiklal Mahkemeleri'nin astığı muhalif sayısını "küçük" ve dolayısıyla bu idamları "önemsiz" gösterirken, işin *nitel* tarafını – olağanüstü bir önlenemezlik, karşı durulmazlık hissinin topluma yaydığı gerçek dehşeti göz ardı etmesi gibi.

Not 3: Son yaklaşım naif yorumlara da varabilir. Gene 1960'larda anlatılırdı: bir MIT [Milli İstihbarat Teşkilatı değil, Massachusetts Institute of Technology] öğrencisi, Shakespeare dersindeki dönem ödevinde, Hamlet'i "yetersiz etkenlik"le [*inefficiency*] suçlamış. Ancak 1/6 oranında "etken"miş, Danimarka Prensi – sadece amcası Claudius'u öldüreceğine, sonuçta kendisi dahil altı kişiyi [Claudius, Kraliçe Gertrude, Polonius, Ophelia ve Laertes] öldürdüğü veya ölümüne yol açtığı için. Gerçek veya uydurma; mühendis indirgemeciliğiyle dalga geçmekti amaç. Her neyse. Biz istatistikleri bırakıp, sadece "yalanlar" ve "allahın belası yalanlar" üzerinde yoğunlaşalım.

Diyordum ki: 1990'ların ortalarındaki dönüşümünden başlayıp, adım adım ilerleyerek bugün geldiği noktada Doğu Perinçek, derin devletin bütün "allahın belası yalan"larına sahip çıkıyor. İşkencecilerini "affettiğini" söyleyen İlhan Selçuk'u da aşıyor. Eşsiz bir *bravado*'yla, infazcı ve işkencecileri bize "kahraman" olarak sunuyor.

Not 4: O MIT öğrencisi veya benzeri, bize bir de JİTEM'in "etkenlik" düzeyini hesaplasaydı keşke. Hatta eli değmişken, bilimsel bir K = kahramanlık endeksi denklemi de kursaydı. Faraza {x = işkenceden geçirilen kişi sayısı; y = araziye götürülüp ensesine kurşun sıkılan kişi sayısı} ise, f (x, y) = K gibi.

Perinçek ile 1970'lerin mahkemelerinde Abdülhamid'i veya Demirel'i "anlayamamış" olmalarına hayıflananlar, ya da 1990'ların PKK "itirafçı"ları arasında, çok önemli *bir* fark var. Perinçek çok daha radikal, çok daha fütursuz. Eski solculuğundan herhangi bir "pişmanlık" tavrı –görünüşte– hiç yok. Zira kendini sadece bir darbe ve terör örgütü suçlamasına karşı savunmaya çalışmıyor. Hep o benmerkezciliği içinde, ne yardan geçebiliyor, ne serden. Hem bugünkü ulusalcı, militarist, darbeci, şoven, Denktaşçı, Avrupa düşmanı, Kürt düşmanı pozisyonunda ısrarlı. Hem de bu duruşun geçmişteki çizgisiyle tezadını yok sayıyor. Perinçek'e bakılırsa, bütün hayatı hep aynı, uyumlu, çelişkisiz, sarsılmaz "devrimcilik" ekseninde gelişmiş. Devlete, orduya karşı özeleştiri yapmak ne kelime? Neredeyse devletin kendisine karşı özeleştiri yapmasını talep edecek.

Bir yanda, çok büyük oynamaya kalkışıp, kendini aşan bir projeye hiç olmazsa ideolojik boyutlarıyla katılması. Diğer yanda, çok küçülmüş de olsa bir "parti"nin liderliğini sürdürmesi ve o "parti"yi – hâlâ bir çeşit solculuk temelinde – bir arada tutma zaruretini hissetmesi. Nihayet, kendi inanılmaz egosu... Bu üç bağdaştırılması olanaksız faktör, Perinçek'i böyle iflah olmaz bir konuma getiriyor.

Zaman zaman, Faşizmin *patrici* ve *pleb* varyantlarından söz ediyorum. Mussolini ve Hitler özerk birer odak oluşturdular; her ne kadar ordunun ya da bazı büyük sermaye kesimlerinin desteğini aldılarsa da, son tahlilde *pleb* faşizminin başına geçerek, kendi adlarına iktidarı fethettiler. Al-

parslan Türkeş de *pleb* faşizmini denedi; bir yere kadar kullanıldı ve sonra bir ölçüde ezildi. 2002'den bu yana Türkiye'de, Hindenburg ve Ludendorff muadillerinin egemenliğinde yeni bir iktidar biçimlenişi (*power configuration*) yaratılmaya çalışıldı, çalışılıyor. Kazansalardı (kazanırlarsa) "diktatörlüğün manevi evreni" kalıcılaşacak ve bu, bir *patrici* faşizmi demek olacaktı. Ama ya biri, ya diğeri. Şimdiye kadar kimse, hem *patrici* hem *pleb* olmayı başaramadı.

Not 5: Eski Yunan mitolojisinde *hubris*, kudretli kişilerin kurbanlarını aşağıladığı, ama sonuçta kendilerine geri tepen tavır ve davranışları ifade ediyordu. Aristo'ya göre, tragedya kahramanları kişiliklerinde böyle bir "ölümcül hata" [*fatal flaw*] taşımak zorundaydı. Bu yüzden, bir noktada tanrılara ve/ya yasalarına meydan okuyup düşüşe geçmeleri kaçınılmazdı. *Hubris*'in yol açtığı eyleme ise, gene Eski Yunancada "vehim ve kuruntu sonucu deli-divane olma, bu yolla ulaşılan yıkım" anlamlarında *ate* denir. Zamanla *hubris* Batı dillerine dayanılmaz kibir, aşırı özgüven, herkese tepeden bakma ya da küstahlık, en temel ahlak kurallarına meydan okuma anlamlarıyla girdi.

Doğu Perinçek'in savunmasına yansıyan *hubris*, hem *patrici*, hem *pleb* olmaya kalkışmasında düğümleniyor.

TEORİ VE POLİTİKA

Yazılış: 31 Ocak - 6 Şubat 2009
Yayınlanış: Perşembe, 12 Şubat 2009
Taraf, *Okuma Notları 131*

Marksizmin içinden konuşacaksak, *temel teori* ya da bütünsel *dünya görüşü* ile herhangi bir anda izlenen *politik çizgi* farklı şeylerdir. Birincisi çok daha kalıcı, deyim yerindeyse strüktüreldir: belirli bir felsefi bakış (materyalizm); geçmişte ve bugün devlete (sınıfsallığı açısından) yaklaşım; artı-ürün veya artı-değerin emekçilerden çekilip alınma biçimlerine ilişkin bir kavrayış; ırkçılık ve milliyetçiliğin reddi; milli mesele(ler)de enternasyonalist bir duyarlılık... gibi köşe taşlarını içerir. İkincisi daha kısa süreli, geçicidir: belirli bir siyasal konjonktürde, hangi "baş düşman"a karşı kim(ler)in "olabilecek en geniş ittifaklar manzumesi"nde birleştirileceğiyle ilgili bir meseledir.

İdeal olarak, Marksist akımların *teori* ve *çizgi* ayaklarını diyalektik bir ilişki içinde götürebilmeleri, her ikisinin de hakkını vermeleri beklenir. Kolay bir denge değildir, kuşkusuz. Bazen temel teori, politik çizgiyi tamamen yutabilir, göreli özerklik alanını bütünüyle ortadan kaldırabilir. Faraza *Kapital*'deki "üretim tarzı" analizinin cereyan ettiği soyutluk düzleminde iki temel sınıftan söz ediliyor diye, gerçek hayatta, olanca karmaşıklığı ve çoklu-belirlenimi [*surdetermination*'u] içindeki somut toplumu da bir *classe contre classe*, bir "burjuvaziye karşı proletarya" yalınlığı içinde kavrar ve siyasi taleplerinizi işçilerin ekonomik çıkarları etrafında örerseniz, bu, teorinin politikayı yutmasına örnek gösterilebilir.

2008'in başlarıydı sanırım; bazı internet sitelerinde "solculuk" ve "*Taraf*'ın solcu olup olmadığı" tartışılıyordu. Tabii özcü (*essentialist*) anlayışlar güçlü, siyasi yelpazenin solunda durmanın göreceli olduğu fikri ise hayli zayıftı. Öyle ki, "*Taraf*'ta kapitalist üretim tarzını eleştiren tek bir yazı gösterebilir misiniz?" diye yazabilmişti, ateşli katılımcılardan biri. Siyaset "kapitalist üretim tarzını eleştirmek" midir? Bu, bir günlük gazetenin işi olabi-

lir mi? Bırakalım bir gazeteyi; bir parti dahi, bunun üzerinden, sırf veya esas olarak bunu yapmak suretiyle kitleselleşebilir mi? Bu tür en basit soruların dahi üzerinde düşünmekten uzak bir solculuk anlayışı, keza, teorinin politikayı yutmasının örnekleri arasında yer alır.

Yakınlarda Özgürlük ve Dayanışma Partisinin olağanüstü konferansı yapıldı. Uzaktan gördüğümü söyleyeyim. Eğer taraflardan biri kendini "tek yol devrim" sloganıyla ifade ediyorsa ve üstelik bu, Ergenekon'da somutlanan devletçi-milliyetçi tehlikeyi hedef alan bir siyasetin *alternatifi* olarak sunuluyorsa, bu da teorinin politikayı yutmasının bir başka tezahürü sayılabilir.

Not 1: Yukarıda sözünü ettiğim web sitesindeki tartışmanın seyri içinde, *Taraf*'ı "kapitalist üretim tarzını eleştirmediği" için solcu saymayan vatandaş, hemen aynı solukta, "kapitalist olmaktansa faşist olurum" dahi diyebilmişti. Ben de bunu o zamanlar, acaba ağzından çıkanı kulağı mı duymuyor, yoksa Faşizmi kapitalizmden daha az tehlikeli saymak suretiyle, (bir çeşit) komünizm ile Faşizmin hangi noktada – "burjuva demokrasisi" düşmanlığında – buluşabileceğine ilişkin çok önemli bir gerçeği mi ifşa ediyor, diye zikretmiş ve eleştirmiştim [*Sol ve demokrasi (9): Bağrışarak faşistleşmek*, 6 Mart 2008].[1]

Not 2: Saydığım örneklerin hepsine yansıyan sol siyaset anlayışının sakatlığını, Murat Belge de, daha ziyade Ertuğrul Kürkçü'nün dar görüşlülüğünden yola çıkarak eleştirdi. Yazdığı kadarıyla hepsine katılıyorum. Yazmadıkları da var. Bunların başında, gene o siyaseti siyaset dışı belirleyicilerine – ekonomiye/teoriye – indirgeme ve ayrıca, bizatihi demokrasiyi küçümseme sorunları geliyor. Bunlara ileride, ayrıca değinmeye çalışacağım.

Tabii bütün bunların zıddı da pekâlâ mümkün. Teori politikayı yutabileceği gibi, politika da teoriyi yok edebilir. Belirli bir politik çizgi değişikliği – ya da, basit bir çizgi değişikliği olarak *takdim edilen* şey – o kadar vahim olabilir, sosyalist var oluşun köşe taşlarına o kadar ters düşebilir ve

1 Şimdi bkz. *Weimar Türkiyesi*, (Kitap Yayınevi, 2008), 107-108.

dolayısıyla aklı-mantığı hiçe sayarak savunulması insandan, ahlaktan, bilgi ve düşünce birikiminden o kadar çok şey götürebilir ki... ortada dünya görüşü diye hiçbir şey kalmayabilir. Ya da, adi bir gericilik, milliyetçilik ve militarizm bulamacından – "sıradan Faşizm"den başka bir şey kalmayabilir.

Günümüzde nasyonal sosyalist işçi partisi, işte bu ikinci varyantın en çarpıcı örneğini oluşturuyor.

Geçen yazımda (7 Şubat) demiştim ki: Doğu Perinçek'e bakılırsa, bütün hayatı hep aynı, uyumlu, çelişkisiz, sarsılmaz "devrimcilik" ekseninde gelişmiş.[1] Gerçekte ise, mazisiyle hali arasında korkunç tezatlar söz konusu. Bu tezatların küçük bir kısmı, politik çizgi değişikliğiyle açıklanabilir. 1990'larda Doğu Perinçek, Kürt sorunundaki ultra-radikal tavrı nedeniyle hapse giriş çıkışlarından birinde, ne olduysa oldu, aniden çizgi değiştirdi. Bugün, dedi, baş düşman (tekrar) ABD emperyalizmidir. Ve ona karşı çıkan bütün güçler milli cephededir. Öyle tuhaf, öyle zorlama bir virajdı ki bu, onu Veli Küçük'lerle *ittifaka* götürmekle kalmadı. Geçmişte "en tutucu, en donmuş" saydığı devlet ideolojisine – militarizminin yanı sıra, bütün ırkçı, milliyetçi, Türkçü, Orta Asyacı, Osmanlıcı boyutları da dahil olmak üzere – *iltihakı* beraberinde getirdi.

1 Bkz. bu ciltte, 208-210.

VATAN SAVUNMASI?

Yazılış: 6-7 Şubat 2009
Yayınlanış: Cumartesi, 14 Şubat 2009
Taraf, *Okuma Notları 132*

Ergenekon savunmasıyla, demiştim, Doğu Perinçek bir yandan, on küsur yıldır geliştirdiği ulusalcı, militarist, darbeci, şoven, Denktaşçı, Avrupa düşmanı, Kürt düşmanı çizgisinde ısrarlı. Diğer yandan, bu pozisyonun 1970'ler ve 80'lerdeki duruşuyla tezadını yok sayıyor. Gerçekte ise çelişki korkunç boyutlarda. Öylesine korkunç ki, birincisi, politik çizgi değişikliğinin ötesinde, dünya görüşünün tepetaklak olmasına uzanıyor.

Örnek: Türk milliyetçiliğinin ister Orta Asyacı, ister Osmanlıcı söylemleri. Perinçek 1960'ların sonlarında (12 Mart 1971 öncesinde) *Kıvılcımlı'nın Burjuva Ordu ve Devlet Teorisinin Eleştirisi*'ni ve 1970'lerin ortalarında *Bozkurt Efsaneleri ve Gerçek*'i yazmıştı. İlginçtir: bu kitaplar Perinçek'in toplu eserler listesinde duruyor, durmasına. Duruyor da, Aydınlık veya Kaynak Yayınlarının web sitelerinde bunlardan neredeyse hiç söz edilmiyor. Bunun yerine, sözüm ona "yeni" tarihsel ve arkeolojik "veri"lerle beslenen *kültürel* bir Türkçülük, Orta Asyacılık, Osmanlıcılık ve imparatorlukçuluk almış gidiyor. Dergilerinde şu veya bu kurgan kazısının Türklerin "eski" ve "köklü" mazisini bir kere daha kanıtladığını öne süren, ya da Göktürklerin, diğer bozkır imparatorluklarının veya Osmanlıların emperyal "haşmet"ini öven, klasik Sağın tanıdık üslûbuyla kaleme alınmış yazılara gitgide daha sık rastlanıyor.

Şöyle bir benzetme yapabilirim. *Ailenin, Devletin ve Özel Mülkiyetin Kökeni*'nin (1884) eski Germenlerle ilgili bölümlerinde Engels'in bir amacı da, yükselen Alman milliyetçiliğinin kesintisiz etnik süreklilik ve ırki üstünlük teorilerini çürütmekti. Şimdi düşünün: aradan yıllar geçmiş; Engels'in kendisi de öyle bir Alman milliyetçisi, hatta ırkçısı kesilmiş; çok uzun yaşayıp Nazilere katılmış; kendisine tanınan yeni olanaklarla, eski Germenlerden modern Almanlara uzanan kesintisiz bir etnik sürekliliği ve

bu arada, Germen/Alman tarihi ve kültürünün "üstün"lüğünü ispatlamak için, eline ne geçerse yayınlamaya koyulmuş!? Engels için tabii olanaksız. Ama Doğu Perinçek aşağı yukarı bunu yapıyor. "Batı emperyalizmi"ne karşı sarıldığı, savrulduğu "Avrasyacılık," ona bu tercihi sadece siyasi değil ideolojik olarak da dayatıyor.

Lakin Doğu Perinçek'in kendisine hep "en tutarlı" bir geçmişi layık görmesi daha da büyük bir soruna yol açıyor ki, herhalde farkında değil (ya da umursamıyor). Reel olarak, ortadaki çok güçlü kopukluk, devamsızlık görüntüsüne karşın Perinçek'in devamlılık iddiası, insanda, acaba bizim bilmediğimiz *başka türlü bir devamlılık – derin devlete hizmet açısından bir devamlılık – mı söz konusu* sorusunu ister istemez uyandırıyor. Bu şüphenin zaten olduğundan da fazla yaygınlaşması, Perinçek için hiç iyi olmaz ama, kör kör parmağım gözüne "hep en devrimci" olma inadı, benim gibi çekimserleri dahi adeta buna zorluyor.

Ergenekon mahkemesindeki savunmasının, Abdülkerim Kırca'nın "kahraman"lığına ayrılmış girizgâhı, bu bağlamda özellikle düşündürücü. Bir "vatan savunması"dır gidiyor; her şeyi ve herkesi mazur gösterebiliyor. Son yıllarda Perinçek, Miloşeviç gibi bir diktatörün, su katılmadık bir Sırp milliyetçisinin olanca etnik temizlikçiliğini, insanlığa karşı işlediği bütün suçları da destekleyebildi – çünkü Miloşeviç "vatanını savunuyor"du. 1970'lerin *TİİKP Dâvâsı-Savunma*'sında, İttihatçıların Ermeni kıyımını lanetleyen Perinçek, son yıllarda bu konuda da "emperyalizmin soykırım yalanı" söylemine döndü – yüzbinlerce Ermeninin tehcir ve katliama tabi tutulması olgularını yadsıdığından değil; bunları artık "vatan savunması" çerçevesinde düşündüğü için. Şimdi de Abdülkerim Kırca'yı ve daha genel olarak JİTEM'i, gene aynı "vatan savunması" bağlamında göklere çıkarıyor.

Demek, herhangi bir etnik temizlik, katliam veya cinayet için gösterilecek *ideolojik gerekçe*, her şeyden önemli. "Vatan savunması" deyince akan sular duruyor. İşkence işkence olmaktan, yargısız infaz yargısız infaz olmaktan, soykırım soykırım olmaktan çıkıveriyor. 1960'lardan 80'lere Doğu Perinçek, İkinci Enternasyonal partilerinin "birinci emperyalist paylaşım savaşı"nda "vatan savunması" uğruna "kendi" burjuvazilerinin kuyruğuna takılarak "sosyal şoven, sosyal patriyot, sosyal emperyalist" kesilmele-

ri hakkında Lenin'den kaç cilt, kaç makale, kaç yüz/bin sayfa okumuş, öğrenmiş olmalı? Kimin, hangi sınıfların "vatan-millet" anlayışından söz ediyoruz? Ne tür bir ideoloji, "vatan"ın etnik temizlik yoluyla "savunulması"nı kabullenir? Sormazlar mı: ne oldu halkların, Ermeni ve Türk emekçilerinin kardeşliğine? Yok, unutmuş, ya da silmiş hepsini. Marksizm sanki hiç iz bırakmadan akıp gitmiş üzerinden. Ya da, kendini böylesine değiştirebilmek özel bir maharet.

Peki, Perinçek'in düpedüz PKK'cı, Apocu dönemini ne yapacağız? Mahkemede söylediğine bakılırsa, meğer Bekaa vadisinde Öcalan'la görüşmesi de "vatana hizmet"miş?! PKK lideriyle yaptığı röportajın, diyor Perinçek, orduda çoğaltılıp dağıtıldığını, okunduğunu, çok yararlı olduğunu, kendisine çok yüksek rütbeli subaylar söylemiş. Ne demek bu şimdi? Yani, *bunun için mi* gitmiş oralara? *Devletin hizmetinde mi* gitmiş?

Tiksintimle savaşarak, Doğu Perinçek'in "vatan savunması"nın anlam katmanlarını çözmeye devam edeceğim.

CÉSAR VALLEJO, YA DA: TÜRKİYE'YE VURUYORLAR

Yazılış: 15 Şubat 2009
Yayınlanış: Perşembe, 19 Şubat 2009
Taraf, *Okuma Notları 133*

Bir Pazar sabahı gözümü yağmurla açıyorum. Saat 6. Uykuyla uyanıklık arasında, aklıma César Vallejo geliyor. İspanya İç Savaşının şairi. Aynı zamanda yağmurun, yalnızlığın, acıların, (sevip de sevemediği kadınlar karşısındaki) pişmanlığın şairi. "Tortu"su ve "Beyaz Taş Üstüne Siyah Taş"ıyla aklıma geliyor.

"Tortu"nun (*Heces*) açılış dizeleri: *Yağmur hiç yağmadığı gibi yağıyor, bu ikindi vakti / ve ben, ey gönlüm, artık yaşamak istemiyorum.*

"Beyaz Taş Üstüne Siyah Taş": *Piedra negra sobre una piedra blanca.* Beyaz taş iyi, siyah taş ise kötü olay ve haberlerin simgesi. Vallejo yıllar öncesinden kendi ölümünü anlatır. Bir serbest *sonnet*'nin ilk iki dörtlüğü: *Sağanak yağmurlarla öleceğim Paris'te / anısını şimdiden taşıdığım bir günde. / Paris'te öleceğim –ve üzülmüyorum–/ sonbaharda, belki bugün gibi, günlerden Perşembe. / Perşembe olacak, çünkü bugün, Perşembe, / ben bu mısraları çekerken, kollarım kötülemiş / ve hayat yolumda yapayalnızım / hiç olmadığım ölçüde.*

Kollarının neden o kadar ağrıdığını (*los humeros me he puesto a la mala*), son iki üçlükte öğreniriz: *César Vallejo öldü, herkes vuruyordu ona / o kimseye bir şey yapmadığı halde / çok vurdular ona, çok, sopalar / ve hattâ urganlarla; işte tanıkları: / Perşembeler ve kollarının sızlayan kemikleri / yalnızlık, yağmur, yollar...*

Buradaki dayak, mecazi kuşkusuz. Vallejo'nun olanca varlığının itilip kakılmış, örselenmişliğini anlatıyor. Ama anlatım yalınlığı içinde öylesine güçlü ki, işkencede ezilmiş, çürümüş bedenleri de çağrıştırıyor. Düşüncelerim oradan, gene Vallejo'nun İspanya Cumhuriyeti uğruna ölen kahramanının *morarmış elmacık kemiklerinin şiiri*'ne sıçrıyor.

Geçmişte bu imgeler bana, Zimbabwe'de dövüle dövüle öldürülen muhalifleri hatırlatmıştı. Mugabe'nin ZANU-PF Kuvayı Milliyecilerinin kurbanı olan Tonderai Ndirai'nin çökertilmiş yüzünü hatırlatmıştı. Hrant'ın birbirinden ayrılmış ayaklarını hatırlatmıştı (*Okuma Notları*, 19-21 Haziran 2008).[1]

Şimdi gene, Türkiye'nin ve hepimizin nasıl dayak yemeye devam ettiğimizi hatırlatıyor. Vallejo gibi benim de kollarım ve ruhum sızlıyor. Adam olan herkesin kolları ve ruhu sızlıyor. Çünkü her allahın günü birileri bize, halka, insanlığa, yağmura, yollara ve Türkiye'ye vurmaya devam ediyor.

Evet, vuruyorlar Türkiye'ye, sopaları ve düğümlü halatlarıyla. Genelkurmay ile başbakanlık arasındaki o telaşlı gidiş gelişler, kapalı kapılar ardında pazarlıklarla vurmaya devam ediyorlar.

Mehmet Emin Karamehmet'e "komutan"larının ne kadar "hassas" olduğunu hatırlatarak vuruyorlar Türkiye'ye. Batık Pamukbank'ını kurtararak bir vuruyorlar. Gazetesi *Akşam* ve televizyonu *Skytürk*'e bir gecede ulusalcılığı dayatmak suretiyle bir daha vuruyorlar. Turkcell'e dinleme kolaylıkları için mi teşekkür etmişler? Yetmiyor; daha da fazla vurabilmek için Tuncay Özkan'ın görevine iadesini talep ediyorlar.

Hukuku her katledişlerinde yeni baştan vuruyorlar Türkiye'ye. 301'iyle vuruyorlar ve sonra 367'siyle. Cumhurbaşkanlığı seçiminde meclise girmemeyi Erkan Mumcu'ya kabul ettirdiklerinde, demokrasi yerlerde sürünüyor. Abdülkerim Kırca 16 yılda bir kere bile mahkeme önüne çıkmıyor. Emekli orgeneraller, önce "kayıp düştü, başını vurdu" diye GATA'ya sevkediliyor. Sonra "bizden" dedikleri nöbetçi mahkemelerce serbest bırakılıyor. Toplumun adalet ve hakkaniyet duygusunun böğrüne tekmeler iniyor.

Öyle bir ülke düşünün ki, silahlı kuvvetleri hemen her tür silahsız işle de uğraşıyor. Politikaya karışıyor, giyim kuşama karışıyor, üniversitelere karışıyor, eğitime karışıyor, tarihe karışıyor. İskeletler çıkıyor bir bir, araziden, yeraltından, bodrumlardan, kuyulardan, yol kenarlarından. 1915, JİTEM, Güçlükonak, Musa Anter, üç sendikacı, iki sevgili. Öldürmek yetmi-

1 Şimdi bkz. *Weimar Türkiyesi*, (Kitap Yayınevi, 2008), 176-179.

yor; anıları ve naaşları üzerinde tepinmek isteniyor. "Sözde soykırım" dezenformasyonu çerçevesinde bir sözde-belgesel yaptırılmış. MEB bütün okullarda gösterilmesini emrediyor. Bu nasıl bir fütursuzluk, nasıl bir yüreği nasır bağlamışlık? Onur zindanda, namus zindanda. Çığlıklar yükseliyor.

Susurlukçu İbrahim Şahin 300 kişilik bir özel tim kurmaya girişiyor. Üstelik, uzunca aydın listeleri de çıkartıyor, muktedirlerin "vatan haini" saydığı. Savcılık ifadesinde, emrin en üst komuta kademelerinden geldiğini söylüyor. *Radikal*'in bütün yaptığı, bu ifadeleri yayınlamak. Müthiş bir azar işitmekle kalmıyor; Genelkurmay akreditasyonu da iptal ediliyor. İbrahim Şahin'in sözünü ettiği telefon konuşmaları yalanlanıyor. Derken, bir generalle konuşmasının kaydı ortaya çıkıyor. Başlamış ama sonra genelkurmayın güvenli hattına geçmişler. Bizimle alay ediliyor.

Medyanın her hizaya getirilişinde, Kontrgerillacıların özel çubukları bir kere daha trampet çalıyor, ince kemiklerimizin üzerinde. Parmak sallayıp "doğru yerde" durmamızı ihtar ettiklerinde, oramıza buramıza yeniden elektrik bağlanıyor. Gazeteler sustuğunda, kamu vicdanının ırzına geçiliyor.

Vallejo'nun yağmuruyla başladık, Nâzım'ın yağmuruyla bitirelim.

Serez çarşısı [değil, basın] *dilsiz. / Serez çarşısı* [değil, televizyonlar] *kör. / Havada görmemenin, konuşmamanın kahrolası hüznü. / Ve Serez çarşısı* [değil, tekellerin yayın koordinatörleri] *kapatmış elleriyle yüzünü. / Yağmur çiseliyor.*

VİCDANI KARA

Yazılış: 6-7 ve 15 Şubat 2009
Yayınlanış: Cumartesi, 21 Şubat 2009
Taraf, *Okuma Notları 134*

Not 1: Simon Schama, *Dead Certainties*'in [1991] ikinci bölümünde, 1849'da Harvard'da işlenen bir cinayeti inceler. Dr. George Parkman, hekim, varlıklı bir mülk sahibi, arazi spekülatörü ve tefecidir. Kimya profesörü John Webster ise Parkman'a borçlanır ve borcunu ödeyemez. Bir münakaşa sırasında alacaklısını öldürüp cesedini parçalar ve sobasında yakar. Yakalanır, yargılanır ve idam edilir.

Not 2: Mahkemede John Webster'ı arkadaşı Ned Sohier savunur. Parlak bir avukattır Sohier. Ne ki, jüriye hitabında çok büyük bir hata yapar. Asıl niyeti kanıt yetersizliğinden yüklenmektir, iddia makamına. Ancak kendini tutamaz; önce, *manslaughter* [kasıtsız adam öldürme] ile *murder* [kasıtlı, taammüden cinayet] arasındaki ayrıma ilişkin uzun bir konferans verir. Savcı Clifford rahatlar o anda. Sohier kendini ve müvekkilini çıkamayacakları bir tuzağa düşürmüştür. Zira hem Webster'ın Parkman'ı öldürmediğini, hem de Webster'ın *murder*'dan değil *manslaughter*'dan yargılanması gerektiğini aynı anda savunmak mümkün değildir.

Demiştim ki: Doğu Perinçek Ergenekon davasında çok fazla şeyi birden yapmaya çalışıyor. Bu da kendisini içinden çıkılmaz çelişkilere sürüklüyor.

Adım adım gidelim. Doğu Perinçek'in 1980'lerin sonlarında Kürt sorununda "ultra" bir dönemden geçtiği apaçık ortada. Bu, onu Bekaa Vadisinde Öcalan'la buluşmaya, karşılıklı gül alıp gül vermeye, gerilla birliklerini teftiş etmeye kadar götürdü. Ne ki, HEP 1991 seçimlerinde Sosyalist Partiyle değil SHP ile ittifakı tercih edince, bu flört derhal sona erdi. Ama tabii Perinçek'in tamamen Türk milliyetçiliğine dönmesi ve militarizmin kanadı altına girmesi, ancak 1990'ların ortalarında gerçekleşti. Anahatları

itibariyle, Çiller-Güreş ortaklığının PKK'ya karşı başlattığı "özel savaş"a denk düştü. Spesifik ayrıntılarını ise henüz bilmiyoruz, belki hiç bilemeyeceğiz. Ne oldu, o son hapishane döneminde? Bunu belki birkaç nesil sonrasının özgür tarihçileri, geleceğin demokratik Türkiye'sinde halka açılacak yeni arşivlerden hareketle yazabilir.

Şimdi birincisi. Perinçek mahkemede, hem derin devlete "vatan savunması" hizmeti sunuyor, hem (devrimci?) siyasi çizgisinin sürekliliği ve tutarlılığında ısrar ediyor, hem de PKK'yla ittifak arayışının yarattığı sıkıntıyı aşmaya çabalıyor. (a) Bu sonuncu doğrultuda, Öcalan ile röportajından devletin çok yararlandığını (bunun kendisine yüksek rütbeli subaylarca söylendiğini), bir masumiyet ve hatta hizmet ölçütü olarak ileri sürüyor. Ama aynı zamanda (b) Öcalan'ı, bu ziyaret sırasında çekilen resimleri devlete intikal ettirmekle suçluyor. Başka bir deyişle, PKK liderinin devletle gizli işbirliği (ya da tersten, devletin PKK lideriyle gizli işbirliği) içinde olduğunu ima ediyor. Böyle bir şey olabilir mi? Aynı kişi, aynı anda hem (a) hem (b)'yi savunabilir mi? Öcalan'ı ziyaretinden devletin ve ordunun yararlandığını söylemek ile, Öcalan'ı bu ziyaretin ayrıntılarından devleti haberdar etmekle suçlamak, ne kadar bağdaştırılabilir?

İkincisi. Bizler 1980'lerin ikinci yarısına kadar Doğu Perinçek'le beraberdik, aynı partideydik. 1987-88 yıllarında yollarımız ayrıldı. Bunun en belirgin nedeni, Solda Birlik sorunuydu. Diğer bazı *capoistorico*'lar gibi Perinçek de birleşme çabalarına düşman kesildi. Birleşme sürecini sabote etmek için, ideolojik bakımdan saf ve türdeş, tek çizgide birleşmiş "çelik çekirdek" fikrine rücu etti. "Çelik çekirdek" gerekliydi, çünkü Türkiye'de "devrimci kriz" vardı. Türkiye'de "devrimci kriz" vardı, çünkü artık "dağlarında gerilla var[dı] memleketimin." PKK bir "devrimci kriz" etmeniydi. Birleşik bir sol parti onun için yanlıştı. Kapıdaki "devrimci kriz"e sırt çevirip reformculuğa batması mukadderdi.

Bu ayrışma sürecinde, şahsen benim böyle bir solculuktan sıtkım sıyrıldı. Aktif politikayı terkedip bilim ve düşünce hayatına döndüm. Yirmi yıl oluyor. Madalyonun diğer yüzünde, o "devrimci kriz" tahlillerinin zorakiliği, uydurukluğu zamanla netleşti. O zamanın "devrimci"leri neo-Atatürkçü "çelik çekirdek"lerinde Susurlukçularla birleşti. Bütün bunları bir

tarihçi olarak anlıyorum ve anlatabiliyorum da... Havsalamın almadığı bazı şeyler var, gene de.

Bölünme kavgaları sırasındaki gergin toplantılardan biriydi. Ben hem "devrimci kriz"i reddediyor, hem de PKK'nın temsil ettiği Kürt milliyetçiliğine soğuk bakıyor, bundan bir hayır gelmeyeceğini söylemeye çalışıyordum. Derinleşen bir hezeyan ortamında, topa tutuluyordum – tutuluyorduk – bu yüzden. Doğu Perinçek işte bu bağlamda çıktı ve "Her Kürt gerilla öldürüldüğünde Halil içten içe seviniyor" dedi.

Pis bir sözdü; bile bile söylenmiş bir yalandı; içerdiği kötülük, kötücüllük düzeyini ölünceye kadar unutmayacağım. Ama belki sarfedenin ummadığı, tahmin etmediği bir etkisi oldu benim üzerimde. Ânı kazanmak uğruna böyle yöntemlere tevessül edenlerin yapmayacağı yoktur, diye geçirdim içimden. Yılların duygusal bağlılığı bir anda yıkılıverdi.

Gene de sormadan edemeyeceğim: Alt tarafı küçücük bir fraksiyonda iktidar uğruna, rakiplerini "her gerilla öldürüldüğünde sevinmek"le suçlayabilen bir adam, Abdülkerim Kırca'ları kahramanlaştırma noktasına nasıl geldi? Kimin vicdanı bu kadar kara olabilir?

Yoksa bu da mı bir devlet projesiydi?

DAVOS'TAN, TÜRK VE KÜRT ÇOCUKLARINA

Yazılış: 21 Şubat 2009
Yayınlanış: Perşembe, 26 Şubat 2009
Taraf, *Okuma Notları 135*

Türkiye düzlüyor insanı. Öyle bir konformizmi var. Ertuğrul Özkök'ün bir zamanlar sezdiği gibi, burası bir bakıma son Demirperde ülkesi. Siyasal çoğulculuğun ideolojik tekelciliği zorlaması henüz çok yeni. Ve nereye kadar gidebileceği belli değil. Bütün bürokratlar. Politikacılar, parti başkanları, hatta başbakanlar ve cumhurbaşkanları. Öğretmenler ve öğrenciler. Herkes bir şekilde hizaya getiriliyor.

Madalyonun diğer yüzünde, demokratlarını, muhalif köşe yazarlarını da birbirine benzetiyor Türkiye. Aşikâr olanı yazmaya zorluyor. Yaptığımız malumu ilâm. Saat başı birkaç felaket çıkageliyor. Hem yeni, hem hiç değil. *Plus ça change, plus c'est la même chose.* Sanki her gün, Nâzım'ın "Ellerinize ve Yalana Dair"inden çeşitlemeler üretiyoruz.

> Not 1: 1950'ler Amerika'sında bir şantiye. Öğle paydosunda işçiler yemek kutularını açıyor. Joe ile Bill yan yana. Joe sandviçlerine bakıp "Lanet olsun, krem peyniri" diye söyleniyor. İkinci gün aynı şey. Üçüncü gün aynı şey. Dördüncü gün Bill dayanamıyor: "Neden karına krem peynirinden nefret ettiğini söylemiyorsun?" Joe'nun cevabı: "Hangi karı? Ben evli değilim. Sandviçlerimi kendim yapıyorum."

İşte bu sefer de (a) memleketimin çocukları; (b) memleketimden iftiralar; (c) memleketimden hukuk manzaraları. Her hafta iki atımlık barutum var. Çiçeği burnunda "hakaret ve iftira hukuku"muza (bkz. Baskın Oran) sıra gelir mi acaba? Gelecek Perşembe-Cumartesiye neler çıkar, kimbilir. Olsun. Çocuklardan başlayacağım. Daha doğrusu Davos'tan başlayıp çocuklara geleceğim.

İsviçre'de olanı herkes biliyor. Hemen söyleyeyim: O ânın, o olayın ölçüleri içinde ben başbakanı destekliyorum. Şirretlik Peres'in yaptığıdır.

Terbiyesizlik David Ignatius'un yaptığıdır. Recep Tayyip Erdoğan'ın yanıtının ise önceden planlanmış bir "show" ile alakası yok. Kızdı, çıktı gitti. Sahici bir reaksiyondu. Bırakalım diplomatik bir paneli, bir hükümet başkanını. Akademik bir toplantıda, bir oturum başkanı benim sözlerimden hoşlanmadığı için süremi kısmaya ve sonra omuzumdan çekiştirip susturmaya kalksa, ben de aynı tepkiyi gösteririm doğrusu.

Ve yeri gelmişken ekleyeyim: İsrail'in fütursuzluğu ve İsrail'in her yaptığına göz yumanların iki yüzlülüğü de yetti artık. Bu *die-hardism*'dir ki Filistin ve Ortadoğu sorununu dünya barışının karşısındaki en büyük tehdit haline getirdi. Birisinin yaygın hissiyatı olduğu gibi dile getirmesinin zamanıydı. O Yunan gazetesi gibi ben de "oh" dedim içimden. Yahudi düşmanlığını kınayan bildirilerin altına imza atarken, kendi çapımda bir küçük karar daha aldım. Benim için Güney Afrika'daki *apartheid* rejimiyle İsrail'in pek farkı kalmadı. Durum, Türk resmi ideolojisinin geçmişteki Ermeni soykırımını inkâr etmesi gibi de değil. Bu, adeta şimdi, bugün, şu anda cereyan eden bir soykırım. Aynen Güney Afrika'daki gibi, çok ciddi uluslararası yaptırımlara ihtiyaç gösteriyor.

İsrailli öğrencilerim var; benim için bütün diğer öğrencilerden farksız. Dersler ders ölçüleri, bilim ölçüleri içindedir. Günlük politika giremez. Şu veya bu pozisyonun militanlığına, dolayısıyla kutuplaşmaya izin verilemez. Ders dışında da, bütün görüşlerine saygı duyarım. İsrail'in harika "yeni tarihçi"leri var. Onlar benim arkadaşım, kardeşim. Eleştirel duruşumuz aynı. Duyarlılıklarımız aynı. Ülkelerimizin kuruluş efsanelerine yaklaşımımız aynı. Hayallerimden biri, *The Ethnic Cleansing of Palestine*'ı yazan – ve bedelini ödeyen – İlan Pappe ile birlikte, dünyanın bir yerinde paralel bir ders vermek. Böyle bağlantılarla, son on yılda Tel Aviv'e, Beersheva'daki Ben Gurion Üniversitesi'ne çağrıldığım oldu. Gittim, konuştum. Ama bundan sonra en yakın dostlarım da çağırsa gitmeyeceğim. Bu, benim kendi vicdanımla ilgili bir mesele. Her şeyi şiddetle çözme politikası sürdükçe, İsrail'de ancak – hani mesela – İsrail'i kınama konferanslarına katılabilirim.

Benim sorunum AKP liderliğinin Davos'taki değil Türkiye'deki tavrıyla. Bunları birbirinden ayırmak şart. Böyle bir tutarsızlık uçurumu nasıl aşılır? İki pozisyonun hangisini esas alacak, diğerini ona uyarlayacaksınız?

“Bak, sen Türkiye içinde bunları söylüyor ve yapıyorsun, öyleyse Davos’ta yaptığın geçersizdir” mi diyeceğiz? Yoksa, Filistinli çocuklara yapılanları eleştirdiğine göre, Türkiye çocuklarına yapılanlara da karşı çıkmaya mı çağıracağız?

(1) İmzaladığım bir bildiriden özetliyorum: Bugün 13-18 yaş arası 250’den fazla çocuk, Türkiye Cumhuriyeti’nin de imzalamış olduğu BM Çocuk Hakları Bildirisine aykırı olarak yargılanıyor ve hapis yatıyor. Bu ayıbın temelinde, 2006’da çıkarılan Terörle Mücadele Yasasının 9. ve 13. maddelerinin *bu bağlamda* çocukları yetişkin sayması var. Dolayısıyla “terörist” olarak damgalanan çocukların kimisine 23 yıla yakın ceza istenebiliyor. Ve TMY’nin bu halinden, başbakanın (mealen) kadın-çocuk anlamam söylemi sorumlu.

(2) Bu, çocuklar üzerindeki fiziksel şiddet. Bir başka cephede ise MEB – kendi insiyatifiyle veya yukarıdan talimatla, ne farkeder – genelkurmayın hem de bir Ergenekon sanığına yaptırttığı *Sarı Gelin* sözde-belgeselini bütün okullara yolluyor. Bu da çocuklar üzerinde dehşet verici bir manevi şiddet uygulaması.

Onların ruhuna tecavüz ediyor, *bir çocuktan bir katil yaratan karanlık.*

MEB, SARI GELİN, KALAŞNİKOFLAR

Yazılış: 21 Şubat 2009
Yayınlanış: Cumartesi, 28 Şubat 2009
Taraf, *Okuma Notları 136*

Bir insan ömrüne neler sığabiliyor. 12 Mart'ta Mamak'ta hapisteyiz. Dış dünyayla bağlantı çok önemli. Ne okunabilir, ne geçebilir sansürden? O yıllardan birçok kitabım, annemin veya Neyyir'in yazdığı "4. Koğuş" ya da "Arka Hücreler" ibaresiyle birlikte cezaevinin "Görüldü" damgasını taşır. Hem özel, hem değil. O nesilden kim bilir kaç kişinin kütüphanesi aynı durumda? Geceleri Pekin ve Tiran radyolarını dinliyor, yazıyor, çoğaltıyoruz. Yeryüzünde bir yere ait olmak, yeşil bir dala tutunmak... *Weekly Guardian* ve *Le monde diplomatique* de geliyor. Latin Amerika'da diktatörlükler (başta Şili). Hindiçini'de savaş dorukta.

Vietnam üzerine çok film çevrildi sonradan. *Platoon*'ların, *Heart of Darkness*'ların yerini, ABD'nin suçluluk hissi geçtikçe, *neo-con*'luğun *Rambo*'ları aldı. Zalim Kuzey Vietnamlı nöbetçilere, onların tepesindeki sadist Sovyet subaylarına karşı (Abdülkerim Kırca misali) bir Sylvester Stallone. Halksız bir *stuntman*'ler mücadelesi.

Oysa 1960'lar ve 70'ler bu uyduruk şematizme alabildiğine yabancıydı. 1973'ün *Le monde diplomatique*'lerinden birindeydi, çok iyi hatırlıyorum, Güney Vietnam'daki toplama kampları hakkında uzun bir makale. "Kaplan kafesleri"nde iki büklüm, insanlık dışı koşullarda yaşayan gerçek mazlumlar, kadın-erkek, çoluk-çocuk, Nguyen Van Thieu rejiminin muhalifleriydi. *LMD*'de – Fransız muhabir ve yerel muhbirlerin verdiği bilgiler temelinde – işkencenin sürekliliği vurgulanıyordu. Annesini konuşturmak amacıyla küçük bir bebeğin eline çivi çakılıp da canhıraş feryadı duyulduğunda, bütün hapishanenin nasıl "Çocuklara işkence yapmayın !" (*Ne torturez pas les enfants*) diye bağırdığı anlatılmaktaydı.

Fransızcadan çevirirken benim de içimden bir çığlık kopmuştu ve bu, çok istisnai idi, o zamanki halim açısından. Anlatmaya çalışayım. Dü-

şünüyorum ki, yaşıma göre de çok hamdım, eksik ve güdüktüm, 20'lerimin ortasında. Hayata ve insanlara soyut kategoriler içinden bakıyordum: emekçiler ve sömürenler, ezenler ve ezilenler, burjuvazi ve proletarya. Aşırıya vardırılmış bir sınıfsal determinizm, birey ve bireysel sorumluluk hissini de ortadan kaldırıyordu. Adeta tepeden tırnağa teori kesilmiştik; teori vardı, ahlak yoktu; ya da mevcut ahlak parçacıkları dahi "proletaryanın ahlakı" üzerinden teoriye kanalize oluyordu.

Nitekim bu yüzden, darbe ve zulüm aygıtına çok da fazla kızamıyordum. Aşk gibi öfke de kişisel bir duygu. "Amerikan emperyalizminin işbirlikçisi faşist generaller çetesi" türü formüller hakiki bir öfkeyi yansıtmıyordu. Oysa çocukluğumda çok kızmıştım, babamı tutuklayanlara. Sonra ilk gençliğimde de her türlü yalana ve haksızlığa kızmaya devam ediyordum. Derken kollektif politizasyon ve politik kollektivizasyonla birlikte bu vicdani boyut zayıflayıp sönmeye yüz tuttu. Kontrgerillada bile değil, ancak askeri mahkeme karşısında biraz canlandı. Ama kendimi asıl şimdi, aktif sol siyaseti bıraktıktan yirmi yıl sonra, farklı hissediyorum.

Bugün, örneğin militarizme, ulusalcılığa, Ergenekonculuğa, medyadaki uzantılarına; Türkiye'nin yüzeydeki ve derindeki gerçekliği arasındaki uçuruma; resmi medeniyet görüntüsü ardında, bilimi, özgürlüğü, demokrasiyi sessizce boğmak için yapılanlara; sonra da bunu gizlemek için göz göre göre susan veya yalan yazan her türlü *namussuza* –bu sözcüğü seçerek kullanıyorum; namus ve namussuzluk çok önemli oldu benim için– eskiden hiç duymadığım derecede net, güçlü, kişisel, ahlaki bir tepki duyuyorum. Ufkumda daha çok *iyi* ve *kötü* insanlar var; bu sıfatlara artık çok başka bir gerçeklik atfediyorum. Hep aynı haleti ruhiye içinde, Nâzım'ın "herkes yalan söylüyorsa, / elleriniz balçık gibi itaatli, / elleriniz karanlık gibi kör, / elleriniz çoban köpekleri gibi aptal olsun, / elleriniz isyan etmesin diyedir" mısralarında da, benim duyduğuma, anlatmaya çalıştığıma benzer sahici bir öfkenin, içsel bir acının varlığını seziyorum.

Onun için, diyorum, 1973'te Güney Vietnam'ın "kaplan kafesleri"nde çocuklara yapılanlar karşısında altüst oluşum, bugünkü halime uygundu da biraz çizgi dışıydı, beklenmeyebilirdi geçmişteki o yabancıdan. İçimde böylesine yer etmesi başlı başına anlamlı. Henüz baba da değildim

üstelik. Yıllar geçti, kendi kızlarım doğdu. Olmadık anlarda aklımdan geçti (geçiyor), zulüm görmeleri, eziyet görmeleri ihtimali. Dinsizim. Ama bizim yaşadıklarımıza maruz kalmamalarını dileyebileceğimi bilsem, sırf bu nedenle inanabileceğim bir tanrıyı arardım.

Ve gene onun için, çocukları tutuklayıp içeri atanları, yetişkin gibi yargılayıp cezalandıranları nasıl affedemiyorsam, aynı şekilde, çocukları hangi dava için olursa olsun araçsallaştıranları, seferber edenleri, ön safa sürenleri de –ister Filistin'de, ister Diyarbakır'da– kitleselleşme koşullarının olanca vahşiliğine karşın affedemiyorum.

MEB de aynı şeyi yapıyor, *Sarı Gelin*'le. Bir yalanı pekiştirmek uğruna, büyüklere ait korku ve düşmanlıkları çocuklara yüklemeye kalkmayın. Bu, çocukları ruhen sakatlamak demek. Afrika'nın savaş ağalarının, milis ordularına kaydettirip boylarından büyük kalaşnikof taşıtmasından ne farkı var?

Ama zaten amaç da bu değil mi? Ha mavzer, ha kalaşnikof. Geçmişin ve geleceğin Teşkilât-ı Mahsusa'larına "ordu-millet"ten asker yazıyorlar.

YALAN VE UYGARLIK

Yazılış: 1 Mart 2009
Yayınlanış: Perşembe, 5 Mart 2009
Taraf, *Okuma Notları 137*

Nicedir yazacaktım; şimdi denk düştü. "Sözde soykırım" yalanı ve son olarak MEB'in *Sarı Gelin* talimatını savunmaya/gizlemeye yönelik peş peşe yalanlar, beni genel olarak yalan kavramıyla birlikte, gecikmiş bir eleştiriye de götürdü.

Ekonomi Politik köşesinde Cemil Ertem, 27 Haziran 2008 tarihli yazısına *Barbar yalan söylemez* başlığını koymuş. Devam ediyor: "'Barbar yalan söylemez': Hikmet Kıvılcımlı der bu sözü. *Yani* [vurgu benim – HB] açlıktan ayağa kalkan, artık gemi azıya alan yalan söyleyemez. Çünkü kaybedecek bir şeyi yoktur."

Çok yanlış. Birkaç nedenle. Birincisi, asıl büyüğü: Cemil Ertem "barbar"lığı kestirmeden açlık ve yoksulluğa eşitlediği için. İkincisi, gene aynı yoksulluğu (ya da ezilen emekçi kitlelerinden olmayı) yalanla bağdaşmaz saydığı için. Üçüncüsü, bütün bunların ardındaki o "barbar yalan söylemez" iddiası, hayli tartışmalı olduğu için.

Tek tek bakalım. Ertem'in Hikmet Kıvılcımlı'dan aktardığı sözün entellektüel veya teorik bağlamı, sınıflı ve devletli toplumların zengin-yoksul kutuplaşmaları değil, sınıfların ve devletin ortaya çıkmasından önceki insanlık haline ilişkin bir paradigma. Marksizmde bu aşamanın genel adı "ilkel komünizm." Ama yerine göre "barbarlık" da denebiliyor. 19. yüzyıl antropolojisinde "vahşet" (*savagery*), avcılık-toplayıcılık (*hunting and gathering*) biçimlerini; "barbarlık" (*barbarism*) ise ilk çiftçi veya erken tarımcıları (*early farmers*) ifade ediyordu. Bu kategoriler, Morgan'ın Amerika yerlilerine ilişkin araştırmaları aracılığıyla, Engels'e yansıdı. *Ailenin, Devletin ve Özel Mülkiyetin Kökeni*'ninde barbarlık, devlete sıçrayış ânından hemen önceki (faraza, Kavimler Göçünün Germen kabilelerinde somutlanan) momente dönüştü. Dolayısıyla bir anlamda, kendini izleyen (ve ortadan kaldı-

ran) uygarlığın zıddı – ya da uygarlık, barbarlığın zıddı oldu. Uygarlığın yadsıdığı yaşam tarzı anlamında barbarlık, o noktadan geçmişe doğru genişletilerek, yüz binlerce yıllık klan-kabile yaşantısının tamamını kucaklar hale geldi.

Tabii bu sadece pozitif değil, aynı zamanda ve çok kuvvetle normatif bir kavramlaştırmaydı: Barbarlık ya da ilkel komünizm, beğenilen, arzulanan bir çeşit üstün insanlığı simgeliyordu. Kabile toplumunun mensupları henüz devlet ve özel mülkiyet tarafından ifsat edilmemiş, (güya) tamamen özgür ve eşitlikçi, doğayla uyumlu ve kendi kendileriyle barışık, cesur, adil, soylu, temiz ahlaklı, "birimiz hepimiz için, hepimiz birimiz için" düsturunu bilfiil yaşayan insanlardı. Ve madem insanlığın geçmişinde böyle bir "ilkel komünizm" vardı, geleceğinde de olabilirdi. Ya da şöyle diyelim: özel mülkiyet, sınıflar ve devlet ezeli olmadığına göre, ebedi de olmayabilirdi. İlkel komünizmi çeşitli özel mülkiyet düzenleri yadsımıştı. Bunların sonuncusu olan kapitalizmi ve kapitalizmin şahsında bütün özel mülkiyet düzenlerini de sosyalizm/komünizm yadsıyacak; böylece "inkârın inkârı" (*negation of the negation*) üçlemesi tamamlanmış olacaktı. Marx ve Engels sosyalizmin "bilimsel" (?) kaçınılmazlığını sadece kapitalist üretim tarzının iç çelişkilerinden ve proletarya-burjuvazi karşıtlığının keskinleşmesinden değil, aynı zamanda böyle makro-tarihsel, hatta supra-tarihsel, tarih-üstü, aşkın (*transcendental*) bir kurgudan türetiyorlardı.

Aslında bu idealizasyon Marksizmle başlamamıştı; kökleri çok daha gerilere dayanıyordu. En belirgin biçimiyle Hıristiyanlıkta, "yitik cennet" fikri çok önemliydi. Adem ile Havva yaşadıkları cennet bahçesinden (*Garden of Eden*) günahı tanıdıkları için kovulmuştu. Ortaçağ köylü isyanlarında zaman zaman satha çıkan eşitlik özlemi bu Hıristiyan inanışıyla örtüşüp birbirine karışıyor; Lollard papazı John Ball, 1381'deki ünlü (ve son) vaazında "Adem toprağı işler ve Havva iplik eğirirken beyler yoktu, kimse bey veya soylu değildi" diyebiliyordu: *When Adam delved and Eve span, who was then the gentleman?*

İnsanın düşüşü ve sonra tekrar yükselişini, İngiliz Devriminin kör şairi, inatçı cumhuriyetçisi Milton büyük epiklerinde işledi (*Paradise Lost* ve *Paradise Regained*). Aynı 17. yüzyıl, ilk "toplum sözleşmesi" teorilerinin inşa-

sına da tanık oldu. Milton'ın biraz öncesinde Hobbes, *Leviathan*'ında; Milton'dan biraz sonra ise Locke, *Second Treatise on Civil Government*'ında, farklı biçimlerde de olsa bir "tabii hal" veya "doğa hali" (*state of nature*) varsayımından yola çıktı. Hobbes'a göre "doğa hali"nde insan "yalnız, acınası, kötü, hayvanca ve kısa" bir hayat sürmüş olmalıydı. Buna karşılık Locke, kısmen Hıristiyan inanışı doğrultusunda, insanların aklı selime uygun davranıp birbirine zarar vermekten kaçındığı, daha özgür bir âlemi düşlüyordu.

Bu fikir Hume ve Rousseau aracılığıyla Aydınlanmaya uzandı. 18. yüzyılda bir "ilkelcilik" (*primitivism*) kültü gelişti. Uygarlığın etkileriyle kirlenmemiş "soylu vahşi" (*noble savage*), evrensel bir insanlık özünün en iyi timsali sayıldı. Temelde "iyi"ydi, yalındı, sadeydi bu bozulmamış insan: masumdu, cömertti, bencillikten uzaktı. "Doğal" bir zekâya, eğitim görmemiş bir irfana sahipti (dikkat: 20. yüzyıl başı Türk milliyetçiliğinin, Anadolu köylüsünün "arif"liği söylemi de, Batı düşüncesini içselleştiren Türk milliyetçiliğinin kendi "soylu vahşi"lerimizi, "saf Türk"lerimizi arayışını yansıtır). Konumuz açısından en önemlisi, lüks nedir bilmediği için fiziksel sağlığı yerinde olduğu gibi, uygarlıkça kısıtlanmadığı için manevi sağlığı da yerindeydi: doğrucuydu; yalan nedir tanımıyordu.

İşte Marx ve Engels'in "ilkel komünizm" hipotezi, Doğu Akdeniz'in büyük tektanrıcı dinlerinden "burjuva" (?) siyasal düşüncesine ve Aydınlanmaya uzanan böyle bir gelişme çizgisi üzerinde yer alıyordu. "Barbar yalan söylemez" iddiası da yoksulluğa indirgenebilecek bir maddi determinizmin değil, bu "bozulmamış insanlık" tahayyülünün bir parçasıydı.

YALAN, UYGARLIK VE TÜRKİYE

Yazılış: 1 Mart 2009
Yayınlanış: Cumartesi, 7 Mart 2009
Taraf, *Okuma Notları 138*

Günümüz tarihçiliğinde ne "ilkel komünizm" kavramına yer var, ne de insanlığın kaçınılmaz geleceği olarak sosyalizm veya komünizme. İkincisi zaten pratikte çöktü. Ayrıca çağdaş sosyal bilimciler, geçmişe ilişkin gözlemlerden hareketle varsayılan sebep-sonuç ilişkilerinin ileriye projeksiyonunu asla kabul etmiyor. Daha önce en az bir kere yazdığım gibi (*Okuma Notları*, 30 Ağustos '08),[1] bunun temelinde insanın "eksik programlanmışlığı" yatıyor. Zaman içinde bir noktada karşılaştığımız koşul ve sorunlara ne tepki vereceğimiz de hayli belirsiz, bunların sonuçlarının ne olacağı da. Tek bir şey söyleyebiliyoruz: bilim ve teknoloji ilerliyor; toplum karmaşıklaşıyor. Bu anlamda bir gelişme (*development*) söz konusu. Ama artık bunu, spesifik bir sosyo-politik formasyona gidiş şöyle dursun, genel olarak tekâmül (ilerleme, *progress*) biçiminde okumak dahi zorlaşıyor.

Buradan insanlığın başlangıcına dönersek, tabii gelecekte bir (olgun) komünizm postüle edememek, o komünizmin "primitif" halini geçmişe yansıtmayı – ya da geçmişi, olmayan bir geleceğin aynasında düşlemeyi – büsbütün olanaksız kılıyor. Kaldı ki, ampirik bulgular da böyle bir "altın çağ" hipotezine pek yatkın değil. Evet, özel mülkiyet, sosyal sınıflar ve devlet ezelden beri mevcut değil. Bu anlamda, 19. yüzyıl ortalarında sırf Marksizmin taşıyarak çıkageldiği bazı yaklaşımlar, bugün sosyal bilimlerin tamamına mal olmuş durumda. Öte yandan hiçbir şey devlet-öncesi toplumları birer yeryüzü cenneti gibi teorileştirmeye cevaz vermiyor. Marx'ın kendisi de kırsal hayatın "eblehleştirici" yanını pekâlâ görmüştü. Nitekim köylülükten pek de hoşlanmıyordu ki bu, biraz kurcalandığında, "ilkel komünizm" önermesinde geriye doğru büyüyen bir çatlak yaratır. Geçelim. Kuzey Amerika kızılderililerinde işkencenin, Aztek ve İnka'larda canlı in-

1 Bkz. bu ciltte, 70-72.

san kurban etmenin, Germenlerde köleliğin, Batı Afrika'da köle ticaretinin varlığını ne yapacağız? Doğru: antropoloji yatay ve dikey ilişkileri; "karşılıklı yardımlaşma" (*self-help*) ile bir emir ve kumanda hiyerarşisini; "odaklanmamış, yaygın" (*diffuse*) toplumsal iktidar türleri ile konsantre devlet iktidarını birbirinden ayırıyor. Bu çerçevede, "güçlü adam"lar (*big men*) ile "şef" ve "şeflik"ler (*chiefs, chiefdoms*), Engels'i izleyerek Kıvılcımlı'nın idealize ettiği "barbarlık" dünyasının her köşesinde var. Nerede yok? Belki, çok daha uzak geçmişte? Ne kadar uzak? Hayvandan insana geçiş süreci kadar mı uzak? Ama en ileri hayvan türlerinde, yüksek maymunlarda, babun ve şempanzelerde de hep "alfa" liderlerin varlığı gözlenebiliyor.

Gelelim, yalanın özel mülkiyet, sınıflar ve devlet ile ilişkilendirilmesi, dolayısıyla "barbar"lığın yalandan tenzih edilmesine. Bir ilk kestirim olarak, şu kadarı söylenebilir: yalanın her çeşidi, asıl uygarlık zemininde çoğalıyor. Lakin bir kere daha, bunun zıddını söyleyemeyiz: "barbarlık" yalansız değil; yalan uygarlıkla başlamıyor. Yalanın *içeriği* ya da *toplumsal kullanım alanları* açısından, avcı klan ve kabileler arasındaki ilişkiler yeterince girift. Hayvan sürülerinin yeri ve büyüklüğü, klanımızın veya başka klanların mevcudu, niyetlerimiz, güzergâhımız, kendimize özgü (reel veya büyüsel) tekniklerimiz, hep gerçeğin saklanması veya değiştirilmesine konu olabilir. Fakat galiba burada içerikten önemli olan, *kapasite*: insan zihninin yalan söyleyebilecek, söylemeden önce düşünebilecek kabiliyete ulaşması. Zira yalan, bir çeşit soyutlama. Bir dolaysız gerçeklik var, bir de zihnimiz. Eğer zihnimiz dolaysız gerçekliği aynen kaydetmek ve bildirmekten öteye geçemiyorsa, yalan ortaya çıkamaz. Buna karşılık, ancak zihnimiz dolaysız gerçekliğe alternatif "gerçeklik"ler hayal edebiliyorsa, yalan vücut bulabilir. Bu da kendi benliğimizi, zihnimizi dolaysız gerçeklikten ayırabilmeyi; bedensel varlığımızı doğanın bir parçası gibi düşünmemeyi gerektirir.

Jean Auel, Fin asıllı Amerikalı bir amatör antropolog. Sıkı bir bilgi ve araştırma temelinde, 25,000 yıl önce geçen romanlar yazıyor. *Earth's Children* (Yeryüzünün Çocukları, ya da Toprağın Çocukları?) dizisinden çıkan beş kitabı, 1980'den beri çeşitli dillerde 34 milyon satmış. Ayla ve Jondelaar adında iki Cro-Magnon insanını son buzul-arası çağda, Avrupa'da dolaştırıyor, çeşitli maceralara sokup çıkarıyor. Aşk ve seks eksik değil. Ya-

ni bir prehistorik pembe dizi boyutu da var. Eh, olsun o kadar. Yıllardır okuyor, öğrencilerime sık sık tavsiye ediyorum. Çok ufuk açıcı deneylere girişiyor. Okuyucusunu "ilkel insan"ın beynine sokuyor; çevresine onun gibi bakmasını, onun gibi düşünmesini sağlıyor.

Bunlardan biri, yalanla ilgili. Üçüncü ciltte (*The Mammoth Hunters*, 1985) kahramanlarımız Güney Rusya steplerinde dolanırken bir mamut avcıları klanına rastlar. Klanın büyücüsü (totemizm çerçevesinde, totem-hayvanın adını taşıyan) Mamuti, Ayla ve Jondelaar'ı yeraltı yerleşimine buyur etmeden önce esaslı bir sorgudan geçirir. Bu arada, kendi sorularının içine şaşırtmaca ve sınama amacıyla yanlış bilgiler katar. Ayla bunu farkedip duraksar. "Şaka"yı da tanımaktadır, "efsane"yi de. Ama bu farklıdır. Hem ciddidir. Hem de doğru gibi ama doğru değildir. – Jean Auel, yalanla ilk defa karşılaşan bir *Homo sapiens sapiens* dişisinin bocalamasını, karşısındakinin niyetini anlama, beden dilini okuma çabasını olağanüstü bir duyarlılıkla kurguluyor. Tabii bu arada "barbar yalan söylemez" naifliğini de berhava etmiş oluyor.

O gün bugündür, yeryüzünde yalan mevcut. Çağımızda da, kuşkusuz her ülkede, politikada ve kamusal alanda bir miktar yalan söyleniyor. Dolayısıyla yalan, Türkiye'ye özgü bir şey değil. Gene de bir ayrıcalığımız var, belki. Medeniyet konusunda çok hassasızdır, malum. Eğer yalan bir şekilde uygarlığa endeksliyse, çağdaş uygarlık ıskalasında çok yukarılarda, belki en tepelerde yer almamız gerekiyor.

Bu Türkiye'nin, çok yüksek dozda bir Voltaire-Mill tedavisine ihtiyacı var, hem de âcilen. Dahası, gayet net söylüyorum, şu anda Marx'tan fazla Voltaire ve Mill'e ihtiyacı var. Zira Marx'ın "burjuva" diye sırt çevirdiği, geliştirmekle ilgilenmediği, devrimle aşılacağını sandığı olağan demokrasi ve özgürlük standartlarına, o horlanan liberal-demokratik düşünce çok daha fazla ışık tutuyor. Kâh Atatürkçü kâh Solcu yasakçılara, çoğulculuk ve tolerans adına, Marx'tan hareketle söylenecek çok şey yok, ama Voltaire ve Mill'den hareketle söylenecek çok şey var. En azından şu örnekte, John Stuart Mill zamanın sınavına Karl Marx'tan daha iyi dayanıyor.
(*Okuma Notları*, 5 Temmuz 2008)

Tarihçi Halil Berktay, Ankara SBF, ODTÜ ve Boğaziçi Üniversitesi'nden sonra, on yılı aşkın bir süredir Sabancı Üniversitesi'nde öğretim üyesi. Doktorasını İngiltere'de, Birmingham'da yaptı. Michigan'da ve (1997'de bir yıl, 2007-2008'de bir buçuk yıl olmak üzere) iki ayrı misafir öğretim üyeliği döneminde Harvard'da ders verdi.

15 Kasım 2007'den beri *Taraf* gazetesinde haftada iki kere yazdığı "Okuma Notları"nın 67-138 arası elinizdeki ikinci cilte yer alıyor. Berktay'ın köşe yazılarının ilk 66'sı ile diğer bazı makale ve demeçleri *Weimar Türkiyesi*'ne girmişti. *Yaşadığımız Şu Korkunç Otuz Yıl* başlıklı kısa güncel tarih incelemesi 2008 sonlarında gene Kitap Yayınevi tarafından yayınlanmıştı.

İNSAN VE TOPLUM DİZİSİ

Kitap YAYINEVİ

ISBN 978-605-105-046-1

20,-TL